

เวทนียา โหติ, ลหุธาเสวนา ทุติยเจตนา
ยาว ญฺจเจตนา อปราปรียเวทนียา.

ไม่ใช่เหตุหรือ เพราะการได้อาเสวนปัจจัย
ไม่ใช่เหตุที่แน่นอน ในความมีกำลัง. จริง
อย่างนั้น เจตนาในขณะดวงที่ ๑ แม้ว่าจะ
ไม่ได้อาเสวนปัจจัย ก็ยังเป็นวิสุทธิมเวทนียา
(มีผลอันพึงเสวยได้ในอภัพ) ได้, ตั้งแต่
เจตนาในขณะดวงที่ ๒ จนถึงเจตนาใน
ขณะดวงที่ ๖ ซึ่งได้อาเสวนปัจจัยแล้ว เป็น
อปราปรียเวทนียา (มีผลอันพึงเสวยได้ในภพ
ต่อ ๆ ไป).

จตุตถปณจเมสฺสเยวาติอาทิ วุตตสฺเสวตฺตสฺส
ยุตฺตทิสฺสนมุเขน นิกมฺนตฺถิ วุตฺตํ. ตตฺถ
ยทิ ญฺจสฺสคฺคํ ชวนํ ปตฺติ นาม โหติ
ปริกฺขิณชวตฺตา, กถิ สคฺคตฺตมชวณเจตนา
อุปชฺชเวทนียา, อานนฺตริยา จ โหตีติ ?
นายํ วิเสโส อาเสวนปจฺจยลาเภน
พลปฺตฺติยา. กิณฺจรฺทิ กิริยาเวตฺตวาวิเสสโต.

คำว่า ในขณะดวงที่ ๔ หรือดวงที่ ๕
เท่านั้น เป็นต้น ท่านกล่าวไว้ เพื่อย้ำถึง
อรรถาธิบายอันได้กล่าวแล้วนั่นเอง โดยการ
แสดงข้อยุติ (คำพูดในอรรถกถา) ไว้ เป็น
ช่องทาง. ท้วงว่า ในบรรดาขณะเหล่านั้น
ถ้าหากว่าขณะดวงที่ ๖ และดวงที่ ๗ ชื่อว่า
เป็นอันตกไป เพราะแล่นไปสิ้นรอบแล้วไซ้,
เจตนาในขณะดวงที่ ๗ จะเป็นอุปชช-
เวทนียา (มีผลอันพึงเสวยในภพที่เข้าถึง
ถัดไป), และเป็นอานันตริยา (มีผลในลำดับ

ถัดไป หาผลของเจตนากรรมอื่นอันมิได้) ได้อย่างไร ? เฉลยว่า ความพิเศษข้อนี้ ห้ามเพราะการถึงกำลัง โดยการได้อาเสวนปัจจัยไม่. โดยที่แท้แล้ว ย่อมมีโดยความต่างกันแห่งตำแหน่งที่กระทำ.

กิริยาวตฺตา หิ อารมฺภมชฺฌปรโยสานวเสณ
ตีวธา. ตตฺถ จ ปริโยสานาวตฺถาย
สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาภาเวณ อุปฺปชฺช-
เวทนียาทิตา โทติ, น พลวภาเวนาติ
ทฏฺฐพฺพ. ปฏฺิสนฺธิยา อนนฺตรปจฺจยภาวิโน
วิปากสนฺตทานิสฺส อนนฺตรปจฺจยภาเวณ ตถา
อมิสฺงชตฺตคฺคาติ จ วทนฺติ. ตสฺมา
ฉฏฺฐสตฺตมานํ ปปาตานิมุขตฺตาย ปริกฺขิณชวตา
น สกฺกา นิวาเรตุ. ตถา หิ "ยถา หิ
ปุริโส"ติอาทิ วุตฺตํ.

จริงอยู่ ตำแหน่งที่กระทำมี ๓ อย่าง โดยเกี่ยวกับเป็นตอนเริ่มต้น ท่ามกลาง และท้ายสุด. ก็ในตำแหน่ง ๓ อย่างนั้น พึงเห็นว่าเป็นอุปชชเวทนาเป็นต้น ย่อมมีได้โดยภาวะที่เจตนาในตำแหน่งท้ายสุด เป็นสนนิฏฐापके (เป็นผู้ให้ตั้งลงคือให้สำเร็จกรรม), ไม่ใช่โดยความมีกำลัง. ก็อาจารย์หลายท่านกล่าวว่า (เจตนาที่เป็นอุปชชเวทนา) ย่อมมีเพราะความที่ถูกปัจจัย ตกแต่งไว้โดยอาการอย่างนั้น โดยความเป็นอนันตรปัจจัยแก่ความสืบทอดของวิปาก ซึ่งมีความเป็นอนันตรปัจจัยแก่ปฏิสันธิ. เพราะฉะนั้นใคร ๆ ไม่อาจที่จะห้ามความแล่นไปสิ้นรอบ โดยภาวะที่ป้ายหน้าสู่เหวแห่งชวณะ

คุณนัส-คุณหญิง กิจบำรุง
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ดวงที่ ๖ และดวงที่ ๗ ได้. จริงอย่างนั้น
ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้แล้วว่า "เหมือน
อย่างบุรุษ" ดังนี้ เป็นต้น.

สา จ ปน อปปนา. อหฺธานปริจฺเจโท
กาลปริจฺเจโท. โส ปเนตฺถ สตฺตสฺส จาเนสฺส
กตฺถจि อปริมาณจิตฺตกฺขณตฺตาย, กตฺถจि
อติอิตฺตรกฺขณตฺตาย นตฺถิติ วุตฺโต. น เหตุถ
สมฺปฺพณฺณชฺวณวฺธิ อหฺธา ลพฺภติ. เตเนวาท
"เอตฺถ มคฺคานนฺตรํ ผลนํ"ติอาทิ.
เสสฺสจฺจาเนสฺสติ ปจฺมอปปนา, โลกียาภิญญา,
มคฺคกฺขโณ, นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลกฺขโณติ
เอเตสฺส จตฺตสฺส จาเนสฺส.

คำว่า สา จ ปน คือ สา จ ปน
อปปนา. บทว่า อหฺธานปริจฺเจโท แปลว่า
การกำหนดเวลา. ก็กำหนดเวลาในที่นี้
นั้น ท่านกล่าวว่า ห้ามในฐานะ ๗ ไม่
เพราะในบางฐานะ มีขณะจิตหาปริมาณมิได้,
ในบางฐานะ ก็มีขณะจิตน้อยยิ่งนัก. ความว่า
ในฐานะเหล่านี้ จะหาวิธีที่มีชวณะสมบูรณ์
มิได้เป็นแน่แท้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
ว่า "ในฐานะเหล่านี้ ผลอันมีในลำดับแห่ง
มรรค" ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า ในฐานะ
ที่เหลือ ได้แก่ในฐานะ ๔ เหล่านี้ คือ อปปนา
ครั้งแรก, โลกียอภิญญา, ขณะแห่งมรรค,
ขณะแห่งผลของท่านผู้ออกจากนิโรธ ดังนี้.

เอตฺตาวตฺตาติ เอตฺตเกน ภาวนากฺกเมน
เอส โยคาวจโร ปจฺม ณานํ อฺปสฺมฺปชฺช
วิหฺรติ. เอวํ วิหฺรตา จ อเนน ตเทว ปจฺม

บทว่า เอตฺตาวตฺตา เชื่อมความว่า โดย
ลำดับแห่งภาวนาเพียงเท่านั้น พระโยคาวจร
นี้ถึงซึ่งปฐมฌานอยู่. ก็ปฐมฌานนั้นนั่นแหละ

คุณนัส-คุณคณิง กิจบารุง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฌาน อริคต โทติ ปฐวิกสิณฺณติ สมฺปนฺโน. ที่พระโยกนี้ ผู้ อยู่ บรรลุแล้วตามประการ
ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า เป็นปฐวิกสิณ ดังนี้.

๗๐. ตตฺถาติ ตสฺมิ ฌานปาเจ.
วิวิจฺจิตฺวาติ วิสุ หุตฺวา. เตนาท "วินา
หุตฺวา อปกฺกมิตฺวา"ติ, ปชฺชนวเสณ
อปสฺกฺกิตฺวาติ อตฺโต. วิวิจฺเจว กาเมหิติ
เอตฺถ "วิวิจฺจา"ติ อิมินา วิเวจฺนํ ฌานกฺขณ
กามานํ อภาวมตฺตํ วุตฺตํ.

๗๐. บทว่า ตตฺถ ความเท่ากับ ตสฺมิ
โยค ฌานปาเจ แปลว่า ในฌานปาฐะนั้น.
บทว่า วิวิจฺจิตฺวา (สังคแล้ว) คือ เป็นอัน
แยกเป็นต่างหากได้แล้ว. เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า "คือเป็นอันเว้นไปหลักไป"
ดังนี้, ความว่า หลีกไปด้วยอำนาจการละ
ได้. เพื่อแสดงความจริงว่า ด้วยบทว่า "วิวิจฺจ"
(สังคแล้ว)นี้ ในชื่อว่า วิวิจฺเจว กาเมหิ
ดังนี้ เป็นอันตรัสถึงความสังค ว่า เป็น
เพียงความไม่มีแห่งกามทั้งหลาย ในขณะแห่ง
ฌาน.

"วิวิจฺเจวา"ติ ปน อิมินา เอกํสโต
กามานํ วิเวเจตพฺพตาทีปเนน ตปฺปฏิปกฺขตา
ฌานสฺส; กามวิเวกสฺส จ ฌานาธิคฺมุพายตา
ทสฺสิตา โทตีติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตฺถ "ปจฺม
ฌานนุ"ติอาที วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฺกฺตรํ
กาตุ "กถนุ"ติอาที วุตฺตํ.

ส่วนด้วยบทว่า "วิวิจฺเจว" (สังคแล้ว
แน่เทียว) นี้ เป็นอันตรงแสดงความจริงที่ฌาน
เป็นปฏิปักษ์ต่อกามนั้น โดยการแสดงภาวะที่
กามทั้งหลาย พึงถูกทำให้สังคไปโดยส่วน
เดียว, และเป็นอันตรงแสดงถึงความที่ความ
สังคจากกามเป็นอุบายบรรลุฌาน ดังนี้ ท่าน

คุณอำพัน จอนสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาจารย์จึงกล่าวว่า "ปรหม ฌาน" ดังนี้
เป็นต้น แล้วกล่าวว่า "คืออย่างไร" ดังนี้
เป็นต้น เพื่อทำความชัดเจนนั้นและให้ชัดเจน
ยิ่งขึ้น.

"อนุทธกาเร สติ ปทีโปภาโส วิทยา"ติ
เอเตน ยถา ปทีโปภาสาภาเวน รตติยั
อนุถการากิโว, เอว ฌานาภาเวน
สตุตสนุตติยั กามากิโวติ ทสเสติ.

ด้วยคำว่า "เหมือนเมื่อมีความมืด แสงสว่าง
แห่งประทีป ก็ย่อมเป็นไปมิได้ฉะนั้น" ดังนี้ นี้
ท่านแสดงว่า ความมืดครอบงำเอาได้ใน
ตอนกลางคืน ก็เพราะไม่มีแสงสว่างแห่ง
ประทีป ฉะนั้น, กามครอบงำเอาได้ใน
สันดานของสัตว์ ก็เพราะไม่มีฌาน ฉะนั้น.

เอตนติ ปุพฺพเทเยว อวธารณฺวณิ.
น โข ปน เอว ทญฺจพฺพ "กาเมหิ เอวา"ติ
อวธารณฺสฺส อกตตฺตา. นิสฺสรณฺติ นิกฺจฺจนฺติ
เอเตน, เอตฺถ วาติ นิสฺสรณิ. เก
นิกฺจฺจนฺติ ? กามา, เตสํ กามานํ นิสฺสรณิ
ปทานํ, ตนฺนิสฺสรณิ, ตโต.

บทว่า เอติ คือ คำจำกัดความใน
บทหน้านั้นเอง. ก็แล คำจำกัดความว่า เอว
นี้ ไม่ควรเห็นอย่างนี้ เพราะมิได้ทรงกระทำ
คำจำกัดความไว้ว่า "กาเมหิ เอว" จาก
กามทั้งหลายแน่เทียว (ทรงกระทำไว้ว่า
วิวิจฺเจว สังคแล้วแน่เทียว ต่างหาก). ฌาน
ชื่อว่า นิสฺสรณะ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่อง
สลัดออก หรือเป็นที่สลัดออก คือออกไป.
อะไรออกไป ? กามทั้งหลายออกไป,

คุณอำพัน จอนสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เครื่องสลัดออกไป คือ เครื่องละกามเหล่านั้น, ชื่อว่า เครื่องสลัดออกไปซึ่งกามเหล่านั้น ได้แก่ เพราะเป็นเครื่องสลัดออกไปซึ่งกามทั้งหลายนั้น.

กถิ ปน สมานะ วิภวณฺเณ กามานเมเวคฺฉิ
 นิสฺสรณํ, น พยาปาทาทินฺนุติ โจนฺทํ
 ยุตฺติโต, อากมโต จ โสเชตุ
 "กามธาคู"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ กามธาคู-
สมตฺติกฺกมนโตติ สกลสฺสปี กามภวสฺส
 สมตฺติกฺกมปฏิปทาภาวโต. เตน อิมสฺส
 ฌานสฺส กามปริณฺญาภาวมาท. กามราค-
ปฏิปกฺขโตติ วุขฺขมานวิภาคสฺส กิเลสฺกามสฺส
 ปจฺจตุตฺติภาวโต.

ก็เพื่อจะชำระข้อทักท้วงที่ว่า เมื่อการข่ม-
 กิเลสมีอยู่ ฌานนี้ เป็นเครื่องสลัดออกไป
 ซึ่งกามทั้งหลายเท่านั้น, ไม่เป็นเครื่องสลัด
 ออกไปซึ่งธรรมอย่างอื่น มีพยาบาทเป็นต้น
 หรืออย่างไร ? ดังนี้ โดยยติและโดยอากม
 ท่านจึงกล่าวว่า "(เพราะก้าวล่วง)กามธาคู
 ได้" ดังนี้เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า
เพราะก้าวล่วงกามธาคูได้ คือเพราะความ
 เป็นปฏิปทาก้าวล่วงกามภพ แม้ทั้งปวงได้.
 ด้วยคำนั้น ท่านกล่าวถึงความที่ฌานนี้เป็น
 กามปริณฺญา (ความกำหนดรู้กาม). คำว่า
เพราะเป็นปฏิปกฺขต่อกามราคะ คือ เพราะ
 ความเป็นข้าศึกต่อกิเลสกาม ที่กำลังจะกล่าว
 ถึงการจำแนก.

คุณอำพัน จอนสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เตน ยถา เมตฺตา พฺยาบาทสฺส, ด้วยคำนั้น ท่านแสดงว่า ฌานนี้ เป็น
 กรุณา วิหีสาย, เอวมิถิ ฌานํ กามราคสฺส เข้าก็ตรงต่อกามราคะ เหมือนอย่าง
 อฺขุวิปฺจุจฺณิภฺยตฺตํ ทสฺเสติ. เอวมตฺตโน เมตฺตาเป็นเข้าก็ตรงต่อพยาบาท, กรุณา
 ปวตฺตติยา, วิปากปฺวตฺตติยา จ กามราคโต, เป็นเข้าก็ตรงต่อวิหิงสา ฉะนั้น. ฌานนี้ เป็น
 กามธาคฺโต จ วินิวตฺตสภาวตฺตา อิถิ ฌานํ เครื่องสลัดออกไปซึ่งกามทั้งหลายได้ โดย
 วิเสสโต กามานเมว นิสฺสรณํ. พิเศษทีเดียว เพราะมีสภาพหันกลับจาก
 กามราคะ, และจากกามธาตุ ตามความเป็น
 ไปของตน (ตัวฌานเอง), และตามความ
 เป็นไปแห่งวิปากตามประการดังกล่าวมานี้.

สฺวามตฺตโต ปาจกโตเอวาทิ อาท ความซื่อสัตย์ มีอยู่ในพระบาลีแล้วทีเดียว
 "ยถาหา"ติอาทิ. กามณฺเจ ตมตฺถิ ที่เปตุ เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 ปุริมปเทเยว อวธารณํ กหิตํ, อุตฺตรปเทปิ "เหมือนอย่างที่ท่านพระสารีบุตร กล่าวไว้"
 ปน ตํ กเหตุพฺพเมว ตถา อตฺตสมฺภวโตติ ดังนี้ เป็นต้น. ทรงถือเอาคำจำกัด
 ทสฺเสติ "อุตฺตรปเทปิ"ติอาทิ วุตฺตํ. อิโตติ ความไว้ในบทหน้าเท่านั้น เพื่อแสดงความ
 กามจฺจนฺทโต. เอส นียโม. หมายนั้น ก็จริง, ถึงกระนั้น เพื่อแสดงว่า
 แม้ในบทหลัง ก็ควรถือเอาคำจำกัดความนั้น
 ที่เดียว เพราะมีความหมายอย่างนั้นเหมือน
 กัน ดังนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "(แต่ก็
 ควรกล่าวไว้) ในบทหลังด้วย" ดังนี้ เป็นต้น.

คุณอำพัน จอนสุวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

บทว่า อิโต ได้แก่จากกามฉันทะ. บทว่า เอส ได้แก่ข้อกำหนดแน่นอน.

สาธารณวจนนาติ อวิเสสวจน. ตทงก-
วิกขมภนสมฺมุจเจทปฏฺฐปสฺสทฺธินิสฺสรณวิเวกา
ตทงกวิเวกาทโย. จิตฺตกายอุปธิวิเวกา
จิตฺตวิเวกาทโย. ตโย เอว อิธ ฌานกถาย
ทฎฺฐพฺพา สมฺมุจเจทวิเวกาทีนํ อสมฺภวโต.

คำว่า ด้วยคำพูดอันเป็นสาธารณะ คือ
ด้วยคำพูดอันไม่พิเศษ. ตทงกวิเวก
วิกขมภนวิเวก สมฺมุจเจทวิเวก ปฏิปัสสทธิ-
วิเวก และนิสสรณวิเวก ชื่อว่า วิเวก
ทั้งหลายมีตทงกวิเวกเป็นต้น. จิตฺตวิเวก
กายวิเวก และอุปธิวิเวก ชื่อว่า วิเวก
ทั้งหลายมีจิตฺตวิเวกเป็นต้น. พึงเห็นว่า ใน
ฌานกถานี้ ได้แก่ วิเวก ๓ เท่านั้น เพราะ
วิเวกทั้งหลายมีสมฺมุจเจทวิเวกเป็นต้น เกิด
ไม่ได้.

นิตฺเตเสตี มหานิตฺเตเส? ตตฺถ ทิ
"อุทฺทานโต เทว กามา วตฺตูกามา
กิลเลสกามา จา"ติ อุทฺทิสิตฺวา "ตตฺถ กตเม
วตฺตูกามา ? มนابيยา รุปา ฯเปฯ มนابيยา
โผฏฺฐพฺพา"^๑ติอาทีนา วตฺตูกามา นิตฺทิฏฺฐา.

คำว่า ในคัมภีร์นิเทศ คือ ในคัมภีร์
มหานิตเทศ. จริงอยู่ ในคัมภีร์มหานิตเทศนั้น
ท่านพระสารีบุตรยกหัวข้อขึ้นแสดงว่า "กาม
มี ๒ อย่าง โดยย่อ คือ วัตถุกาม และ
กิลเลสกาม" คั้งนี้ แล้วแสดงไขวัตถุกามไว้

^๑ ชุ. จุฬ. ๓๐/๒๖.
^๒ ชุ. มหา. ๒๔/๑.

เต ปน กามิยนตตี กามาติ เวทิตพพา. ด้วยคำว่า "ในกาม ๒ อย่างนั้น วัตถุกาม เป็นไฉน ? ได้แก่รูปที่น่ารัก น่าชอใจ ฯลฯ โผฏฐัพพะที่น่ารัก น่าชอใจ" ดังนี้ เป็นต้น. ก็ธรรมเหล่านั้น ฟังทราบว่่า ชื่อว่่า กาม เพราะอรรถว่่า อันสัตว์ทั้งหลายยอมใคร่.

ตตฺถเววาทิ นิตฺเตเส เอว. วิภังเกติ บทว่่า ตตฺถเว ได้แก่ว่่า ในคัมภีร์นิตเตสนั้น ฌานวิภังเก^๑ ปฏฺจนาการณ ปวตฺโต ทุพฺพล โลก โฉนทญฺเฐน ฉนฺโท, ตโต พลวาว รชฺชนญฺเฐน ราโค, ตโตปิ พลวตโร โฉนทราโค ฉนฺทราโค. นิมิตฺตานุพฺพชฺชานานิ สงฺกปฺเปติ เอเตนาคี สงฺกปฺโป, ตถापวตฺโต โลก, ตโต พลวาว รชฺชนญฺเฐน ราโค, สงฺกปฺปนวเสเนว ปวตฺโต ตโตปิ พลวตโร สงฺกปฺปราโคติ.

บทว่่า ตตฺถเว ได้แก่ว่่า ในคัมภีร์นิตเตสนั้น นั้นแหละ. คำว่่า ในคัมภีร์วิภังค์ คือใน ฌานวิภังค์. โลกะที่ทราวมกำลัง อันเป็นไป โดยอาการที่ปรารธนา ชื่อว่่า ฉันตะ โดย ความหมายว่่าพอใจ, โลกะ ที่มีกำลังกว่่า ฉันตะนั้น ชื่อว่่า ราคะ โดยความหมายว่่า กำหนด, ราคะที่หนาแน่นมีกำลังยิ่งกว่่าราคะ นั้น ชื่อว่่า ฉันทราคะ. ชื่อว่่า สังกัปปะ เพราะอรรถว่่า เป็นเครื่องตรึงถึงนิมิต และ อนุพยัญชนะ, ได้แก่ว่่า โลกะที่เป็นไปโดย อาการนั้น, โลกะที่มีกำลังกว่่า สังกัปปะ นั้น ชื่อว่่า ราคะ โดยความหมายว่่ากำหนด, โลกะอันมีกำลังยิ่งกว่่าราคะนั้น ซึ่งเป็นไป

^๑ อภี. วิ. ๓๕/๓๔๗.

โดยเกี่ยวกับการตรึงนั้นแหละ ชื่อว่าสังกัปป-
ราคะ ฉะนั้นแล.

สุวายั ปภะโท เอกสุเสว โลกัสส
ปวตฺติอาการวเสน, อวตฺตาภทวเสน จ
เวทิตพฺโพ. ยถา "วฺจฺโจ ทโม พฺลิตฺทโท"ติ.
อิม กิลีสกามา. กามาเนตฺติ กามา,
กามาเนติ เอเตหีติ วา.

การจำแนกนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยเกี่ยวกับ
อาการเป็นไป, และโดยเกี่ยวกับความ
ต่างกันแห่งฐานะที่ตั้ง (อวัตถา) แห่งโลกะ
อันเดียวกันนี้เทียว. เหมือนอย่างทีกล่าว
ว่า "วฺจฺโจ - ลุกโก, ทโม - โคฝีก,
พฺลิตฺทโท - โกงาน" ดังนี้ ฉะนั้น. ชื่อว่า
ธรรมเหล่านี้ ได้แก่ กิลีสกามทั้งหลาย.
กิลีสมีฉันทะเป็นต้น ชื่อว่า กาม เพราะ
อรรถว่าใคร่, หรือ เพราะอรรถว่า เป็น
เหตุใคร่.

เอวํ หิ สตีติ เอวํ อุกฺเขสมฺปิ กามาณํ
สงฺกเห สตี. วตฺตกาเมหิปีติ "วตฺตกาเมหิ
วิวิจฺเจวาปี"ติ อตฺถ โย ยุชฺชตีติ เอวํ
ยุชฺชมานตฺถนฺตรสมฺมจฺยญฺโจะ ปิ-สทฺโท, น
กิลีสกามสมฺมจฺยญฺโจะ. กสมฺมา ? อิมสมฺม
อตฺถ กิลีสกาเมหิ วิเวกัสส ทฺติยปเทเนว
วตฺตตฺตา. เตนาติ วตฺตกาเมวิเวเกเน.

คำว่า ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ คือ เมื่อมี
การสังเคราะห์เอากามทั้ง ๒ อย่าง อย่างนี้.
คำว่า (สังค) แม้จากวัตถุกามทั้งหลาย
ความว่า ปิศัพท์ (ที่แปลว่า แม้) มีอรรถว่า
รวบรวมเอาอรรถอื่นที่สมควรเข้ามา อย่างนี้
ว่า จะมีความหมายว่า "สังคจากวัตถุกาม
ทั้งหลายด้วย" ดังนี้ ก็ควร ดังนี้, ไม่ใช่มี

คุณอำพัน จอนสุวรรณ และคณะ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อรรถว่า รวบรวมเอากิเลสเข้ามา.
 เพราะเหตุไร ? เพราะในอรรถนี้ ท่าน
 กล่าวความสังัด จากกิเลสทั้งหลายไว้
 ด้วยบทที่ ๒ แล้วทีเดียว. บทว่า เตน (ด้วย
 บทว่า สังัดจากทั้งหลายแล้วแน่เทียวนั้น)
 ได้แก่ ด้วยความสังัดจากวัตถุกาม.

กายวิเวโก วุตโต โหติ ปุคฺคตทาราตี-
ปริคฺคทวิเวกทีปนโต. ปุริเมนาตี
 กายวิเวเคน. เอตถาตี "วิวิจฺเจว กาเมหิ,
 วิวิจฺจ อกุสฺเสหิ ธมฺเมหิ"ตี เอตสฺมี
 ปททวเย, อิตฺวา นิหฺตาริตฺเต วิเวกทวเย.
 อกุสฺส-สทฺเทเน ยทฺปิ กิเลสกามา, สพฺพา-
 กุสฺลาปี วา คหิตา, สพฺพธา ปน
 กิเลสกาเมหิ วิเวโก วุตฺโตตี อาท
 "หฺตฺติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจนโต"ตี.

ชื่อว่า เป็นอันตรัสถึงกายวิเวก เพราะ
 แสดงถึงความสังัด จากการครอบครองผู้
 มีบุตรภรรยาเป็นต้น. คำว่า ด้วยบทแรก
 คือด้วยกายวิเวก. บทว่า เอตถ คือใน
 ๒ บท ที่ว่า "วิวิจฺเจว กาเมหิ, วิวิจฺจ
 อกุสฺเสหิ ธมฺเมหิ" นี้, หรือในวิเวกทั้ง ๒
 ที่ถอนออกไปจากบทเหล่านี้. ด้วยศัพท์ว่า
 อกุสฺส จะเป็นอันถือเอากิเลสทั้งหลาย
 หรือแม้กุสฺสทั้งปวงได้ก็จริง ถึงกระนั้นก็เป็น
 อันตรัสถึงความสังัดจากกิเลสทั้งหลายได้
 โดยประการทั้งปวง เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "ด้วยบทที่ ๒... เพราะ
เป็นคำตรัสถึงความสังัดจากกิเลสกาเมหิ
ทั้งหลาย" ดังนี้.

คุณพรทิพย์ สัตยอุดม

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หุติเยนาติ จ จิตฺตวิเวเกนาติ อตฺถโถ. เอเตสนฺติ ยถาวุตฺตานิ หุวิณฺณํ ปทานํ, นิตฺถารณเ เจตํ สามิวจฺจํ. ตณฺหาที-
 สงฺกิลีสานํ วตฺถุโน ปทานํ สงฺกิลีส-
วตฺถุปทานํ. โลลภาโว นาม ตตฺถ ตตฺถ
 ฐปาทีสุ ตณฺหุปฺปาโท, ตสฺส เหตุ วตฺถุกามา
 เอว เวทิตพฺพา.

พาลภาโว อวิชฺชา, หุจฺจินฺตจิตฺตจิตฺตาทิ
 วา, ตสฺส อโยนิโสมนสิกาโร, สพฺเพปิ วา
 อกุสลลา ธมฺมา เหตุ. กามคุณาธิคมเหตุปิ
 ปาณาติปาตาหิสฺสทฺตฺตปฺปโยโค โหตีติ
 ตพฺพิเวเกน ปโยคสุทฺติ วิภาวิตา. ตณฺหา-
 สงฺกิลีสโสธเนน, วิภูฏฺฐนีสฺสยสํวทฺธเนน จ
 อชฺฌาสยวิโสธนํ อาสยโปสนํ. กาเมสุติ
 นิตฺถารณเ ภูมมํ.

ก็คำว่า ด้วยบทที่ ๒ มีความหมายว่า ด้วย
เอเตสนฺติ ยถาวุตฺตานิ หุวิณฺณํ ปทานํ, จิตฺตวิเวก. บทว่า เอเตสํ (บรรดาบท
 เหล่านี้) คือบรรดาบททั้ง ๒ ตามที่กล่าว
 แล้ว, ก็คำนี้เป็นจฺญฺฐวิภคฺติ ในอรรถว่า
 นิตฺถารณเ. การละที่ตั้งอาคัยแห่งสงฺกิลีสมี
 ตณฺหาเป็นต้น ชื่อว่า การละวัตถุแห่ง
สงฺกิลีส. ตณฺหาที่มีความเกิดขึ้น ในอารมณ์
 เหล่านี้ ๆ มีรูปเป็นต้น ชื่อว่า ความละโมบ,
 พึงทราบว่ เหตุแห่งความละโมบนั้น ก็ได้แก่
 วัตถุกามนั้นเอง.

ชื่อว่า ความเป็นพาล ได้แก่ อวิชฺชา,
 หรือความคิดที่คิดชั่วเป็นต้น, อโยนิโส-
 มนสิการหรืออกุศลธรรมแม้ทั้งหมด ชื่อว่า เหตุ
แห่งความเป็นพาลนั้น. ประโยคที่ไม่บริสุทฺธิ
 มีปาณาติบาตเป็นต้น ย่อมมีได้ แม้เพราะการ
 ได้กามคุณเป็นเหตุ เพราะเหตุนี้ ความ
หมดจดแห่งประโยค จึงเป็นอันเปิดเผยได้
 ด้วยความสังัดจากกามนั้น. การทำอธฺยาศัย
 ให้หมดจด โดยการชำระสงฺกิลีสคือตณฺหา,

คุณพรทิพย์ สัตยอุดม

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

และโดยการทำอุปนิสัย แห่งวิวัฏฐะให้เจริญ
ชื่อว่า การทะนุบำรุงอัธยาศัย. บทว่า
กาเมสุ เป็นสัตตมวิภักติในอรรถว่า
นิตถารณะ.

อเนกเภทโศติ กามาสะวคามราค-
สังโยชนาทิวเสน, รูปตณฺหาทิวเสน จ
อเนกปฺเภทโ. กามจฺจนฺโทเยวาทิ กาม-
สภาโวเยว ฺจนฺโท, น กตฺตุกมฺยตาจฺจนฺโท,
นาปิ กุสลจฺจนฺโทติ อธิปฺปาโย.
ฉานปฺปฏิปฺกฺขโศติ ฉานสฺส ปฺปฏิปฺกฺขภาวโศ
ตํเหตุ ตํนิมิตฺตํ วิสฺสุ วุตฺโต. อกุสลภาว-
สามณฺเณน อคฺคเหตุวํ วิสฺสุ สฺสรุเปณ คหิโศ.
ยหิ กิเลสกาโมว ปุริมฺปะเท วุตฺโต, กถํ
พหุวจฺจนฺติ. อาท "อเนกเภทโศ"ติอาทิ.

คำว่า (กามฉันทะ) อันมีประเภทเป็น
อเนก ก็มีประเภทเป็นอเนกเกี่ยวกับ เป็น
กามาสะวะ กามราคสังโยชน์เป็นต้น, และ
โดยเกี่ยวกับ เป็นรูปตณฺหาเป็นต้น. คำว่า
กามฉันทะนั้นเอง ได้แก่ฉันทะอันมีความใคร่
เป็นสภาวะนั้นเอง, อธิบายว่า ไม่ใช่
กตฺตุกมฺยตาฉันทะ, ทั้งไม่ใช่กุสลฉันทะ.
คำว่า เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อฉาน ความว่า
เพราะความที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฉาน คือเพราะ
เหตุที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฉานนั้น เพราะนิमितฺตํเป็น
ปฏิปักษ์ต่อฉานนั้น จึงตรัสแยกเป็นอีกอย่าง
ต่างหาก. คือ ทรงถือเอากามฉันทะโดยเป็น
สภาวะมีอยู่อย่างหนึ่งต่างหาก ไม่ทรงถือเอา
ตามความที่เป็นอกุศลเสมอเหมือนกัน. ท่าน
อาจารย์ทำไว้ในใจว่า ถ้าหากว่าตรัสเฉพาะ
กิเลสกามเท่านั้นไว้ในบทต้น, คำพูดจะเป็น

คุณพรทิพย์ สัตยอุดม

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พวกเขาจะได้อย่างไร คั้งนี้แล้ว จึงกล่าวว่
 "เพราะกามฉันทะนั้น มีประเภทเป็นอเนก"
 คั้งนี้เป็นต้น.

อณฺเณสฺมปิ ทิฏฺฐิมาโนหิริกาโนตฺ-
 ตปฺปาทีนํ, ตํสํหิตผลฺลํสาทีนญจ. อุปริ
 วุจฺจมานานิ ฌานงฺคานิ อุปริฌานงฺคานิ,
 เตสํ อตฺตโน ปจฺจนีกานํ ปฏฺธิกฺขภาวทสฺสนโต
 ตปฺปจฺจนีกนีวฺรณวณฺนี. นีวฺรณานิ หิ
ฌานงฺคปจฺจนีกานิ เตสํ ปวตฺตนิวฺรณโต.
สมาธิ กามจฺจนทสฺส ปฏฺธิกฺโข รากปฺปณฺธิยา
 อชฺชวิปจฺจนีกภาวโต, นานารมฺมณฺเห
 ปโลภิตสฺส ปริพฺภมฺมตสฺส จิตฺตสฺส สมาธานโต
 จ.

ชื่อว่า ธรรมทั้งหลายแม้ต่างกัน ได้แก่
 ธรรมทั้งหลายมีทิสฺฐิ มานะ อหิริกะ
 อโนตตปปะ เป็นต้น, และธรรมทั้งหลายมี
 ผัสสะ เป็นต้น ที่เป็นไปร่วมกันกับทิสฺฐิ เป็นต้น
 นั้น. องค์ฌานทั้งหลายที่จะกล่าวถึงข้างหน้า
 ชื่อว่า อุปริฌานงฺคานิ, มีพระคํารัสตรัสถึง
 นีวฺรณอันเป็นข้าศึกขององค์ฌานนั้น เพราะ
ทรงแสดงถึงภาวะที่องค์ฌานเหล่านั้น เป็น
ปฏฺธิกฺษต่อธรรมอันเป็นข้าศึกของตน. จึงอยู่
นิวฺรณทั้งหลายเป็นข้าศึกขององค์ฌาน เพราะ
ห้ามความเป็นไป แห่งองค์ฌานเหล่านั้น.
สมาธิ ชื่อว่า เป็นปฏฺธิกฺษต่อกามฉันทะ
 เพราะความเป็นข้าศึกตรงของปณฺธิ (ความ
 พรารณา) คือ รากะ, และเพราะการทำ
 จิตที่ถูกอารมณ์ต่าง ๆ ประเล้าประโลมแล้ว
 ให้ตั้งมั่นเสมอได้.

คุณพรทิพย์ สัตยอุดม

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โทสัสส, โมหาทิเกหิ ถีนมิทฺธาทีหิ
วิเวกวจเนน ปฏิจฺฉาทนวเสน ทุกฺขาติ-
ปุพฺพนฺดาทีเกทวิสยสฺส โมหสฺส วิกฺขมฺภน-
วิเวโก วุตฺโต.

คำว่า สัจจจากพยาบาท เป็นอันท่านกล่าวถึง
ความสังัดเพราะการข่มโทสะ อันมีประเภท
แห่งอาฆาตวัตถุมีอาทิว่า "เขาได้ประพฤตสิ่ง
ที่เป็นอนัตตะ (ฉิบหาย) แก่เรา" ดังนี้ เป็น
อารมณ์, ด้วยคำว่า สัจจจากนิเวรมีถีนมิทตะ
เป็นต้น อันมีโมหะเป็นใหญ่ เป็นอันท่าน
กล่าวถึงความสังัด เพราะการข่มโมหะอันมี
ประเภทแห่งสังัจจะ ๔ มีทุกข์เป็นต้น และชั้น
ส่วนอดีตเป็นต้น เป็นอารมณ์ โดยเกี่ยวกับ
ปิดบังไว้.

กามราคพยาบาทตเทกฺกุจถีนมิทฺธาติ-
วิกฺขมฺภณฺญเจตฺติ สพฺพากุสลปฏิปกฺขสภาวตฺตา.
สพฺพกุสลานํ เตน สภาเวน สพฺพา-
กุสลปฺพายกํ โทติ, โหนฺตมฺปิ กามราคาติ-
วิกฺขมฺภนสภาวเมว โทติ ตํสภาวตฺตาติ
อวิเสเสตฺวา นีวรณากุสลมฺูลาทีนํ "วิกฺขมฺภน-
วิเวโก วุตฺโต โทตี"ติ อาท.

ก็ปฐมฌานนี้ เป็นผู้ข่มกามราคะและพยาบาท
และนิเวรมีเหลือมีถีนมิทตะเป็นต้น อันตั้ง
อยู่ในจิตตูปบาทดวงเดียวกัน กับกามราคะ
และพยาบาทนั้น เพราะมีสภาวะเป็นปฏิปักษ์
ต่ออกุศลทั้งปวง. ด้วยสภาวะนั้น จึง
เป็นผู้ละอกุศลทั้งปวง, แม้เมื่อจะเกิดขึ้นก็
ย่อมเกิดขึ้น เป็นสภาวะที่ข่มกามราคะเป็นต้น
เพราะกุศลทั้งปวง มีการข่มกามราคะเป็นต้น
นั้น เป็นสภาวะ เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์

คุณระเบียบ จิตต์ประเสริฐ คุณถนอม-คุณทวีคุณ วรรณะ
ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายธงไทย-นางบาง-นางนุศย์ ตฤณวร, นายปาน-นางมุก

จึงกล่าวไว้ไม่ให้แปลกกันว่า "เป็นอันตรัสถึง
ความสังข์ เพราะการข่ม" ซึ่งนิวรรณ์และ
อกุศลมูลเป็นต้นดังนี้.

๑๑. ยถาปัจจุยํ ปวตฺตมานานํ สภาว-
ธมฺมานํ นตฺถิ กาจิ วสวตฺติตาติ วสวตฺตีกา-
นินวารณตฺถิ "วิตกกนํ วิตกกโก"ติ วุตฺตํ.
ตฺถิหิ "วิตกกนํ อีหิสฺมิทฺน"ติ อารมฺมณสฺส
ปริกฺขปฺพนนฺติ อาท "อุหนนฺติ วุตฺตํ โหตี"ติ.
ยสฺมา จิตฺตํ วิตกกพฺเลนารมฺมณํ อภินิรุพฺหิ
วีย โหตี, ตสฺมา โส อารมฺมณานิโรปน-
ลักขณํ วุตฺโต.

๑๑. สำหรับสภาวธรรมทั้งหลาย ที่
กำลังเป็นไปตามปัจจัย ห้ามความเป็นไปใน
อำนาจอะไร ๆ ไม่ เพราะเหตุนั้น เพื่อ
ป้องกันความ(เห็นว่า) เป็นไปในอำนาจ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "ความตรึก ชื่อว่าวิตก"
ดังนี้. ก็ความตรึกนั้น เป็นความคำรถึง
อารมณ์ว่า "ความตรึกนี้ เป็นเช่นนี้" เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "มีอรรถาธิบายว่า
เป็นความจดลง" ดังนี้. เพราะเหตุว่า จิต
เป็นเหมือนอย่างขึ้นสู่อารมณ์ได้ ด้วยกำลังของ
วิตก, เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวถึงวิตกนั้น
ว่า มีการยกจิตไว้ในอารมณ์เป็นลักษณะ.

ยถา หิ โกจิ ราชवलฺลภํ, ตํสมฺพนฺธินํ
มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเกหิ อาโรหตี

เปรียบเหมือนว่า คนบางคน เพราะ
อาศัยมิตรผู้เป็นราชวัลลภ, หรือเป็นญาติกับ

๑ ฉ. อุหนนฺติ.

คุณระเบียบ จิตต์ประเสริฐ คุณถนอม-คุณทวีคุณ วรรณะ

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายธงไทย-นางบาง-นางบุศย์ ตฤณวรร, นายปาน-นางมุก

อนุปวิสติ, เอวํ วิตกุกํ นิสฺสาย จิตฺตํ
 อารมฺมณํ อาโรหติ. ยถิ เอวํ กถํ อวิตกุกํ
 จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติ ? วิตกุกพลเนว.
 ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ
 นีราสงฺโก ราชเกหํ ปวิสติ, เอวํ ปริจเยน
 วิตกุกเณ วินาปิ อวิตกุกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ
 อาโรหติ.

ราชวัลลภนั้น จึงย่างขึ้น ก็ตามเข้าไปยัง
 พระราชวังได้ฉันใด, จิตเพราะอาศัยวิตก
 จึงย่างขึ้นสู่อารมณ์ได้ ฉะนั้น. ท้วงว่า
 ถ้าหากว่าเป็นอย่างนี้ จิตที่ไม่มีวิตก จะย่าง
 ขึ้นสู่อารมณ์ได้อย่างไรเล่า ? เฉลยว่า จิตที่
 ไม่มีวิตก ก็ย่างขึ้นสู่อารมณ์ได้ด้วยกำลังของ
 วิตกนั้นแหละ. เปรียบเหมือนว่า คนผู้นั้น
 เพราะมีความคุ้นเคย แม้ว่าเว้นจากมิตร
 ผู้เป็นราชวัลลภนั้น ก็เป็นผู้ที่ใคร ๆ ไม่ระแวง
 จึงเข้าไปสู่พระราชวังได้ ฉันใด, จิตเพราะ
 มีความคุ้นเคย แม้ว่าเว้นจากวิตกไม่มีวิตก
 ก็ย่อมย่างขึ้นสู่อารมณ์ได้ ฉะนั้น.

ปริจเยนาติ จ สนฺตाने पवत्तवित्ठक-
 ภาวนासङ्खात्तेन परिजयेन. วิตกุกุสฺส
 หิ สนฺตाने อภินฺทํ ปวत्तสุสฺส วเสณ จิตฺตสุสฺส
 อารมฺมณาภิรุหนํ จิรปริจิจํ. เตน ตํ กทาจิ
 วิตกุกเณ วินาปิ ตตฺถ ปวत्ตเตว. ยถา ตํ
 ฌานสฺหิตํ หุตฺวา สมฺมสนฺวเสณ จิรปริจิจํ
 กทาจิ ฌานวิริทิมฺปิ สมฺมสนฺวเสณ ปวत्ตติ,

ก็คำว่า เพราะมีความคุ้นเคย ได้แก่
 เพราะมีความคุ้นเคย กล่าวคือ มีความเจริญ
 แห่งวิตกที่เป็นไปใน(จิต)สันดาน. จริงอยู่
 การย่างขึ้นสู่อารมณ์ เป็นอันจิตคุ้นเคยมานาน
 ก็ด้วยอำนาจแห่งวิตกที่เป็นไปบ่อย ๆ ใน
 สันดาน. เพราะเหตุนี้ ในบางเวลาจิตนั้น
 แม้ว่าเว้นจากวิตกไป ก็ยังเป็นไปในอารมณ์

คุณระเบียบ จิตต์ประเสริฐ คุณถนอม-คุณทวีคุณ วรรณะ

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายธงไทย-นางบาง-นางบุศย์ ตฤณวรร, นายปาน-นางมุก

ยถา วา กิเลสสहितํ หุตฺวา ปวตฺตํ สหฺพโส นันได้ยูนันเอง. เปรียบเหมือนว่า จิตนั้น
 กิเลสहितมฺปิ ปริจเณน กิเลสวาสนาวเสน เป็นธรรมชาติที่ประกอบร่วมกันกับญาณ คุน-
 ปวตฺตติ, เอวํ สมฺปทิมิํ ทฎฺจพฺพํ. เคยเกี่ยวกับการพิจารณา (สังขารหรือ
 สภาวะธรรม) มานาน ในบางเวลา แม้ว่า
 ละเว้นจากญาณ ก็ยังเป็นไปได้ด้วยสามารถ
 แห่งการพิจารณาได้ ฉนฺโต, อีกอย่างหนึ่ง
 เปรียบเหมือนว่า จิตเป็นธรรมชาติที่ประกอบ
 กับกิเลสเป็นไป (ต่อมา) แม้ว่าละเว้นจาก
 กิเลสแล้ว โดยประการทั้งปวง ก็ยังเป็นไป
 ด้วยสามารถแห่งกิเลส พร้อมทั้งวาสนา
 เพราะความคุ้นเคยได้ ฉนฺโต, บัณฑิตพึงเห็น
 อุปมัยนี้ ฉนฺนํเหมือนกัน.

อาทิตฺ, อภิมุขํ วา หนนํ อาหนนํ. การจด(อารมณ์) ได้แต่แรก, หรือว่า
 ปริโต, ปริวตฺเตตฺวา อาหนนํ ปรียาหนนํ. เฉพาะหน้า ชื่อว่า อาหนนํ. การจด
 "รูปํ รูป, ปจฺวี ปจฺวี"ติ อาโกเกนฺตฺสฺส วิย (อารมณ์) ผลัดเปลี่ยนไปโดยรอบ ชื่อว่า
 ปวตฺตติ "อาหนนํ, ปรียาหนนนํ"ติ จ ปรียาหนนํ. พึงทราบว่า ความเป็นไปแห่งจิต
 เวทิตพฺพํ. อาณนํ จิตฺตฺสฺส อารมฺมเณ ซึ่งเสมือนเคาะ (อารมณ์) อยู่บ่อย ๆ ว่า
 อุปนยนํ, อากทฺจณํ วา. "รูปํ รูป, ปจฺวี ปจฺวี" ตังนึ เรียกว่า
 "อาหนนํ, และ ปรียาหนนํ". ชื่อว่า การนำ

คุณระเบียบ จิตต์ประเสริฐ คุณถนอม-คุณทวีคุณ วรณะ

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายธงไทย-นางบาง-นางบุศย์ ตฤณวร, นายปาน-นางมุก

(จิต) มาไว้ (ในอารมณ์) ได้แก่ การนำจิตเข้าไป, หรือการคร่าจิตมาไว้ในอารมณ์.

อนุสฺสัจจณฺ์ อนุปริกมณฺ์? สุวายํ วิเสโส
สนฺตทานมฺหิ ลพฺภมาโน เอว สนฺตนาเน ปากโก
โทคีติ ทฏฺฐพฺโพ. เสเสสฺสปี เอเสว นโย.
อนุมชฺชนฺ์ อารมฺมณฺเ จิตฺตสฺส อนุมสนฺ์,
ปริมชฺชนนฺติ อตฺถโก. ตถา ทิ วิจาโร
'ปริมชฺชนทฺถโก วิย, สจฺจรณทฺถโก วิยา'ติ
จ วุตฺโต.

ชื่อว่า ความสัจจตามไป ได้แก่ความตามไปโดยรอบ. ความแตกต่างกัน (แห่งวิตกกับวิจารณ์) นั้น ฟังเห็นว่า หาได้ใน (จิต) สันดานนั่นเอง เป็นอันปรากฏอยู่ใน สันดาน. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้แหละ. ชื่อว่า การตามเคล้า ได้แก่การตามลูบคลำ ในอารมณ์แห่งจิต, ความว่า ฎไปโดยรอบ. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวถึงวิจารณ์ไว้ว่า "เปรียบเหมือนมือที่ฎไปโดยรอบ และเปรียบเหมือนมือที่คอยแต่งไปข้างนั้นข้างนี้" ดังนี้.

ตตฺถาติ อารมฺมณฺเ. สหชาตานิ อนุโยชนฺ์
อารมฺมณฺเ อนุวิจารณ์สงฺฆาตอนุมชฺชนวเสเนว
เวทิตพฺพ. อนุปฺพนฺุณฺ์ อารมฺมณฺเ
จิตฺตสฺส อวิจารณ์ฺสฺส วิย ปวตฺติ.

บทว่า ตตฺถ ได้แก่ในอารมณ์. ฟังทราบถึงการยั้งธรรมที่เกิดร่วมกัน ให้ตามประกอบในอารมณ์โดยเกี่ยวกับการตามเคล้า กล่าวคือ ความเที่ยวไปเนื่อง ๆ นั้นเที่ยว.

^๑ ฉ. อนุปริภมณ.

^๒ ส. ม. สัสรณ....

ตถา ติ โส "อนุสนฺทานตา"^๑ติ นิทฺธิฏฺโฐ.
เตเนว จ "สมฺมทานุโรโว วยิ, ปริพฺภมฺนํ
วียา"^๒ติ จ วุตฺโต.

ชื่อว่า ความตามติดพัน ได้แก่ ความเป็นไป
ในอารมณ์แห่งจิต ดูว่า ไม่ขาดสาย ฉะนั้น.
จริงอย่างนั้น วิจารนั้นท่านได้แสดงไขแล้วว่า
"อนุสนฺทานตา" ความตามติดพันดังนี้. และ
เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
ว่า "เหมือนเสียงกรวดูแห่งระฆัง, และ
เหมือนการบินวนเวียน" ดังนี้.

กตฺถจฺจิติ ปจฺจมาเน, ปริตฺต-
จิตฺตูปปาเทสุ จ วิจารโต โอปาริกฺกุเจณ,
วิจารสฺเสว จ ปุพฺพกมฺมเจณ อนุรวโต
โอฟาริกโก, ตสฺส จ ปุพฺพกโม สมฺมทาภิมาโต
วียิ วิตฺกโก ยถา ติ สมฺมทาภิมาโต
ปจฺมาภินิปาโต โหติ, เอว อารมฺมณานิข-
นิโรปนฺนเจณ วิตฺกโก เจตโส ปจฺมาภินิปาโต
โหติ.

คำว่า ในจิตบางดวง คือในปฐมฌาน,
และในปริตตจิตตูปบาท (จิตตูปบาทที่เป็น
กามาวจร) ทั้งหลาย. วิตก เหมือนการตี
ระฆัง ซึ่งหยาบกว่าเสียงกรวดูและออกหน้า
เสียงกรวดูนั้น โดยอรรถว่าหยาบกว่าวิจาร,
และ โดยอรรถว่าออกหน้าวิจารนั้นเทียบ.
เปรียบเทียบเหมือนว่า การตีระฆังเป็นการตกไป
เฉพาะหน้าที่แรก ฉันทิ, วิตกก็เป็นความ
ตกไปเฉพาะหน้าที่แรกแห่งจิต โดยอรรถว่า
ยกจิตไว้เฉพาะหน้าต่ออารมณ์ ฉันทิ.

^๑ อนุสนฺธนาตาติ ภาเวยฺย ธมฺมสงฺกณฺธิยํ...
จิตฺตสฺส อนุสนฺธนาตา ...วิจาโร โหติติ
วุตฺตตฺตา, อภี. ส. ๓๔/๑๑.

อภิชาติคฤหณ เจตถ อภิชาติโช ก็ด้วยศัพท์ว่า อภิชาติ การตี ในที่ซึ่ง
 สหุโท คหิตโตติ เวทิตพโพ. วิปหารวาทิ ทราบว่า ท่านถือเอาเสียงที่เกิดจากการตี.
 วิจรณยตุโต สปริปนฺโน? ปริพนฺณ วีย คำว่า มีความแผ่ไป คือประกอบด้วยความ
 ปริสุสยาภาววิมฺสนฺตถิ. อนุปนฺน เชน เทียวไป เป็นไปกับความไหวตัว. (วิจารณ์)
ปวตฺตียนฺติ อุปจาเร วา อปฺปนาย^๒ วา ชื่อว่า เหมือนการบินวนเวียน ก็เพื่อตรวจสอบ
 สนฺตาเนน ปวตฺตियิ. ถึงการไม่มีแห่งอันตราย (ตรวจสอบความ
 ปลอคลาย). คำว่า ในความเป็นไปโดยตาม
ติดพันกัน คือ ในความเป็นไป โดยสืบทอดกัน
 ในอุปจาระ หรือในอัปปนา.

ตถฺถ หิ วิตฺกโก นิจฺจโล หุตฺวา จริงอยู่ ในอุปจาระและอัปปนานั้น วิตก
 อารมฺมณิ อนุปวิสิตฺวา วีย ปวตฺตติ, น เป็นธรรมชาติที่ไม่มีความหวั่นไหว เป็นไป
 ปจฺมาภินิปาเต. ปากฺกฺว โหตีติ วิตกฺกฺสฺส รวากะว่า ตามเข้าไปสู่อารมณ์, ไม่ใช่
 วิเสโส อภินโรปนากาโร โอฟาริกตฺตา วิตกในการตกไปเฉพาะหน้าที่แรก. คำว่า
 ปจฺมชฺฌาเน ปากฺกฺว โหตี, ตทภาวโต ย่อมเป็นอันชัดเจน ความว่า ความแตกต่าง
 ปณฺจกนฺเย หุตฺตियชฺฌาเน วิจารสฺส วิเสโส (จากวิจารณ์) แห่งวิตกได้แก่อาการที่ยก (จิต
 อนุมชฺชนากาโร ปากฺกฺว โหตี. ขึ้นสู่อารมณ์) ย่อมเป็นอันชัดเจนในปฐมฌาน

^๑ สปริปนฺนทโนติ ภเวยฺย วิสุทฺธิมคฺเค
 ปริปนฺนทนฺนุโตติ วุตฺตตฺตา.

^๒ ฉ. อปฺปนายิ.

คุณระเบียบ จิตต์ประ เสริฐ คุณถนอม-คุณทวีคุณ วรรณะ

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายธงไทย-นางบาง-นางบุศย์ ตฤณวร, นายปาน-นางมุก

ก็เพราะความเป็นอาการที่หายาบ, ความแตกต่าง (จากวิตก) แห่งวิจารณ์ ได้แก่ อาการที่ตามเกล้า ย่อมเป็นอันชัดเจน ก็ในทุติยฉานในปัญจกนัย เพราะไม่มีวิตกนั้น.

วาลนุชูปกั เอฬกโลมาทึทึ กตจุมพุกั.
อุบปีพนทตโตติ ปิณทสสุ อุบปีพนทตโต.
ตสเสว อิโตจโต จ สณจรณทตโต. มณฑลนติ
กัสมภาชนาทิสุ กัญจิ มณฑล วฏฏเลข
กโรนตสสุ. ยถา บุปฺพผลสาชาทิววยว-
วินมุตโต อวิชฺชมาโนปี รูกฺโข "สบุปฺโผ
สพล"ติ โวหริยติ, เอว วิตกฺกาทิงฺก-
วินมุตต อวิชฺชมานมฺปิ ฉาน "สวิตกั,
สวิจารณ์"ติ โวหริยตีติ ทสเสตุ "รูกฺโข
วียา"ติอาทึ วุตต.

แปร่งที่ทำความด้วยชนสัตว์มีชนแกะ เป็นต้น
 ชื่อว่า วาลนุชูปกั. คำว่า มือที่คอยกคืบ
 ได้แก่ มือที่คอยกคืบก่อนคืบ. มือที่เหยียด
ก่อนคืบนั้นนั่นแหละไปข้างนั้นข้างนี้ ชื่อว่า มือ
ที่เหยียดไปข้างนั้นข้างนี้. คำว่า รูป
วงกลม คือ เมื่อบุคคลทำรูปวงกลม คือ
รอยขีดเป็นวงอะไร ๆ เข้าที่วัตถุทั้งหลาย
มีภาชนะสำริด เป็นต้น. ท่านอาจารย์ประสงค์
 แสดงว่า ต้นไม้ แม้เมื่อยังไม่มีอันพันไปจาก
 องค์ประกอบ มี ดอก ผล กิ่ง เป็นต้น เขาก็
 ย่อมเรียกกันว่า "ไม้ดอก ไม้ผล" ฉนใด,
 ฉาน แม้เมื่อยังไม่มีอันพันไปจากองค์มีวิตก
 เป็นต้น เขาก็ย่อมเรียกกันว่า "มีวิตก,
มีวิจารณ์" ฉนนั้น ดังนี้ จึงกล่าววว่า "เหมือน
ต้นไม้" ดังนี้ เป็นต้น.

คุณทองแข ทศนไพโรจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฌานภาวนาย ปุคฺคลวเสน เทเสตพฺพตฺตา เพราะความที่การเจริญฌาน นำแสดงไว้
 "อิธ ๑ ภิภุขเว ภิภุขุ วิวิจฺเจว โดยเกี่ยวกับบุคคล พระผู้มีพระภาคจึงทรง
 ภาเมตี^๒ติอาทีนา ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ฌานานิ ยกฌานขึ้นแสดง โดยเกี่ยวกับ เป็นบุคคลา-
 อุทฺธิฏฺฐานีติ. ยทฺธิ วิภงฺเก^๓ ปุคฺคลา- ธิฐาน ด้วยคำว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
 ธิฏฺฐานากตา เทสนา, อุตฺโต ปน ตฺตราปี ในพระศาสนานี้ สัจจากกามทั้งหลายแล้วแน่
 วิภงฺเกปี ยถา อิธ "อิมินา จ วิตฺกฺเคนา"^๔ เทียว" ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้นแล. ในคัมภีร์-
 อาทีนา ฌมฺวเสน วุตฺโต, เอวเมว วิภงฺกํ ทรงกระทำเทศนา เป็นบุคคลาธิฐาน
ทฺฐพฺโพ, ปรมตฺตโต ปุคฺคลสฺเสว อภาวตฺตติ ก็จริง, ถึงกระนั้นความหมายแม้ในที่นั้น คือ
 อธิปฺปาโย. แม้ในคัมภีร์วิภงฺกํ ก็เป็นอันตรัสไว้โดยเกี่ยว-

กับธรรมด้วยคำว่า "อิมินา จ วิตฺกฺเคนา"
 ด้วยวิตกนี้^๕เป็นต้น อันบัณฑิตพึงเห็นว่าเป็น
อย่างเดียวกันกับในที่นี้แหละ, อธิบายว่า
 เพราะโดยปรมัตถ์ ไม่มีบุคคลเลย.

อุตฺโต ๆเปฯ ทฺฐพฺโพ ฌานสมฺงฺคิโน อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นอรรถาธิบายในคำนี้
 วิตฺกฺกวิจฺจารสมฺงฺคิตาทสฺสเนน, ฌานสฺเสว อย่างนี้ว่า ถึงกระนั้นความหมายแม้ในที่นี้

^๑ ฉ. อภัย สหุโท น ทิสฺสตี.

^๒ ส. มหาวาร. ๑๙/๓๙๒.

^๓ อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๘.

^๔ อภิ. วิ. ๓๕/๓๔๗.

คุณทองแข ทศนไพโรจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สวิตกกุสวิจารณ์ตาย วุตตตตาคี เอว วา บัดนี้พึงเห็นว่า เป็นอย่างเดียวกันนี้แหละ
 เขตต อตโต ทฏจพโพ. เพราะตรัสถึงความที่มานั้นเที่ยว มีวิตก มี
 วิจารณ์ โดยการแสดงถึงความที่บุคคล
 ผู้พร้อมเพรียงด้วยมาน เป็นผู้พร้อมเพรียง
 ด้วยวิตกและวิจารณ์ตั้งนี้เกิด.

วิเวกาคี วิเวกา เหตุภูตาคี ท่านอาจารย์กล่าวว่า วิเวกา จาก
 วิเวกสททสฺส ภาวสาธนํ สนฺธายาท. วิเวก หมายเอาความที่วิเวกศัพท์ เป็น
วิเวเกติ กตฺตฺสาธนํ, กम्मสาธนํ วา. ภาวสาธนะ (แปลว่า ความสังัด) ว่า จาก
 "วิวิตฺโต"ติ หิ อิมินา นีวรณฺเห วินาญฺโต. วิเวก (ความสังัด) อันเป็นเหตุ. บทว่า
 เตหิ วิเวจฺจิตฺติ จ สาธนทฺวยมฺปิ วิเวเก ในวิเวก ท่านกล่าวหมายเอาความ
 สงฺกฺหิตเมวาคี. เป็นกตฺตฺสาธนะ (ธรรมที่สังัด), หรือ
 กम्मสาธนะ (ธรรมที่บุคคลสังัด). จริงอยู่
 ด้วยคำว่า "วิวิตฺโต" (ธรรมที่สังัด, ธรรมที่
 บุคคลสังัด) นี้ เป็นอันสงฺเคราะห์ได้ทั้ง ๒
 สาธนะที่เคียวว่า เป็นผู้เว้นจากนិวรรณัง-
 หลาย และถูกบุคคลทำให้สังัดจากนิวรรณ
 เหล่านั้น ตั้งนี้แล.

คุณทองแข ทศนไพโรจน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๒. ป็นยตีติ^๑ ตปฺเบติ; วทฺเตติ วา.
สมปิยายนลกฺขณาติ ปริตุสฺสนลกฺขณา.
ป็นนรสาติ^๒ ปริพฺรุทฺนรสา. ผรณรสาติ
 ปณฺีตรูเปหิ กายสฺส พฺยาปนรสา. อุทฺคฺคาโว
โอทคฺย. ขุทฺทิกา ลหุ โลมทฺสนมตฺตํ กตฺวา
 ภินฺนา น ปฺน อฺปฺชชฺติ. ขณิกา พหุล
 อฺปฺชชฺติ.

๑๒. บทว่า ป็นยตี แปลว่า ทำให้
 อิ่มเอิบ, หรือทำให้เจริญ. บทว่า สมปิยายน-
ลกฺขณา แปลว่า มีความชื่นชมยินดีเป็น
 ลักษณะ. คำว่า มีการทำ (กายและจิต)
ให้อิ่มเอิบเป็นรส คือมีการทำ (กายและจิต)
 ให้เพิ่มพูนโดยรอบเป็นรส. คำว่า มีความ
แผ่ไปเป็นรส คือมีการทำกายให้ซาบซ่าน
 ด้วยรูปอันประณีตทั้งหลายเป็นรส. ความพุ่ม
 ชื่อว่า โอทคฺย. ขุทฺทิกายตี (ในวิสุทฺธิมรรค
 เป็น ขุทฺทิกายตี) กระทำเพียงแต่ให้โลมชาติ
 ลุกชันได้เล็กน้อย แล้วก็แตกทำลายไป ไม่
 เกิดขึ้นอีก. ขณิกายตี เกิดได้หลายครั้ง.

อฺพฺเพกโต ผรณา นิจฺจลตฺตา, จิรภูจฺติกตฺตา
 จ ปณฺีตตรา. เจตียงฺคณฺิ กนฺตฺวาติ
ปฺณฺวลฺลิกวิหาเร เจตียงฺคณฺิ กนฺตฺวา.
ปกตฺติยา ทฺธิจฺจารมฺมณฺวเสนาติ ปฺพฺเพ
มหาเจตียํ คหิตารมฺมณฺวเสน. จิตฺรเคณฺุโก

ผรณายตี ประณีตกว่า อฺพฺเพกายตี
 เพราะไม่มีความห้วนไหว, และเพราะตั้งอยู่
 ได้นาน. คำว่า ไปยังลานเจตีย คือไปยัง
 ลานเจตียในปฺณฺวลฺลิกวิหาร. คำว่า โดย
เกี่ยวกับเป็นอารมณ์ ที่ให้เห็นอยู่แล้วตามปกติ

^๑ ฉ. ปณฺยตี, เอวมฺปฺริ.

^๒ ฉ. ปณฺนรสา.

วิจิตรากาเรน กตเคณฺฑโก. อุปนิสฺสเยติ สมีเป, ตสฺส วา วิหารสฺส นิสฺสยญฺเต, โคจรฎฺฐานญฺเตติ อตุโถ.

คือโดยเกี่ยวกับ เป็นอารมณ์ที่ได้ถือเอา ที่ พระมหาเจดีย์ ในวันก่อน ๆ. ชื่อว่า ลูกกลั- ลายวิจิตร ได้แก่ลูกกลัที่เขาทำไว้โดยอาการ วิจิตร. บทว่า อุปนิสฺสเย ได้แก่สถานที่อยู่ ใกล้เคียงหรือเป็นที่อาศัยแห่งวิหารนั้น, ความ ว่า เป็นสถานที่โคจร.

ฆราชีเรติ เกหฺงคณฺ. ปพฺพตฺสีขเร กตเจตีย์ "อากาศเจตีย์"^๑ติ วุตฺตํ. คหิตนินิตฺเตเนวาทิ เจตีย์วณฺหนํ, ฐมฺมสฺ- สวณฺจ อุทฺทิสฺส "ธณฺญา วติเม"^๒ติอาทินา คหิตกุสฺสนินิตฺเตเนว การณฺญฺเตน. คหิตฺ วา นินิตฺตํ เอเตนาติ คหิตนินิตฺตํ, วุตฺตกาเรน ปวตฺตจิตฺตํ, เตน คหิตนินิตฺเตเนว จิตฺเตน สห. ปฏฺชนฺทติ อนุปวิฏฺฐํ. อนุปฺริปฺมุญฺจติ อนฺอนุสมฺนฺตโต มุญฺ, สพฺพโส อนฺวิสฺฐนฺติ อตุโถ.

บทว่า ฆราชีเร แปลว่าที่ชานเรือน. ท่านเรียกเจดีย์ที่เขาสร้างไว้ บัญญาเขาว่า "อากาศเจดีย์". คำว่า ด้วยนินิตที่ได้ถือเอา นั้นเอง คือ ด้วยนินิตแห่งกุศลที่เล็งถึงการ ไหว้พระเจดีย์ และการฟังธรรมแล้วถือเอา ด้วยความคิด ว่า "คนเหล่านี้ มีบุญหนุน" ดังนี้เป็นต้น อันเป็นเหตุ. อีกอย่างหนึ่ง จิตที่ เป็นไปโดยอาการดังกล่าวแล้ว ชื่อว่า คหิตนินิตต์ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุถือเอา นินิต, ได้แก่ เล่นโลดไปในอากาศ พร้อมกับ จิตอันเป็นเหตุถือเอานินิตนั้นนั่นเอง. บทว่า

^๑ อฏฺฐกถายํ อากาศเจตีย์งคณฺนติ วุตฺตํ.

^๒ ฉ. อนฺ อนุ สมฺนฺตโต.

คุณไศล ชุมพะจันทน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปกขนท์ แปลว่า ไหลตามเข้าไป. บทว่า อนุปริณฺณํ แปลว่า ถูกประพรหมไปโดยรอบ ติดต่อกัน, ความว่า ชาบชานติดต่อกัน โดยประการทั้งปวง.

ปสฺสทุธิยา นิमितฺตภาเวน กพฺภํ กณฺหนตี. ปริปาจนวเสน ปริปากํ กจฺจนตี. อปฺปนาสมฺปยุตฺตาว ปีติ อปฺปนาสมาธิปริกา. ชณฺนิกสมาธิปริกา จ อุปฺจารสมาธิปริกา จ อปฺปนาสมาธิสฺส วิหุรตฺตราติ ตทฺภยํ อนามสนฺโต "ตาสฺ ยยา อปฺปนาสมาธิสฺสา"ติ-อาทิมาท. สมาธิสมฺปโยคํ กตฺตาติ ปุพฺเพ อุปฺจารสมาธินา สมฺปยุตฺตา หุตฺตวา อนุกฺกเมน วทฺติตฺตวา อปฺปนาสมาธินา สมฺปโยคํ กตฺตา.

ปีติ ชื่อว่า ถือเอาครรรค์ ก็โดยความ เป็นเหตุแห่งปัสสัทธิ. ชื่อว่า ถึงความแก่รอบ ก็โดยเกี่ยวกับสูกงอม. ปีติที่สัมปยุตกับอัปฺปนา เท่านั้นเป็นปีติที่ทำอัปฺปนาสมาธิให้เต็ม. ท่านอาจารย์เมื่อจะไม่ตะตองปีติทั้ง ๒ อย่างนั้น คือปีติที่ทำชณฺนิกสมาธิให้เต็ม และปีติที่ทำ อุปฺจารสมาธิให้เต็ม อันห่างไกลอัปฺปนาสมาธิ ยิ่ง จึงกล่าวว่า "ในบรรดาปีติเหล่านั้น ผรรณาปีติอันใด..." ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า ถึงความประกอบร่วมกันกับสมาธิ คือ ใน ตอนต้น เป็นปีติที่สัมปยุตกับอุปฺจารสมาธิเจริญ ไปตามลำดับแล้ว ก็ถึงความประกอบร่วมกัน กับอัปฺปนาสมาธิ.

๑๓. สุขยตีติ สุขํ, อตุตฺตนา สมฺปยุตฺต- ธมฺเม ลทฺถสฺสวาเท กโรตีติ อตุโถ. สุวายํ

๑๓. ชื่อว่า สุข เพราะอรรถว่าทำให้ สุข ความว่า กระทำธรรมทั้งหลายที่สัมปยุต

คุณไศล ชุณหะจันทน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กตฺตุนิหฺเทโส ปริยายลฺโห ฌมฺโต อณฺสฺส
 กตฺตุนิวตฺตณฺโห, นิปฺริยาเยน ปน
 ภาวสาธนเมว ลพฺภตฺติ "สฺขํ สฺขนฺ"ติ วุตฺตํ.
 อภิฺจสฺภาวตฺตา ตํสมํกฺปิบุคคลํ, สมฺปยุตฺตธมฺเม
 วา อตฺตนิ สาหยตฺติ สาตํ ท-การสฺส ต-การ
 กตฺวา. สาตํ "มธฺรณฺ"ติ วทฺนฺติ.

กับคนให้ได้รับความเพลิดเพลิน. คำแสดงไข
 เป็นกัตตุ (ผู้ทำ)นั้น ได้โดยปริยาย มี
 อรรถว่า ห้ามกัตตุ ซึ่งอันไปจากธรรม, แต่
 โดยนิปริยาย ย่อมได้ภาวสาธนะเท่านั้น
 เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "ความสุข ชื่อว่า สฺข" ดังนี้. ชื่อว่า สาต
 (สำราญ, ยินดี) เพราะอรรถว่า ยังบุคคล
 ผู้พร้อมเพรียงด้วยความสุขนั้น หรือสัมปยุต-
 ธรรมทั้งหลายให้ยินดีในตน เพราะความเป็น
 สภาพที่น่าปรารถนา ท่านทำ ท อักษร
 ให้เป็น ต อักษร. อาจารย์หลายท่านกล่าว-
 ถึง สาต ว่า "ได้แก่มีรสอร่อย" ดังนี้.

สาต ลักษณะ เอตสฺสาต สาตลกฺขณ.
อุปฺพรหฺ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สํวทฺธนํ. ทุกฺข
 วีย อวิสฺสชฺเชตฺวา อทุกฺขมสฺซา วีย
 อนชฺฌเปกฺขิตฺวา อนฺนํคฺคณฺหนํ, อุปฺการิตา
 วา อนฺนคฺคโท. กตฺถจิ ปจฺมชฺฌานาทีเก.
ปฏฺิลามตฺถจฺติ ปฏฺิลามวเสน อุปฺชฺชนกตฺถจฺ.

สาต เป็นลักษณะของสุข นี้ เพราะ-
 เหตุนั้น สฺข จึงชื่อว่า สาตลกฺขณ (มีความ
 สำราญเป็นลักษณะ). ชื่อว่า ความเข้าไป
เพิ่มพูน ได้แก่การทำสัมปยุตธรรมทั้งหลาย
 ให้เจริญพร้อม. ความไม่ทอดทิ้ง (สัมปยุต-
 ธรรม) เหมือนอย่างทุกข์ ไม่ว่างเฉยเหมือน

๑ ฉ. อนฺ อนุ คณฺหนํ.

อย่างอหุทกขมสุข (อุเบกขา) แล้วคอยตาม
ช่วยเหลือไว้, หรือความเป็นผู้อุปการะ
ชื่อว่า ความอนุเคราะห์. คำว่า ใน
จิตตูปบาทบางดวง ได้แก่ ในจิตตูปบาท
มีปฐมฌานเป็นต้น. คำว่า: ความยินดีโดย
เกี่ยวกับการได้มา คือความยินดีที่เกิดขึ้นโดย
เกี่ยวกับการได้มา.

ปฏิลทุทธสาณานนฺติ ปฏิลทุตฺตสฺส อารมฺมณ-
รสฺสสฺส อณฺณวณฺณนฺติ สภาวโต ปิตฺติสฺสขานิ
วิกฺขิตฺวา ทสฺเสตฺติ. ยตฺถ ปิตฺติ, ตตฺถ สุขนฺติ
วิตกฺกสฺส วิย วิจาเรน ปิตฺติยา สุขเขน
อนฺจฺจนฺตสฺสโยคมาห. "ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ น
นियมโต ปิตฺติ"ติ วิจารสฺส วิย วิตกฺกเกน สุขสฺส
ปิตฺติยา อนฺจฺจนฺตสฺสโยคํ.

บพว่า ปฏิลทุทธสาณานนฺติ แปลว่า ความ
เสวยรสแห่งอารมณ์ที่ได้มาแล้ว ท่านจำแนก
แสดงปิติและสุขโดยสภาวะไว้อย่างนี้. ท่าน
กล่าวถึงความที่ปิติต้องประกอบร่วมกับสุขโดย
แน่นนอน เหมือนอย่างทีกล่าวถึงความที่วิตก
ต้องประกอบร่วมกับวิจารโดยแน่นนอน ว่า
ในที่ใดมีปิติ, ในที่นั่นมีสุข ดังนี้. ท่านกล่าว
ถึงความที่สุขประกอบร่วมกับปิติ ไม่นั่นนอน
เหมือนอย่างทีกล่าวถึง ความที่วิจารต้อง
ประกอบร่วมกับวิตกโดยไม่นั่นนอนว่า "ในที่
ใดมีสุข, ในที่นั่นจะมีปิติโดยแน่นนอนหามิได้"
ดังนี้.

คุณโกล ฤๅณหะจันทน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตน อจฺจนฺตฺวานจฺจนฺตสฺโยคิตาย ปิติสฺุขานํ
 วิเสสํ ทสฺเสติ. กํ ตาเรนฺติ เอกุถาติ
กนฺตาริ, นิริทกมรฺภูจฺานํ. วนเมว
วณฺตํ. ตสฺมี ตสฺมี สมเยติ อิกฺุจฺารมฺมณฺสฺส
 ปฏิลํภสมเย, ปฏิลทฺุชฺส รสํานุภวนสมเย,
 วนจฺุฉายาทินิ สวณทสฺสนสมเย, ปเวส-
 ปริโภคสมเย จ. ปากฎภาวโตติ ยถากุกมํ
 ปิติสฺุขานํ วิญฺุทภาวโต.

ด้วยคำนั้น ท่านแสดงถึงความต่างกันแห่งปิติ
 กับสุข โดยความเป็นธรรมที่ประกอบร่วมกัน
 ได้แก่แน่นอน และไม่แน่นอน. สถานที่ชื่อว่า
ที่กั้นการ เพราะอรรถว่า เป็นที่บุคคล
 ยังนำไปข้ามไป, ได้แก่สถานที่ปราศจากน้ำ
 มีแต่ทราย (ทะเลทรายก็ว่า). วณ นั้นเอง
 เป็น วณฺตํ (แปลว่า ป่า หรือ แมกไม้).
 คำว่า ในสมัยนั้น ๆ คือในสมัยที่ได้อิฏฐารมณฺ์
 มา, ในสมัยที่ได้เสวยรสแห่งอิฏฐารมณฺ์ที่ได้
 มาแล้ว, ในสมัยที่ได้ยินข่าวหรือเห็นร่วมเงา
 แห่งแมกไม้เป็นต้น, และในสมัยที่เข้าไปยัง
 แมกไม้และบริโภคน้ำ. คำว่า ตามความที่
ชัดเจน คือ ตามความที่ปิติและสุขเด่นชัด
 ตามลำดับ.

วิเวกขิ ปิติสฺุขนฺติ เอกุถ ปุริมสฺมี
 อตฺเถ วิเวกขนฺติ ฌานํ วุฑฺฒํ. ปิติสฺุชฺสทฺุทโต
 จ อตฺถิอตฺถวิเสสโต "อสฺส ฌานสฺส, อสฺมี
 วา ฌานเน"ติ เอกุถ อ-กาโร ทฎฺุชฺโพ.
 ทฺุติเย ปิติสฺุชฺเมว วิเวกขิ. "วิเวกขมฺุปีติ-

ในบทว่า วิเวกขิ ปิติสฺุขิ นี้ ในอรรถ
 แรก ท่านกล่าวถึงฌานว่า วิเวกขิ (ฌาน
 เกิดจากวิเวก). อ อักษร ในคำนี้ว่า "อสฺส"
 ฌานสฺส แก่ฌานนี้, อสฺมี วา ฌานเน ใน
 ฌานนี้" พึงเห็นโดยศัพท์ว่า ปิติสฺุช และโดย

คุณอุบล-คุณหญิงจวบ จิโรโรจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุขนุ^๑ติ จ อดณฺพทตฺตสมาสฺ, ปจฺจตฺต-
นิทฺเทสฺส จ อโลโป กโต. โลเป วา
สติ "วิเวกชปีติสุขนุ^๑ติ ปาโลติ อัย วิเสโส.

อรรถวิเศษว่า มีอยู่. ในอรรถที่ ๒ ปิติและ
สุขนั่นเอง ชื่อว่า วิเวกช (ปิติและสุขเกิด
จากวิเวก). ก็ท่านกระทำให้เป็นคำสมาสกับ
อรรถของบทอื่น, และไม่ลบคำแสดงไข
เฉพาะบท ว่า "วิเวกชปีติสุข^๑". หรือเมื่อ
มีการลบ ก็มีปาฐะว่า "วิเวกชปีติสุข^๑" ดังนี้
ซึ่งจัดเป็นความต่างกัน.

อุปสมปชชาติ เอตฺถ อุป-สฺ-สทฺทา
"อุปฺลพฺภติ, สมฺภณฺชตี"^๑ติอาทิสฺ วิย
นिरตฺถกาติ ทสฺเสตฺถ "อุปฺกนฺตฺวา"^๑ติอาทิสฺ
วตฺวา ปุน เตสฺ สาทฺถกภาวํ ทสฺเสตฺถ
"อุปสมฺปาทยิตฺวา"^๑ติอาทิสฺ วุตฺตํ, ตสฺมา
ปตฺวา, สาเชตฺวาติ วา อตฺถ. อิริยนฺติ
กิริยํ. วุตฺติอาทิสฺ ทสฺเสว เวจฺจนา. ปาลนาติ
อิริยาปณฺตเรหิ รกฺขนา.^๒

ท่านอาจารย์ประสงค์แสดงว่า อุป คัพท์
และ สฺ คัพท์ ในบทว่า อุปสมปช นี้ เป็น
คัพท์ที่ไม่มีความหมาย เช่นเดียวกับในคัพท์ว่า
"อุปฺลพฺภติ, สมฺภณฺชตี" เป็นต้น จึงกล่าวว่า
"อุปฺกนฺตฺวา" ถึง เป็นต้น เพื่อแสดงความที่
อุป คัพท์ และ สฺ คัพท์ เหล่านี้ เป็นคัพท์ที่มี
ความหมายอีก จึงกล่าวว่า "อุปสมฺปาท-
ยิตฺวา" เข้าไปทำให้ถึงพร้อม ดังนี้ เป็นต้น,
เพราะฉะนั้น จึงมีความหมายว่าบรรลุ, หรือ

^๑ ฉ. สัมภณชตี.
^๒ ฉ. รกขณา.

ให้สำเร็จ. บทว่า อิริย ได้แก่ กิริยา.
 บทว่า วุตติ ความเป็นไป เป็นต้น ก็เป็นคำ
 ไวยากรณ์ของบทว่า อิริย นั้นนั่นเอง. ก็บทว่า
पालนา ความรักษาไว้ ก็รักษาความ
 ปวดเมื่อยในอิริยาบถหนึ่ง ด้วยอิริยาบถอื่น.

ปณฺจกฺวิปฺปทีนํทิวณฺณา

๑๔. ปณฺจ อํกานํ วิกฺขมฺภนฺวเสณ
 ปทีนํ นํ เอตฺตสฺสาคี. ปณฺจกฺวิปฺปทีนํ.
 "อํคฺยาคีโต"ติ เอตฺต อาคีต-สทฺทสฺส วิย
 วิปฺปทีนสทฺทสฺเสตฺถ ปรวจฺนํ ทฏฺฐพฺพํ, ปณฺจท
 อํกเถท วิปฺปทีนํติ วา ปณฺจกฺวิปฺปทีนํ.

พรรณนาปฐมณานละองค ๕ เป็นต้น

๑๕. ปฐมณาน ชื่อว่า ปณฺจกฺวิปฺปทีนํ
 (ละองค ๕) เพราะอรรถว่า มีอันละองค ๕
 โดยเกี่ยวกับการข่มไว้ได้. ในคำว่า
 ปณฺจกฺวิปฺปทีนํ นี้ สำหรับศัพท์ว่า วิปฺปทีนํ
 (ที่แปลว่า ละ) พึงเห็นว่าเป็นคำที่มีวิเสสณะ
 อยู่หลัง เหมือนอย่างศัพท์ว่า อาคีต ในคำว่า
 "อํคฺยาคีโต" (ไฟที่เขานำมาบูชา) ฉะนั้น,
 อีกอย่างหนึ่ง ปฐมณาน ชื่อว่า ปณฺจกฺวิปฺปทีนํ
 เพราะอรรถว่า ละด้วยองค ๕.

คุณอุบล-คุณหญิงจวบ จิตรโรจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นุ ฌณเฏปี อกุสลา ธมฺมา อิมินา ท่านอาจารย์ทำไว้ในใจ ว่า อกุศลธรรม
 ฌาเนน ปหิยฺนติ, อถ กสฺมา ปณฺจก- แม้อย่างอื่น ก็ถูกฌานนี้ละ (ด้วยเหมือนกัน)
 วิปฺพหีนตา วุจฺจตีติ อาท "กฺฉิยาปี"ติอาท. มิใช่หรือ, เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร
 ฌานลาภิโนปี ฌานสมฺภุกิกาลเ ฌาน- ท่านจึงกล่าวแต่ความเป็นฌานละองค์ ๕ เท่า
 ปฏิปทฺขโลกจิตฺตาหีนํ ปวตฺตีสภาวโต นั้น เล่า ตั้งขึ้นแล้ว จึงกล่าวว่า "กฺฉิยาปี"
 "ฌานกฺขณเ"ติ วุตฺตํ. ตั้งขึ้นเป็นต้น. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ในขณะที่
แห่งฌาน" เพราะในเวลาที่ไม่พร้อมเพรียง
 ด้วยฌาน โลกจิตเป็นต้น อันเป็นปฏิปักษ์
 ต่อฌาน ก็ยังมีความเป็นไปได้เป็นปกติ แก่
 พระโยคาวจร แม้เป็นผู้ได้ฌาน.

ปหิยฺนตีติ วิจฺจนฺติ, นปวตฺตุนฺตีติ อตุโธ. คำว่า ย่อมถูกละไป คือไปปราศ, ความว่า
เอกตตารมฺมณเ ประวิกฺลิตฺวาหิวเสน ไม่เป็นไป. บทว่า เอกตตารมฺมณเ คือใน
 เอกสฺภาเว, เอกคฺคตาสงฺขาเต อารมณฺฑิมสฺสภาพเป็นหนึ่ง โดยเกี่ยวกับเป็น
 เอกตฺตาวเท วา อารมฺมณเ. ตฺนฺติ ตํ ปฐฺวิกฺลิตฺเป็นต้น, หรือในอารมณฺอันเป็นเหตุ
 นานาวิสยฺปโลกิตํ จิตฺตํ. กามธาคฺค- นำมาซึ่งความเป็นหนึ่ง กล่าวคือ เอกคฺตา.
ปหานายาติ นานาวิสยฺสมฺภุพฺพุฬาย คำว่า จิต (ที่ถูกกามฉันทะครอบงำ) นั้น

๑ ก. ฌานปฏิบัติ...
 ๒ ฉ. ปวตฺตีสภาวโต.

กามธาตุยา ปหานาย สมตักกมาย ปฏิบัติ
ณานํ นปปฏิปชชติ.

ได้แก่จิตที่ถูกอารมณ์ต่าง ๆ ประเล้าประโลม
แล้ว นั้น. คำว่า เพื่อละกามธาตุ ความว่า
ไม่ดำเนินสู่ฌานอันเป็นปฏิปทา เพื่อละคือเพื่อ
ก้าวล่วง กามธาตุ อันเป็นที่อารมณ์ต่าง ๆ
เข้าไปสู่มอญู.

นิรัตนตติ วิกุเชเปน อนนตริตฺ,
สทิตนฺติ อตุโถ. อกมมณฺณตติ อกมมณฺณิ,
ภาวนากมฺมสฺส อโยคยฺนตติ อตุโถ.
อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจปเรตฺนตติ อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจเณ
อภิกฺกตฺ. ปริพฺภมตติ อนวฺภูจฺจานโต อวฺภูจฺจานสฺส
สมวชานสฺส อภาวโตตติ อตุโถ.

คำว่า ติดต่อกัน ได้แก่ ไม่ถูกความ
ฟุ้งซ่านกัน, ความว่าตั้งมั่นเสมอ. บทว่า
อกมมณฺณิ แปลว่า ไม่ควรแก่การงาน,
ความว่า เป็นจิตที่ไม่สมควรแก่การงานคือ
ภาวนา. คำว่า ถูกอุทฺธจฺจกุกฺกจฺจจะปกคลุม
คือถูกอุทฺธจฺจกุกฺกจฺจจะครอบงำ. ชื่อว่า
ปล่านไป ก็เพราะไม่ตั้งลง. ความว่า เพราะ
ไม่มีความตั้งลง คือ ความตั้งมั่นเสมอ.

วิจิกฺกฉาย อุปฺทตฺนตติ สาทิสยสฺส วิจารสฺส
อภาวโต "สมฺมาสมฺพุทฺโธ นุ โข,
ภควา นุ โข"^๒ติ "ปจฺวี"^๓ติอาทินา

คำว่า ที่ถูกวิจิกฺกฉายเข้าไปขัดขวางไว้
ความว่า ที่ถูกวิจิกฺกฉายอันเป็นไป ว่า "พระ-
สัมมาสัมพุทฺธเจ้ามีจริง หรือหนอ, พระผู้มี

^๑ ส. ม. สมาหิตนตติ.

^๒ ฉ. น นุ โข.

^๓ ฉ. ปถวี ปถวี.

มนสิกาเรน, "ณานํ ลียา นุ โข, น นุ โข" ตีอาทีนา จ ปวตฺตตาย วิจิกฺขจาย อุพฺหตฺติ.
นาโรหติ อฺปฺปฏิปตฺตนิมิตฺตตฺตา. วิเสเสน
ณานนฺตรายกรตฺตาติ สมาธิอาทีนํ อุชฺ-
วิปฺจฺจนีภาเว ณานาธิคมสฺส อนฺตราย-
กรณโต.

เตหีติ ณานาธิคมสฺส ปฺจฺจยฺภูเตหิ
วิตกฺกวิจาเรหิ. อฺวิกฺเขปาย สมฺปาที-
ตฺตปฺปโยคสฺสาคี ตโต เอว^๑ สมาธานาย
นิปฺผาตีตภาวนาปโยคสฺส. เจตโส ปโยค-
สมฺปตฺติสมฺภวาตี ยถาวุตฺตภาวนาปโยค-
สมฺปตฺติสมฺภุจฺจนา. ปีติ ปีนํ^๒ ภาวนาวเสน
ตฺตปฺนํ. อุปฺพรุหนํ ภาวนาวเสน ปริพฺพุธี
เจตโส กโรตฺตี สมฺพฺนุโธ.

พระภาคมีจริง หรือหนอ" ดังนี้ และโดยนัย
 ว่าโดยการทำไว้ในใจว่า "ขรู่วี" เป็นต้น
 "ฌานจะพึงมีได้, หรือมีไม่ได้หนอ" ดังนี้
 เป็นต้น เข้าไปขัดขวางไว้ เพราะไม่มีวิจารณ์
 ที่ละเอียดยิ่ง. ชื่อว่า ไม่อย่างขึ้น ก็เพราะไม่เป็น
 เหตุแห่งการปฏิบัติ. คำว่า เพราะกระทำ
อันตรายต่อฌานได้โดยพิเศษ คือ เพราะ
 กระทำอันตรายต่อการบรรลุนาน โดยความ
 เป็นเข้าที่ตรงต่อองค์ฌานมีสมาธิ เป็นต้น.

คำว่า (ที่มีประโยชน์) อันวิตกและ
วิจารณ์เหล่านั้น (ยังให้ถึงพร้อมแล้ว) คือ (ที่
 มีประโยชน์) อันวิตกและวิจารณ์ที่เป็นปัจจัยแก่
การบรรลุนาน (ยังให้ถึงพร้อมแล้ว). คำว่า
 (แกจิต) ที่มีประโยชน์อันวิตกและวิจารณ์เหล่านั้น
ยังให้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน
 คือ แกจิตที่มีการประกอบในภาวนา อันวิตก
 และวิจารณ์เหล่านั้น ทำให้สำเร็จแล้ว โดย

^๑ ฉ. เอว.

^๒ ฉ. ปินน.

ความตั้งมั่นเสมอได้นั้นนั่นเอง. คำว่า ที่เกิด
แต่ประโยชน์สมบัติแห่งจิต คือ ที่มีความถึง
 พร้อมแห่งการประกอบในภavana ตามที่กล่าว
 แล้วเป็นสมุฏฐาน. สัมพันธ์ความว่า ปฏีย่อม
กระทำความอิมเอิบ คือความอิมหน้าด้วย-
 อานาภavana. สุข ย่อมกระทำความเข้าไป
เพิ่มพูน คือความเจริญโดยรอบ แก่จิต ด้วย
 สามารถแห่งภavana.

นฺตฺติ จิตฺตํ. สเสสสมฺปยุตฺตธมฺมํ^๑
 อวสิญฺจผสฺสชาติธมฺมสฺสทิตฺตํ, สมนํ, สมฺมา จ
 อาธิตฺตํ สมนุโธ. อินฺทฺริยสมตาวเสน สมนํ,
 ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูรีภาเวน ลินฺทฺตจฺจาภาเวน
สมฺมา จ ปญฺญ๒เปตฺติ อตฺถโถ. เอกกุกฺคตา ทิ
 สมฺมา๓ทานกิจฺจเณน จิตฺตํ สมฺปยุตฺตธมฺเม จ
 อตฺตํ อานุวตฺตํ เปนฺตี ฉานกฺขณฺเณ สํสํสยํ
 สมฺมาทิตฺเต กโรตฺติ.

บพว่า นํ ได้แก่จิต. สัมพันธ์ความว่า
 ย่อมตั้งจิต พร้อมทั้งสมฺปยุตฺตธรรมที่เหลือ คือ
 จิตที่เป็นไปร่วมกับธรรมมีผัสสะเป็นต้น ที่
 เหลือไว้มั่น, เสมอ, และโดยชอบ. ความว่า
 ตั้งมั่นเสมอ โดยเกี่ยวกับความเท่าเทียมกัน
 แห่งอินทรีย์, และโดยชอบ โดยไม่มีความ
 ให้ออ้อยและความฟุ้งซ่าน เพราะความที่ไกล
 ต่อธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ทั้งหลาย. จริงอยู่

^๑ ฉ. สเสสสมฺปยุตฺตธมฺมนฺตฺติ.

^๒ ฉ. จ เปติ.

^๓ ก. สมฺมาทานกิจฺจเณน.

พล.อ.สิทธิ จิรโรจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอกัคตา เมื่อจะทำจิต และสัมปยุตธรรม
ทั้งหลายให้เป็นไปตามตนอยู่ ด้วยกิจ คือ
ความตั้งมั่นเสมอ ย่อมกระทำให้เป็นอันตั้งมั่น
เสมอได้เป็นอย่างดียิ่ง ในขณะแห่งณาน' แล.

อุปตฺติวเสนาติ ยถาปัจจุยฺ อุปฺปชฺชนวเสณ.
เอเตสุ วิตกฺกาทีสุ ฌานํ อุปฺปนฺนํ
นาม โหติ ตตฺถเว ฌานวโหหารโต. เตนาห
"ตสฺมา"ติอาที. "ยถา ปนา"ติอาทีนาปี
อุปมาวเสณ ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติ.

คำว่า โดยเกี่ยวกับความอุบัติ คือ โดย
เกี่ยวกับความเกิดขึ้น ตามสมควรแก่ปัจจัย.
เมื่อองค์ทั้งหลายมีวิตกเป็นต้นเหล่านี้ เกิดขึ้น
แล้ว ฌานก็ชื่อว่าเป็นอันเกิดขึ้นแล้ว เพราะ
มีโวหารว่าฌาน ในเพราะองค์เหล่านั้น
นั้นแหละ. เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "เพราะเหตุนี้" ตั้งขึ้นเป็นต้น. แม้
ด้วยคำว่า "ยถา ปน" เป็นต้น ท่านกระทำ
เนื่อความนั้นนั้นแหละให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วย
สามารถแห่งอุปมา.

ปกตฺติจิตฺตโตติ ปากตฺติกกามาจรจิตฺตโต.
สุวิสเทนาติ สุฏฺฐุ วิสเทเน, ปฏฺฐเรนาติ
อตุโถ. สพฺพาวนฺตฺนติ สพฺพาวยววฺนตฺ,
อนวเสสนฺติ อตุโถ. อุปฺพญฺญนฺติ อสมฺพญฺญจฺ.
อารมฺมณฺเส ผลิสฺตาติ อุปฺปนาวเสณ

คำว่า กว่าปกตติจิต คือกว่ากามาจร-
จิตที่มีตามปกติ. บทว่า สุวิสเทเน คือโดย
อาการที่แกล้งกล้าดี, ความว่า โดยอาการ
ที่ชัดเจนยิ่ง. คำว่า ตลอดกายที่มีทุกส่วน คือ
ตลอดกายอันมีอวัยวะทั้งปวง ความว่า ตลอด

พล.อ.สิทธิ จิรโรจน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปวตุตมานา จิตฺเตกคฺคตา สมฺมตโต อารมฺมณํ
 ฌรณตี วย โทตีติ กตฺวา วุตฺตํ.

กายไม่มีเหลือ. คำว่า ไม่แผ่ไปถึง คือไม่
 สัมผัส. คำว่า กระทบอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย
 ท่านกล่าวกระทำอธิบายว่า จิตเตกคตา ที่
 เป็นไปอยู่โดยเกี่ยวกับอัปปนา ย่อมเป็น
 เหมือนกับแผ่ไปสู่อารมณ์โดยรอบด้าน.

กสฺมา ปเนตฺถ ฌานปาเจ อคฺคหิตา
 จิตฺเตกคฺคตา กหิตาติ อนุโยคํ สนฺธาย "ตฺตถ
จิตฺเตกคฺคตา" ตีอาที วุตฺตํ. ตฺตถาติ เตสุ
 ฌานงฺเกสุ. น นิตฺธิฎฺฐาติ สรฺูปโต^๑ น
 นิตฺธิฎฺฐา, สามณฺณโต ปน ฌานคฺคหณฺณ
 คหิตา. เอว วุตฺตตฺตฺตาติ สรฺูปเปเนว^๒
 วุตฺตตฺตฺตา, องฺคเมว จิตฺเตกคฺคตาติ
 สมฺพนฺโต.

ท่านอาจารย์หมายเอาคำชักใช้ที่ว่า ก็เพราะ
 เหตุไร ในที่นี้ ท่านจึงถือเอาจิตเตกคตา
 ซึ่งพระผู้มีพระภาค มิได้ทรงถือเอาในฌาน-
 ปาฐะเล่า ดังนี้ จึงกล่าวว่า "ตตถ
จิตฺเตกคฺคตา" ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า ตตถ
 แปลว่า ในบรรดาองค์ฌานเหล่านั้น. คำว่า
มิได้ทรงแสดงไขไว้ คือ มิได้ทรงแสดงไขไว้
 โดยเป็นสภาวะมีอยู่, ถึงกระนั้น ก็ชื่อว่า
 เป็นอันทรงถือเอาแล้ว ด้วยศัพท์ว่า ฌาน
 เพราะความเป็นฌานเหมือนกัน. คำว่า
เพราะตรัสไว้ อย่างนี้ คือเพราะตรัสไว้โดย
 เป็นสภาวะมีอยู่นั้นทีเดียว, เชื่อมความว่า
 จิตเตกคตา จัดเป็นองค์หนึ่งทีเดียว.

^{๑-๒} ฉ. สรูปโต, สรูปเปเนว.

เยน อธิปาเยนาติ เยน วิตกกาที สห วตฺตุนฺตํ ธมฺมํ ทีเปตุํ ตสฺส ปกาสนา-
ธิปาเยน "สวิตกุกํ สวิจารนฺ" ติอาทีนา
อุทฺเทโส กโต. โส เอว อธิปาโย เตน
ภควตา วิมฺงฺเก "จิตฺเตกคฺคตา" ติ
นิตฺทิสฺนฺเตน ปกาสิโต. ตสฺมา สา ฌานปาเส
อคฺคหิตาติ น จินฺเตตพฺพํ.

คำว่า โดยพระประสงค์ใด คือ ทรง
กระทำอุเทศ ด้วยคำว่า "สวิตกุกํ สวิจารํ"
 เป็นต้น โดยพระประสงค์ที่จะประกาศฌานนั้น
 เพื่อแสดงธรรม อันกำลังเป็นไปพร้อมกับองค์
 มีวิตก เป็นต้น อันใด. พระประสงค์นั้นนั่นเอง
 เป็นอันพระผู้มีพระภาคนั้นผู้จะทรงแสดงไขว่
 "จิตฺเตกคฺคตา" ทรงประกาศไว้ ในวิมฺงฺก.
 เพราะฉะนั้น บัณฑิตไม่ควรคิดว่า จิตเตกคฺคตา
 นั้น มิได้ทรงถือเอาในฌานปาฐะ.

คิวิธกฺขยาฉวณฺณา

พรรณนาปฐมฌานมีความงาม ๓ ประการ

๑๕. อาทิมชฺฌปฺริโยसानวเสนาติ

๑๕. คำว่า โดยเกี่ยวกับเบื้องต้น

ฌานสฺส อาทิมชฺฌปฺริโยसानวเสน. ลกฺขณ-
วเสนาติ เตสฺส เยว อปฺปนายํ ลกฺขิตพฺพภาว-
วเสน.

ท่ามกลางและที่สุด คือ โดยเกี่ยวกับเบื้องต้น
ท่ามกลาง และที่สุดแห่งฌาน. คำว่า โดย
เกี่ยวกับลักษณะ คือ โดยเกี่ยวกับภาวะที่เป็น
เบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดเหล่านั้นนั้นแหละ
อันบัณฑิตพึงกำหนดได้ในอัปภนา.

หม่อมเจ้ามารยาตภักตัญญา ติศกุล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตฺตราติ ตฺสมี กลฺยาณตาลกฺขณานิ
วิภาวเน. ปฺปฏิปทาวิสุตฺติ ปฺปฏิปชฺชติ ณานิ
เอตายาติ ปฺปฏิปทา, โคตฺตรภฺปิโยสาโน
ปฺพุพฺพากิโย ภาวนานโย. ปฺริปนฺนโต วิสุชฺฌนํ
วิสุตฺติ, ปฺปฏิปทาย วิสุตฺติ ปฺปฏิปทาวิสุตฺติ.
สา ปนายํ ยสฺมา ณานสฺส อุปฺปาทกฺขณ
ลพฺภติ, ตฺสฺมา วฺตุตฺติ "ปฺปฏิปทาวิสุตฺติ อาที"ติ.

บทว่า ตฺตรา ได้แก่ ในการเปิดเผย
ความงามและลักษณะนั้น. บทว่า ปฺปฏิปทา-
วิสุตฺติ (ความหมจดแห่งปฺปฏิปทา) ความว่า
ภาวนานัยอันเป็นส่วนเบื้องต้น ซึ่งมีโคตฺตรภฺปิ
เป็นที่สุด ชื่อว่า ปฺปฏิปทา เพราะอรรถว่า
เป็นเครื่องปฏิบัติมาน. ความหมจดจาก
อันตราย ชื่อว่า วิสุตฺติ, ความหมจด(จาก
อันตราย)แห่งปฺปฏิปทา ชื่อว่า ปฺปฏิปทาวิสุตฺติ.
ก็เพราะเหตุที่ความหมจด แห่งปฺปฏิปทานั้น
พระโยคีย่อมได้ ในอุปาทขณะแห่งณาน,
เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่
"มีความหมจดแห่งปฺปฏิปทา เป็นเบื้องต้น"
ดังนี้.

อุเปกฺขานุพฺรหฺณาติ วิโส เชตฺตพฺพตาทีนํ
อภาวโต ณานปฺริยาปนาย ตฺตรา-
มชฺฌตฺตฺเตกฺขาย กิจฺจนิปฺผลตฺติยา อนุพฺรหฺณา.
สา ปนายํ วิเสสโต ณานสฺส ฉิตฺติกฺขณ
ลพฺภติ. เตน วฺตุตฺติ "อุเปกฺขานุพฺรหฺณา
มชฺฌ"ติ.

คำว่า ความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา
ความว่า เพราะไม่มีอันตรายที่พึงชำระให้-
หมจดเป็นต้น ตฺตรามชฺฌตฺตฺเตกฺขาย (อุเบกขา
คือ ความเป็นกลางในสหชาตธรรมนั้น) อัน
นับเนื่องในณาน จึงมีความตามเพิ่มพูน โดย
ความสำเร็จแห่งกิจ. ก็ความตามเพิ่มพูนแห่ง

หม่อมเจ้ามารยาตกรัณญา ดิศกุล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุเบกขานั่น ย่อมหาได้ในฐิติขณะ (ขณะ
ตั้งอยู่) แห่งฌานโดยพิเศษ. เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า "มีความเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา
เป็นท่ามกลาง" ดังนี้.

สมปหังสนาติ ตตฺถ ฌมฺมานํ อนตฺตวตฺตนาทึ-
สาธกสฺส ฌานสฺส กิจฺจนิปฺพตฺติวเสน
ปรีโยทปนา. สา ปน ยสฺมา ฌานสฺส
โอสานกฺขณฺเ ปากฺกฺวา โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ
"สมปหังสนา ปรีโยสานน"ติ.

คำว่า ความมั่นคง ได้แก่ ความผูกพัน
เกี่ยวกับการที่ญาณ อันทำความเป็นไปไม่
เกินกันเป็นต้น แห่งธรรมทั้งหลายในปฐมฌาน
นั้นให้สำเร็จมีความสำเร็จกิจ. ก็เพราะเหตุ
ที่ความมั่นคงนั้น ย่อมเป็นอันปรากฏในขณะที่
ฌานสิ้นสุดลง, เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
ว่า "มีความมั่นคงเป็นที่สุด" ดังนี้.

อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานีติ ปรีปนฺนโต
จิตฺตสฺส วิสฺขุณฺณากาโร, มชฺฌิมสฺส
สมณนิมิตฺตสฺส ปฏฺิปปชฺชนากาโร, ตตฺถ
ปกฺขนฺทนากาโรติ อิมานิ ตีณิ ฌานสฺส อาทิตฺโต
อุปฺปาทกฺขณฺเ อุปฺปนาปฺตฺติลกฺขณานิ เตหิ
อากาเรหิ วินา อุปฺปนาปฺตฺติตฺยา^๑ อภาวโต,

คำว่า ลักษณะ ๓ เหล่านี้ คือ ฌานมีลักษณะ
ที่ถึงอุปฺปนาในเบื้องต้น คือในอุปฺปาทขณะ ๓
เหล่านี้ คืออาการที่จิตหมดจดจากอันตราย ๑,
อาการที่จิตดำเนินสู่สมณนิมิตอันเป็นสายกลาง
๑, อาการที่จิตแล่นไปในสมณนิมิตนั้น ๑
เพราะเว้นอาการเหล่านี้เสีย ก็ไม่มีการ

๑-๑ ฉ. อุปฺปนาปฺตฺติลกฺขณานิ.

อสติ จ อปฺปนาย ตทภาวโต.

ถึงอัปฺปนา, และเพราะเมื่ออัปฺปนาไม่มี ก็ไม่มีอาการเหล่านั้น.

อาทิกุลยาณญเจว วิสุทธิปฏิปตฺตตฺตา? ยถาวุตฺเตหิ ลกฺขณฺเหติ สมฺนฺนาคตฺตตฺตา สมฺปนฺนลกฺขณตฺตตฺตา จ ติลลขณสมฺปนฺนณฺจ. อิมินา นเยน มชฺฌปริโยสํวณลกฺขณานณฺจ โยชนา เวทิตฺตพฺพา.

ปฐมฺมาน ชื่อว่า มีความงามในเบื้องต้น นั้นเทียว เพราะเหตุถึงความหมดจด. และ ชื่อว่า สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓ เพราะ ประกอบพร้อมด้วยลักษณะตามที่กล่าวแล้วและ เพราะมีลักษณะอันถึงพร้อม. ก็บัดนี้พึงทราบ คำประกอบความ แห่งลักษณะของท่ามกลาง และที่สุดโดยนัยนี้ เกิด.

สมฺภริยติ ฌานํ เอเตนาคิ สมฺภาริ, นานาวชฺชนปริกมฺมํ. สท สมฺภาราเนนาคิ สสมฺภาริ, --โส เอว สสมฺภาริโก. อฺปฺจโรติ เอกาวชฺชนูปจารมาท. ปคฺคหาทิจฺจจสฺส ปุพฺพภาเค ภาวนาย เอว สํวริตฺตตฺตา ยา ตตฺถ เอกาวชฺชนูปจारे สิหฺธา อชฺฌเปกฺขนา, สํ ฌานกฺขณฺเ ปรีพฺรุหิตา นาม โหตีติ วุตฺตํ "อฺเปกฺขานุปฺรุหฺนา นาม อฺปฺปนา"ติ.

บริกรรมอันมีอาวัชชนะต่าง ๆ กัน ชื่อว่าสมภาระ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่อง อุดหนุนฌาน. ชื่อว่า สสมภาระ (พร้อมทั้ง สมภาระ) เพราะอรรถว่า เป็นไปกับ สมภาระ สสมภาระนั่นเองเป็น สสมภาริกะ. คำว่า อฺปฺจาระ ท่านกล่าวถึงอฺปฺจาระอันมี อาวัชชนะเดียวกัน. เพราะกิจมีการยก(แห่ง วิริยะ)เป็นต้น พระโยคีทำให้สำเร็จได้แล้ว ด้วยภาวนาในส่วนเบื้องต้นนั่นเอง ความ

๑ จ. วิสุทธิปฏิปตฺตตฺตา.

วางเฉยที่สำเร็จในอุปจาระ ซึ่งมีอวัชชนะ
อันเดียวกันนั้น อันใด, ความวางเฉยนั้น
ชื่อว่า เป็นอันเพิ่มพูนโดยรอบแล้ว ในขณะ
แห่งฌาน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
"อัปนา ชื่อว่า ความตามเพิ่มพูนแห่ง
อุเบกขา" ดังนี้.

ยถาคคิ ฌานํ นิสฺสาย โย ปญฺจกาโร
จิตฺตสฺส ปรีโตโส, ตํ ปจฺจเวกฺขณาเวสเน
ปวตฺตํ สนฺธายาท "สมฺปหฺสนา นาม
ปจฺจเวกฺขณา"ติ. เอเกติ อภยคิริวาสิโน.
เต หิ เอวํ ปฏิปทาวิสุทฺธิอาทิกะ
วณฺณยन्ตฺติ, ตทฺยตฺตํ.

อาการที่บันเทิง อันเป็นความยินดีแห่งจิต
เพราะอาศัยฌานตามที่ได้บรรลุอันใด, ท่าน
หมายเอาอาการที่บันเทิงนั้น อันเป็นไป
โดยเกี่ยวกับการพิจารณา กล่าวว่า "การ
พิจารณา ชื่อว่า ความบันเทิง". คำว่า
อาจารย์อีกพวกหนึ่ง ได้แก่ อาจารย์พวกที่
อาศัยอยู่ที่มัยคิริวิหาร. จริงอยู่ อาจารย์
พวกนั้นพรรณนาปฏิบัติวิสุทธิเป็นต้นไว้อย่าง-
นี้, ซึ่งคำนั้นไม่ถูกต้อง.

ตถา หิ สติ อชฺฌานธฺมเมหิ ฌานสฺส
คุณสํกิตฺตํ นาม กตํ โหติ. น หิ ภูมฺมन्ตรํ^๑
อันกระทำการสรรเสริญคุณ ของฌานไว้

^๑ ฉ. ภูมฺมन्ตรํ.

ภุมมนุตรปริยาปนัน โทติ. ปาฬิยา เจต
 วิรุทฺชนฺติ ทสฺเสตฺ "ยสฺมา ปนา"ติอาทิ วุตฺตํ.
 ตตฺถ เอกตฺตคฺคํ จิตฺตฺนฺติ อินฺทฺริยานํ
 เอกรสฺภาเวน, เอกคฺคตฺตาย จ
 สิกฺขาปฺปตฺติยา ตทฺนุคฺณํ.

ด้วยธรรมที่ไม่ใช่ฌาน. จึงอยู่ ธรรมชาติที่มี
 ภูมิอย่างหนึ่ง จะเป็นธรรมชาติที่นับเนื่องใน
 อีกภูมิหนึ่ง ห้ามได้. ก็ท่านอาจารย์ประ-
 สงค์แสดงว่า คำที่ว่านี้ ผิดกับพระบาลี จึง
 กล่าวว่า "แต่เพราะเหตุที่" ตั้งขึ้นเป็นต้น.
 ในคำเหล่านั้น คำว่า จิตที่ถึงความเป็นหนึ่ง
 ความว่า เพราะถึงความเป็นยอดโดยภาวะที่
 อินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอันเดียวกัน, และ
 โดยภาวะที่มีอารมณ์เดียว จิตจึงมีอันคล้อย-
 ตามภาวะนั้น.

เอกตฺตคฺคตฺนฺติ เอกตฺตคฺคํ, สมฺปยุตฺตํ^๒
 อปฺปนฺนาปฺปตฺตจิตฺตํ. ตสฺเสว ปฏิปทาวิสุทฺธิ-
 ปกฺขนฺทตาทิ อนนฺตรเมว วุจฺจติ. ตสฺมาติ
 ยสฺมา เอกสฺมีเยว -- อปฺปนาจิตฺตคฺกุชฺฌ
 ปฏิปทาวิสุทฺธิอาทิ ปาฬิยํ วุตฺตํ, ตสฺมา.
อาคมนวเสนาติ ปริกมฺมาคมนวเสน.

บทว่า เอกตฺตคฺคํ ได้แก่จิตที่ถึงความ
 เป็นหนึ่ง, คือจิตที่ถึงอัปปนอันสัมปยุต. ท่าน
 กล่าวความที่จิตที่ถึงอัปปนนั้นนั้นแหละ เป็น
 ธรรมชาติแล่นไปสู่ความหมดจด แห่งปฏิปทา
 เป็นต้น ไว้ในลำดับที่เดียว. คำว่า เพราะ
ฉะนั้น คือ เพราะเหตุที่ความหมดจดแห่ง
 ปฏิปทาเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ในพระบาลี ใน

^๑ ฉ. เอกตฺตํ คตฺ.

^๒ ฉ. สสมฺปยุตฺตํ.

ขณะแห่งอัปปนาจิตเดี่ยวนั้นเอง, ฉะนั้น.
 คำว่า โดยเกี่ยวกับธรรมอันเป็นเหตุมา คือ
 โดยเกี่ยวกับบริกรรมอันเป็นเหตุมา.

อนัตตัตตนาทีติ อาที-สทุเทน อินฺทริเยก-
รศตาทุคฺควีริยวาทนาเสวนานิ สงฺคณฺหติ.
ปริโยทาปกสฺสชาติ ปริโสธกสฺส
ปกสฺสรวาทกรสฺส. อนัตตัตตนาทีภาว-
สาธนเมว เจตฺถ ฌานสฺส กัจจนิปฺพตฺติ
เวทิตฺตพฺพา.

ด้วยอาทีศัพท์ (ที่แปลว่า เป็นต้น) ในบทว่า
อนัตตัตตนาที เป็นไปไม่เกิ่นกันและกัน
 เป็นต้น ท่านรวมเอาภาวะที่อินทรีย์ทั้งหลาย
 มีรสเป็นอันเดียวกัน การยังความเพียรที่
 เข้าถึงภาวะนั้น ให้เป็นไป และความ
 เสพคฺัน เข้าไว้. บทว่า ปริโยทาปกสฺส
 แปลว่า (ญาณ) ผู้ทำให้หมดจด ได้แก่กระทำ
 ความประภัสสร (ส่องใส). ก็ในที่นี้ พึง
 ทราบว่า การทำภาวะที่ธรรมทั้งหลายเป็นไป
ไม่เกิ่นกันและกันเป็นต้นให้สำเร็จ นั้นเอง
 เป็นความสำเร็จกิจของญาณ.

ตฺสฺมินฺติ ตฺสฺมี วาเร, จตุปณฺจจิตฺต-
ปริมาณาย อฺปปนาวิถิยนฺติ อตุโธ. ตฺโต
ปริปนฺนโต. จิตฺตํ วิสุชฺฌตฺติ ยทฺปิ อาคมณํ

บทว่า ตฺสฺมี แปลว่า ในวาระนั้น,
 ความว่า ในอัปปนาวิถิ อันมีปริมาณ (ชวนะ)
 จิต ๔ หรือ ๕ ดวง. บทว่า ตฺโต ได้แก่

๑ ฉ. สงฺคณฺหตฺติ.

กเหตุ อวิเสเสน วิย วุตตํ, ปริกมฺวิสุทฺธิโต
ปน อปฺปนาวิสุทฺธิ สาคิสยา. เตนาท
"วิสุทฺตคา"ติอาท.

จากอันตราย. เพื่อจะถือเอาปริกรรมอันเป็น
เหตุมา ท่านจึงกล่าวไว้ ราวกะโดยไม-
แปลกกันว่า จิตย่อมหมดจด ดังนี้ ก็จริง,
ถึงกระนั้น ความหมดจดแห่งอัปปนา มีความ
ดีล้ำยิ่งกว่าความหมดจดแห่งปริกรรมทีเดียว.
เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"เพราะหมดจดได้" ดังนี้ เป็นต้น.

อวารณวิรทิต ทฺวาทิ เยนวารณ
อานฺนคฺคา จิตฺตํ ตโต ปุพฺเพ มชฺฌิมํ
สมณนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชิตฺตํ น สกฺโกติ, เตน วิวิตฺตํ
ทฺวาทิ, ตํ วิชฺขมฺภิตฺวาทิ อตุโธ.
สํนุทฺตจฺจสงฺฆาตานํ อุกฺกนฺนํ อนฺตานิ
อนฺปกมฺเบน มชฺฌิมํ, สฺวิเสสํ ปจฺจนิกธมฺมานํ
รูปสมฺนโต สมฺโธ, โยคิโน สฺขวิเสสานํ
การณภาวโต นิมิตฺตญฺจาติ มชฺฌิมํ สมณนิมิตฺตํ.

คำว่า เป็นธรรมชาติที่ละเว้นจากเครื่อง
กวางกัน ความว่า ในกาลก่อนแต่นั้นจิต
ย่อมไม่อาจดำเนินสู่สมณนิมิต อันเป็นสาย-
กลางได้ เพราะถูกเครื่องกวางกันอันใด
กวางกันไว้, เป็นธรรมชาติที่วางเว้นจาก
เครื่องกวางกันนั้น, ความว่า ช่มเครื่องกวาง-
กันนั้นได้. อัปปนาสมาธิ ชื่อว่า เป็น
สายกลาง เพราะไม่เข้าถึงส่วนทั้งสอง คือ
ความที่ถ้อยและที่ฟังชาน, ชื่อว่า สมณะ
เพราะมีความเข้าไปสงบธรรม อันเป็นข้าศึก
ได้ อย่างมีความวิเศษ, และชื่อว่า นิมิต
เพราะความเป็นเหตุแห่งสุขวิเศษ ของ

บริษัท นิพนธ์ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถตฺตฺนตี ตถภาวํ อปฺปนาสมาธิวเสน บพวํ ตถตฺตํ แปลว่า ความเป็นอย่าง
สมาหิตภาวํ. เอวํ ปฏฺิพนฺนตฺตาคี วุตฺตาคา- นั้น ได้แก่ ความตั้งมั่นเสมอ ด้วยอำนาจ
กาเรน ปฏฺิพชฺชมานตฺตาคา. ยสฺมึํ หิ ขณฺเฑ อปฺปนาสมาธิ. คำว่า เพราะความที่ดำเนิน
ตถตฺตํ มชฺฌิมํ สมณนิมิตฺตํ ปฏฺิพชฺชตี, ตสฺมึํเยว ไปอย่างนี้ คือ เพราะความที่ดำเนินไปอยู่
ขณฺเฑ ตถตฺตฺตฺปคมเนน อปฺปนาสมาธินา โดยอาการที่กล่าวแล้ว. จริงอยู่ ในขณะที่
สมาหิตภาวํปคมเนน ตฺตฺถ ปฏฺิพนฺนตฺตํ นาม. พระโยคีย่อมดำเนินสู่ความเป็นอย่างนั้น คือ
สู่สมณนิมิตอันเป็นสายกลางได้, ในขณะนั้น
นั้นเทียว ชื่อว่า เล่นไปในสมณนิมิตนั้น โดย
การเข้าถึงความเป็นอย่างนั้น คือ โดยการ
เข้าถึงความตั้งมั่นเสมอ ด้วยอํปนาสมาธิ.

ปฺุริมจิตฺเตติ อปฺปนาจิตฺตสฺส ปฺุริมสฺมึํ คำว่า ในจิตดวงก่อน คือในจิตดวงก่อน
จิตฺเต โคตรภูจิตฺเต. วิชฺชมานาการ- แห่งอํปนาจิต ได้แก่ ในโคตรภูจิต.
นฺิพฺพาทิกาคี ตสฺมึํ จิตฺเต วิชฺชมานานํ คำว่า ที่ทำอาการอันมีอยู่ให้สำเร็จ คือ
ปฺุริพนฺนตฺตํวิสุทธิมชฺฌิมสมณปฏฺิพชฺชตีปฏฺิพนฺนตฺตํ- ที่ทำอาการหมดจดจากอันตราย อาการ
การานํ นฺิพฺพาทิกา, เตนากาเรน ดำเนินสู่สมณะอันเป็นสายกลาง และอาการ
นฺิพฺพชฺชมานาคี อตฺถโถ. เล่นไปอันมีอยู่ในจิตนั้นให้สำเร็จ, ความว่า
ที่กำลังสำเร็จอยู่โดยอาการนั้น.

เตเยว หิ อากาธา ปจฺจุยวิเสสโต จริงอยู่ อาการที่กำลังสำเร็จอยู่ในขณะ
ณานกฺขณฺเฑ นฺิพฺพชฺชมานา "ปฏฺิพทาวิสุทธิ"ติ แห่งณาน โดยปัจจัยพิเศษเหล่านั้นนั้นเทียว

บริษัท นีพนธ์ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลหุสมณณา ฌานสุส ตัม วิเสสํ นิปฺพาเทนฺตา ท่านกล่าวเหมือนกันว่า ทำความวิเศษ
 วีย วุตฺตา. อุปฺปาทกฺขณฺเวยวาติ อุตฺตลาภ- นั้น ให้สำเร็จแก่ฌานที่ได้สมญาว่า "ปฏิบัติ-
 เวลายเมว. ยถิ เอวํ กถิ เต อากาธา วิสฺสุทฺธิ" อยู่ ฉะนั้น. คำว่า ในอุปปาทขณะ
 นิปฺปชฺชนฺตํติ อาห "อากมนวเสนา"ติ. นั่นเอง คือในเวลาที่ได้ตัว (ฌาน) นั่นเอง.
 ท่านอาจารย์ทำคำท้วงไว้ในใจว่า ถ้าหากว่า
 เป็นอย่างนี้ อากาธาเหล่านั้นจะสำเร็จได้
 อย่างไม่ได้ดังนี้ จึงกล่าวว่า "โดยเกี่ยวกับ
เป็นเหตุมา" ดังนี้.

ตสฺสาติ จิตฺตสฺส. "วิสฺสุทฺธิ จิตฺตํ บทว่า ตสฺส ได้แก่ จิตนั้น. หลายบท
อชฺฌเปกฺขติ"ติ ปาฬิย^๑ ปุคฺคลาธิญฺจาเนน ว่า "วิสฺสุทฺธิ จิตฺตํ อชฺฌเปกฺขติ" ย่อมวางเฉย
 อากตาติ "พฺยาปาริ อฺกโรนฺโต"ติ อาห. ซึ่งจิตที่หมดจดแล้ว มาแล้วในพระบาลี โดย
 สมถปฏิบัติ ตถตฺตฺตฺปคฺมณฺณจ อธิ สมถภาวา- เป็นบุคคลลาธิฐาน เพราะเหตุนี้ ท่าน
 ปตฺติเยวาติ อาห "สมถภาวูปคฺมเนนา"ติ. อาจารย์จึงกล่าวว่า "พระโยคาวจร ก็ไม่
กระทำความพยายาม" ดังนี้. การดำเนิน
 สู่สมณะ และการเข้าถึงความเป็นอย่างนั้น
 ชื่อว่า การเข้าถึงความเป็นสมณะในที่นี้
 ที่เดียว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
"โดยการเข้าถึงความเป็นสมณะ" ดังนี้.

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๒๕๒.

กิเลสสี่สาค์ ปหาย เอกตเตน อุปฏิจิตตสาค์
 ปุพเพ "กถนุโข กิเลสสี่สาค์
 ปชเหยยนุ"ติ ปฏิปนุสส อิทานิ สมถ-
 ปฏิปัตติยา ตสส ปหีนตทา กิเลสสงคณิกา-
 ภาเวน เอกตเตน อุปฏิจิตตสาค์ ฌานจิตตสาค์.
 คำว่า เมื่อจิตนั้นปรากฏ โดยความเป็นหนึ่ง
เพราะละความคลุกคลีด้วยสิ่งกิเลส ความว่า
 เมื่อฌานจิตปรากฏโดยความเป็นหนึ่ง เพราะ
 ไม่มีการคลุกคลีด้วยกิเลส เพราะละกิเลส
 นั้นได้แล้ว โดยการดำเนินสู่สมณะ ในบัดนี้
 แห่งพระโยคาวจรผู้ในตอนต้นคิดว่า "เราจะ
 พึ่งละความคลุกคลีด้วยกิเลสได้อย่างไรหนอ"
 ดังนี้ แล้วปฏิบัติอยู่.

ปริปนุถวิสุทธิมชฌิมสมถปฏิบัติปกุขนทเนหิ
 พุทธิปัตติยา^๑ อนุพรุหิตเต ฌานจิตเต
 ลทโธกาสา ตตรมชฌตตูปกขา สมပ္ยตเตสุ
 สมวาหิตภาเวน ปวตตมานา เต อนุพรุเหนุติ
 วีย โหตีติ อาท "ตตรมชฌตตูปกขาย
กิจจวเสน อุเปกขานุพรุหนนา เวหิตพพา"ติ.
 ในฌานจิต ที่ถูกการบรรลุถึงความฉลาด
 เพราะความหมกจกจากอันตราย ความ
 ดำเนินสู่สมณนิมิตอันเป็นสายกลาง และการ
 เล่นไป ตามเพิ่มพูนแล้ว ตตรมชฌตตูปกขา
 ซึ่งได้โอกาสแล้ว กำลังเป็นไปอยู่ โดย
 สภาวะที่ยังให้เป็นไปสม่ำเสมอ ใน
 สัมปยุตธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นเหมือนกับว่า
 ตามเพิ่มพูนสัมปยุตธรรมเหล่านั้นอยู่ เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์ จึงกล่าวว่า "พึงทราบ

^๑ ฉ. วุทธิปัตติยา.

ความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขา โดยเกี่ยวกับ
กิจแห่งตัดรรมชัณตฺตฺเบกขา" ดังนี้.

เย ปเนเต ยุกนทุธธมฺมาติ สมนฺนุโธ.
ตฺตฺถาติ ตฺสฺมี ฌานจิตฺเต. อณฺณมณฺณานติ-
วตฺตนาเวเสน กิจฺจกรณโต ยุกเ นทุธา พุธา
วีย ยุกนทุธา. วิมุตฺติรเสนาติ วิมฺจจน-
กิจฺเจน, วิมฺจจนสมฺปตฺติยา วา. เอส
โยคี. วาทฺยตีติ ปวตฺเตติ. อสฺสาติ
ฌานจิตฺตฺสฺส.

เชื่อมความว่า เย ปเนเต ยุกนทุธ-
ธมฺมา (อนึ่ง ยุกนทุธธรรม เหล่านี้ อันใด).
บทว่า ตฺตฺถ ได้แก่ ในฌานจิตนั้น. สมาธิ
และปัญญาเป็นเหมือนคูโคที่เนื่องกัน คือถูก
เขาผูกไว้ที่แอก เพราะกระทำกิจโดยเกี่ยว-
กับความเป็นไปไม่เกินกันและกัน จึงชื่อว่า
ยุกนทุธธรรม. คำว่า โดยวิมุตฺติรส คือ โดย
ความหลุดพ้นเป็นกิจ, หรือโดยความหลุดพ้น
เป็นสมบัติ. ชื่อว่า เอส ได้แก่ พระโยคี.
บทว่า วาทฺยตี แปลว่า ทำให้เป็นไป. บทว่า
อสฺส ได้แก่ แห่งฌานจิต.

ตฺสฺมี ขณฺเติ ภงฺกขณ. อุปฺปาทขณ
อตีเต หิ จิตฺกฺขณโต ปฏฺจาย อาเสวนา
ปวตฺตติ นาม. เต อาการาติ อณฺณมณฺณานติ-
วตฺตนาทโย ตฺตฺถ ฌมฺมานํ ปวตฺตติอาการา.
อาเสวนาปิ หิ อาเสวนปจฺจยภาคีนํ ฌมฺมานํ
ปวตฺตติอากาโรเยว. สงฺกิลฺลสฺสโวทาเนสุติ

คำว่า ในขณะนั้น คือในภังคขณะ (ขณะดับ).
จริงอยู่ เมื่อล่วงอุปปาทขณะไปแล้วความ
เสพคฺัน จับตั้งแต่ฐิติขณะไป ชื่อว่า ความ
เป็นไป. คำว่า อาการเหล่านั้น ได้แก่
อาการที่เป็นไปแห่งธรรมทั้งหลาย ในฌานจิต
นั้น มีความเป็นไปไม่เกินกันและกันเป็นต้น.

คุณสุนทรรา คงสิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมาธิปณฺณานิ สมรสตาย อกรณิ ภาวนาย จริงอยู่ แม้ความเสพคุ้น ก็เป็นอาการที่
สงฺกิลโส, กรณิ โวทานิ. เป็นไปแห่งธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีส่วนแห่ง
 อาเสวนปัจจัย นั้นเทียว. คำว่า ในความ
เศร้าหมอง และความผ่องแผ้ว ความว่า
 การไม่กระทำความมีรสเท่าเทียมกัน แห่ง
 สมาธิกับปัญญา จัดเป็นความเศร้าหมองแห่ง
 ภาวนา, การกระทำจัดเป็นความผ่องแผ้ว.

ตถา เสเสสฺสปี. เอวเมเตสฺสงฺกิลเส- แม้ในธรรมที่เหลือ (จากสมาธิและปัญญา)
 โวทานेषฺ ติ ติ อาทินว โทส ก็อย่างนั้น. เพราะเห็น อาทินพ คือโทษ
อุณิสฺส คุณ ปุเรตร ปาฎิหาริยาณ และอานิสฺส คือ คุณ นั้น ๑ ในความ
ทิสฺวา ยถา อณฺมณฺณานตีวตฺตนาทโย โทนฺติ, เศร้าหมองและความผ่องแผ้วนี้ อย่างออก-
ตถา ภาวนาย สมฺปหฺสิตตฺตา เตเนว หน้า ด้วยปาฎิหาริยาณอย่างนั้นแล้ว จึงมี
 ณาณ วิโสธิตตฺตา. วิโสธณฺเหตุถ^๑ ความเป็นไปไม่เกินกันและกันเป็นต้น ฉันใด,
 สมฺปหฺสนิ. เต อาการา ยสฺมา นิปฺพนฺนา, เพราะภาวะที่ทำภาวนา ให้บังเหิง คือ
 ตสฺมา "ธมฺมานิ ๗เปฯ เวทิตฺตพฺพา" ทำให้หมดจด ได้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ จึงมี
วตฺตฺตฺติ ลกฺขณสํวณฺณาย อาทิมฺหิ วตฺต ความบังเหิงได้ ฉันนั้น. ก็การทำให้หมดจด
 นิคมนวเสน ทสฺเสติ. ได้ จัดเป็นความบังเหิง ในที่นี้. ท่าน
 อาจารย์แสดง ด้วยอำนาจการย้ำ ที่ได้กล่าว

^๑ ฉ. วิโสธนํ เหตุถ.

ไว้ในเบื้องต้น แห่งการสังวรณาลักษณะว่า เพราะเหตุที่อาการเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นอัน สำเร็จแล้ว, เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า จึง กล่าวว่่า "พึงทราบความมั่นคง ฯลฯ โดย การกระทำภาวะที่ธรรมทั้งหลาย เป็นไปไม่ เกินกันและกันให้สำเร็จ" ดังนี้ ดังนี้.

"ยสุมา อุกุเปกขาวเสน ฌาณํ ปากกั โทตีติ โโก สมุพฺพุโธ. กสุมา สมุพฺพิสฺนาว ปรีโยสานนุติ วุตฺตา, น อุกุเปกขานุพฺพุหนาคี โจนฺนี สนุชาย "ตฺตถ ยสุมา อุกุเปกขาวเสน ฌาณํ ปากกั โทตีติ วุตฺตํ. ตฺตถาติ ตสฺมี ภาวนาจิตฺเต.

ท่านอาจารย์ หมายเอาคำทักท้วงที่ว่า สำหรับคำว่า "เพราะเหตุที่ฌานเป็นอัน เค่นชัด ได้ด้วยสามารถแห่งอุเบกขา" ดังนี้ มีอะไรเป็นสัมพันธกันแล้ว. เพราะเหตุไร จึงกล่าวถึงความมั่นคงว่าเป็นที่สุด, ไม่ กล่าวถึงความตามเพิ่มพูนแห่งอุเบกขาว่าเป็น ที่สุดแล้ว ดังนี้ จึงกล่าวว่่า "ในภาวนาจิตนั้น เพราะเหตุที่ฌานเป็นอันเค่นชัดได้ ด้วย สามารถแห่งอุเบกขา" ดังนี้. บทว่า ตฺตถ ได้แก่ในภาวนาจิตนั้น.

อุกุเปกขาวเสน ฌาณํ ปากกั โทตีติ
อูปฺนากาเล ภาวนาสมุพฺพุตฺติยา,

คำว่า ฌานเป็นอันเค่นชัดได้ด้วยสามารถแห่ง
อุเบกขา ความว่า ในกาลแห่งอูปฺนากา ย่อมมี

^๑ ฉ. ภาวนาย สมุพฺพุตฺติยา.

ปฏิบัติขุสฺส จ ปทานโต ปคฺคหาทีสุ แต่ความวางเฉยอย่างเดี่ยว เพราะไม่ต้อง
 พยาปารสฺส อภาตพฺพโต อชฺฌเปกฺขนา ทำความพยายามในการยกจิตเป็นต้น เพราะ
 โหติ. ยํ สนฺธาย วุตฺตํ "สมเย จิตฺตสฺส ภาวนาเป็นไปสมมาเสมอ และเพราะละธรรม
 อชฺฌเปกฺขนา, วิสฺสุตฺตํ จิตฺตํ อชฺฌเปกฺขตี"ติ อันเป็นปฏิปักรู้ได้. ซึ่งได้แก่ความวางเฉย
 จ อาที. ที่ท่านหมายเอา กล่าวไว้ว่า "ความวางเฉย
 ซึ่งจิตในสมัย, และย่อมวางเฉยซึ่งจิต
 อันหมดจดแล้ว" ดังนี้เป็นต้น.

สา ปนายํ อชฺฌเปกฺขนา ฌานสฺส ก็ความวางเฉยนั้น ย่อมมีได้โดยการที่ญาณ
 กิจฺจสิทฺธิยา โหติ, วิเสสโต ฌานสาธนตฺตา สำเร็จกิจ, โดยพิเศษ ย่อมมีได้โดยผล
 อปฺปนาพฺยาปารสฺสาคี ผลเน การณานู- ซึ่งรู้ได้โดยการอนุমানตามเหตุ ว่า เพราะ
 มานณฺณาเยน. ยสฺมา อชฺฌเปกฺขาวเสน ฌานํ ความไม่พยายามแห่งอัปปนา มีญาณเป็นผู้ทำ
 ปากฺกํ โหติ, ตสฺมา ฌานกิจฺจภูตา สมฺปหิสนา ให้สำเร็จ ดังนี้. เชื่อมความว่า เพราะเหตุ
 ปรีโยसानนฺติ วุตฺตาคี สมฺพนฺโธ. ที่ญาณเป็นอันเด่นชัดได้ ด้วยสามารถแห่ง
 อุกฺเขขา, เพราะฉะนั้น ความบันเทิงอันเป็น
 กิจแห่งญาณ ท่านจึงเรียกว่าเป็นที่สุดดังนี้.

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา บัดนี้ ท่านอาจารย์ ประสงค์จะทำ
 สมตฺถตฺถํ "ยถาหา"ติอาที วุตฺตํ. ตถา เนอความตามที่ได้กล่าวแล้ว ให้หนักแน่น
 ปคฺคหิตํ จิตฺตุนฺติ ยถา ภาวนาจิตฺตํ โดยพระบาลี จึงกล่าวว่า "เหมือนอย่าง
 โกสชฺชปกฺเข น ปตฺติ, ตถา วิริย- ท่านพระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า" ดังนี้

คุณสุนทรรา คงสิริ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมุโพชฌงคภูจณีนยานัน ฌมมานัน พหุลีการวเสน
 ปคคหิตติ. สาธกั อชฌุเปกขตีติ
 ปคคณนุเตนาปี สมาริสส วิริยสมตาทโยชน-
 วเสนเนว ปคคหิตตตทา สกุกจจัน อชฌุเปกขตี,
 ตตรมชฌตตตเบกขา โอกาสี ลภติ.

เป็นต้น. คำว่า ซึ่งจิตที่ได้ยกไว้แล้ว โดย
อาการนั้น คือ ซึ่งภาวนาจิตที่ได้ยกไว้แล้ว
 โดยอาการที่จะไม่ตกไป ในฝ่ายแห่งโกสัชชะ
 ด้วยอำนาจแห่งการกระทำให้มาก ซึ่งธรรม
 ะทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิริยสัมโพชฌงค์.
 คำว่า ย่อมวางเฉยเป็นอย่างดี คือ ย่อม
 วางเฉยอย่างเคารพ เพราะแม้พระโยคีผู้ยก
 ได้ยกแล้ว ด้วยอำนาจการประกอบความ
 เท่าเทียมกัน แห่งสมาธิกับวิริยะนั่นเอง,
 ตตรมชฌตตตเบกขา ย่อมได้โอกาส.

ตี ปน อชฌุเปกขัน อชฌุเปกขาวเสน
 ปุพเพ ปวตตปาริหาริยปณณาวเสน อปฺปนา-
 ปณณาย กิจจาทิกตาทิ อาท "ปณณาวเสน
ปณณินทริยั อธิมตตติ โหตี"ติ. ตสฺส
 อธิมตตตตทา เอว อชฌุเปกขนุตสฺเสว
 นานาสภาเวหิ นีวรณฺปมุเขหิ กิเลสเหหิ
 อปฺปนาจิตตติ วิมจจติ.

ก็ความวางเฉยนั้น ได้แก่ภาวะที่อัปปนาปัญญา
 เป็นธรรมชาติที่ยิ่งโดยกิจ โดยเกี่ยวกับ
 วางเฉย ด้วยสามารถแห่งปาริหาริยปัญญา
 อันเป็นไปในตอนต้น เพราะเหตุนั้น ท่าน
 จึงกล่าวว่า "ปณณินทริยัมมีประมาณยิ่งด้วย
สามารถแห่งปัญญา" ดังนี้. เพราะปณณินทริยั
 นั้น มีประมาณยิ่งนั่นเอง อัปปนาจิตของ
 พระโยคีผู้วางเฉยอยู่นั้นเที่ยว ย่อมพ้น จาก
 กิเลสทั้งหลายอันมีสภาวะต่าง ๆ กัน มีนิวรรณ์
 เป็นประมุข.

คุณสุเนตรา คงสิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิโมกฺขวเสน วิมุจฺจนวเสน. ปณฺฑาวเสน ชาติ ชื่อว่า ด้วยสามารถแห่งวิโมกข์ คือด้วย
 ปุพฺเพ ปวตฺตปาริหาริยปณฺฑาวเสน. สามารถแห่งความหลุดพ้น. คำว่า ด้วย
วิมุตฺตตฺตาติ นานากิเลสฺหิ วิมุตฺตตฺตา เอว. สามารถแห่งปัญญา คือ ด้วยสามารถแห่ง
เต ฐมฺมา สทฺธาทโย, วิเสสโต สทฺธา- ปาริหาริยปัญญา อันเป็นไปในตอนต้น. คำว่า
ปณฺฑาวีริยสมาธิโย จ เอกรส สมานกิจฺจา เพราะพ้นได้แล้ว คือ เพราะพ้นจากกิเลส
โทนฺติ. เอวมยํ อินฺทริยานํ เอกรสฺสุเจเน ต่าง ๆ ได้แล้วนั่นเอง. ชื่อว่า ธรรมเหล่า-
 ภาวนา นิปฺปชฺชํมานา ฅาณพฺยาปาโรติ อาห นั้น ได้แก่ ธรรมมีศรัทธาเป็นต้น, และโดย
"ฅาณกิจฺจภูตา สมฺปหํสนา ปริโยसानฺน"ติ. พิเศษ ได้แก่ ธรรมมีศรัทธากับปัญญาและ
 วิริเยกับสมาธิ ชื่อว่า มีรสเป็นอันเดียวกัน
 คือ มีกิจเสมอกัน. ภาวนาที่สำเร็จอยู่ โดย
 สภาวะที่ อินฺทริยทั้งหลายมีรสเป็นอันเดียวกัน
 อย่างนี้ นี้จัดเป็นความพยายามของฅาณ
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "ความ
บันเทิงอันเป็นกิจแห่งฅาณ ท่านจึงเรียกว่า
เป็นที่สุด" ดังนี้.

เหว่ ติวิธาย ปฏิปทาวิสุทฺธิยา ลทฺธวิเสสําย เพราะความที่ปัญฺณินทริย มีประมาณยิ่ง
 ติวิธาย อุเปกฺขานุพฺรุหนาย สาคิสย อย่างคิยงนักได้ เพราะมีความตามเพิ่มพูน

๑ ฉ. นิปฺปชฺชํมานา.

ปณฺณิหฺริยสฺส^๑ อธิมุตฺตภาเว^๑ จตฺตพิธาปิ^๑ แห่งอุเบกขา ๓ อย่าง อันได้ความวิเศษแล้ว
 สมฺปหฺสนา^๒ สีขุณฺตี^๒ อากมนุเปกฺขาณา^๒ จากปฏิปทาวิสุทธิ ๓ อย่าง อย่างนี้ ความ
 กิจฺจวเสณ^๒ ทสฺปิ^๒ อาการา^๒ ฌาเน^๒ เอว^๒ บั้นเทิงทั้ง ๔ อย่าง จึงสำเร็จได้ เพราะ
 เวทิตฺตพฺพา. เหตุนี้ จึงพึงทราบอาการทั้ง ๑๐ ในฌาน
 นั้นเอง โดยเกี่ยวกับกิจของฌาน เพราะ
 ความวางเฉยอันเป็นเหตุมา (อันเป็นเหตุ
 สำเร็จ) เกิด.

คณฺณานุปฺพตาคิ คณฺณานุปฺพตาย, บทว่า คณฺณานุปฺพตาคิ ความว่า ฌานนี้
 คณฺณานุปฺพตตามตฺตํ^๓ ว่า ปจฺจนฺติ อิทฺตํ^๓ ชื่อว่า ปฐม ก็โดยลำดับแห่งการนับ, หรือเป็น
 อตฺโถ. เตน เทสนากุภํ อุลฺลิงฺเคติ. เพียงลำดับแห่งการนับ. ด้วยคำว่า ฌาน
 "ปจฺมํ อฺปนฺนํ^๓ ปจฺมํ"^๓ อิมินา^๓ ชื่อว่า ปฐม ก็โดยลำดับแห่งการนับนั้น ท่าน
 ปฏิปตฺตีกุภํ, อฺปนฺนํ^๓ อธิคตฺตํ^๓ อตฺโถ. บ่งถึงลำดับแห่งเทศนา. ด้วยคำว่า "ชื่อว่า
 "ปจฺมํ สฺมาปชฺชิตฺตพฺพตํ^๓ ปจฺมํ"^๓ อิทํ ปน น^๓ ปฐม เพราะอรรถว่า เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก
 เอกนฺตลฺกขณฺตี^๓ อฏฺฐกถายํ ปฏิสฺสิตฺตตฺตา^๓ ดังนี้ นี้ ท่านบ่งถึงลำดับแห่งการปฏิบัติ,
 อิท น คหิตํ. เพราะว่า คำว่า เกิดขึ้น มีความหมายว่า
 บรรลุ. ส่วนคำว่า "ชื่อว่า ปฐม เพราะ
 อรรถว่า พึงเข้าเป็นครั้งแรก" ดังนี้ นี้ ไม่

^๑ ฉ. อธิมุตฺตภาเว.

^๒ ม. ภาวานานุเปกฺขา...

^๓ อฏฺฐกถายํ. ๑/๒๗๘.

คุณสุเนตรา คงสิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อารมฺมณฺณูปนิชฺฌานํ^๑ ลกฺขณฺณูปนิชฺฌานํ^๑ ทฺวิเช
 ฌานเน อิทฺธาธิปฺเปตฺตฌานเมว ทสฺสเสตุ
 "อารมฺมณฺณูปนิชฺฌานโต"^๑ติ วุตฺตํ. ปฐวีกสิณ-
 สงฺฆาตสฺส อตฺตโน อตฺตโน อารมฺมณฺณสฺส
 รูปํ วิย จกฺขุณา อฺปนฺนิชฺฌายนโต.
ปจฺจนีกฺขณฺณูปนิชฺฌานโตติ นีวรณาทิํ ปจฺจนีกธมฺมานํ
 ทนฺนโต วิกฺขมฺภนฺวเสน ปชฺชนโต.

สกลฺลญฺเฌนาติ เหมฺจฺจา วุตฺตนฺเยน กเต
 วา อกเต วา ปรีจฺฉิขฺช คหิเต ปฐวีภาเค
 ปฐวีมฺนฺทเล สกฺลารมฺมณฺณกรณฺญฺเฌน. น ทิ
 ตสฺส เอกเทสฺมารมฺมณํ กรียตี^๒. ปฐวีกสิณ-

ถือเอาในที่นี้ เพราะท่านได้ปฏิเสธไว้ใน
อรรถกถาแล้วว่า หาลักษณะที่แน่นอนมิได้.

ในฉาน ๒ อย่าง คือ อารัมมณฺณูปนิชฺฌาน
 ลกฺขณฺณูปนิชฺฌาน ท่านอาจารย์ประสงค์แสดง
 เฉพาะฉานที่ประสงค์ในที่นี้ จึงกล่าวว่า
 "เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์ (คือ เพราะเป็น
 อารัมมณฺณูปนิชฺฌาน)" ดังนี้. ความว่า เพราะ
 เข้าไปเพ่งอารมณ์ของตน ของตน กล่าวคือ
 ปฐวีกสิณ คุจบุรุษใช้ตาเพ่งดูรูปฉานนั้น. คำว่า
เพราะเผาธรรมอันเป็นข้าศึก ความว่า
 เพราะแผดเผา คือเพราะละธรรมอันเป็น
 ข้าศึกมีนิเวรณเป็นต้น ด้วยสามารถแห่ง
 วิกษมฺภนปทาน.

คำว่า โดยความหมายว่าสิ้นเชิง คือ
 โดยความหมายว่า กระทำให้เป็นอารมณ์
 สิ้นเชิง ในส่วนแห่งปฐวี คือในดวงปฐวี ที่ทำ
 ขึ้นหรือมิได้ทำขึ้น อันได้กำหนดถือเอาแล้ว

^{๑-๑} ฉ. อารมฺมณฺณ...ลกฺขณฺณ...

^๒ ฉ. กรียตี.

คุณบำรุง สว่างวงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สนุนิสฺสยตาย นิमितฺตํ ปฐฺวีกสิณฺ ยถา "มฺหจา อุกฺกุฏฺฐิ กโรนฺตี"ติ. ตํสฺหจฺรณฺโต ฉานํ ปฐฺวีกสิณฺ ยถา "กฺุณฺตา ปจฺรณฺตี"ติ.

ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในหนหลัง. อธิบายว่า ไม่กระทำเพียงส่วนหนึ่งแห่งดวงปฐฺวีนัน ให้ เป็นอารมณ์. นิมิต ก็ชื่อว่า ปฐฺวีกสิณ เพราะ ความที่มีปฐฺวีกสิณเป็นที่อิงอาศัย เหมือนอย่าง คำว่า "เตียงทั้งหลายกระทำการให้ร้อง" ดังนี้ ฉะนั้น (คือคนผู้อาศัยอยู่บนเตียงให้ร้อง จึงได้ไวยากรว่า เตียงให้ร้อง). ฉาน ก็ชื่อว่า ปฐฺวีกสิณ เพราะเที่ยวไปพร้อมกับ นิมิตอันชื่อว่า ปฐฺวีกสิณ นั้น เหมือนอย่าง คำว่า "หลาวทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไป" ดังนี้ ฉะนั้น (ความจริงคนถือหลาวเที่ยวไป หลาว ซึ่งเที่ยวไปพร้อมกับคนถือ จึงได้ไวยากรว่า หลาวเที่ยวไป).

จิรภูจิสฺมปาทนวณฺณา

พรรณาวรรณวิธีให้สำเร็จความตั้งใจอยู่ได้นาน

๑๖. ลกฺขภูจฺจาเน จิตฺตํ สเรเน วาลํ วิชฺฌตฺตี วาลเวธิ. อิทฺ ปน อเนกธา ภินฺนสฺส วาลสฺส อํสิ วิชฺฌนฺโต "วาลเวธิ"ติ

๑๖. นายขม้งธฺนุ ชื่อว่า นกยิง ขนทราย เพราะอรรถว่า ใช้ลูกศรยิง ขนทราย อันติดตั้งอยู่ที่เป้า. ก็ในที่นี้ ท่าน

คุณบำรุง สว่างวงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อธิปไตย. เตน วาลเวธินา. สุเทนาติ ประสงค์เอานายขมังธูผู้ยิงชนทราย อันผ่า
ภคตกาเรน. เป็นหลายส่วนว่า "นักยิงชนทราย". ได้แก่
พึงเป็นคุณนายขมังธู นักยิงชนทรายนั่น.
คำว่า พ่อครัว ได้แก่ คนทำอาหาร.

"อาการา ปริคคเหตุพพา"^๑ติ สงฺเขปโต เพื่อจะเปิดเผยเนื้อความที่ได้กล่าวไว้ โดย
วุดฺตมตฺถิ วิวริตฺติ "ยถา หิ"^๒ติอาทิ สงฺเขปวา "พึงกำหนดถือเอาอาการทั้ง-
วุดฺต. ตตฺถ สฺกฺสโลติ สฺกฺสุ เฉโก. หลาย" ดังนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "ยถา หิ"
ชฺนคฺคโหติ อิสฺสาโส. กมฺมนฺติ โยคฺย. ดังนี้ เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า สฺกฺสโล
อกฺกนฺตปทานฺติ วิชฺฌนกาเล อกฺกมนวเสณ แปลว่า ฉลาดดี. บทว่า ชฺนคฺคโห แปลว่า
ปวตฺตปทาน^๓. นายขมังธู. คำว่า การงาน ได้แก่
การงานที่ควรประกอบ. คำว่า แห่งเท้าที่
เหยียบพื้น คือ แห่งเท้าที่เป็นไปเกี่ยวกับการ
เหยียบพื้นในเวลาที่ยิง.

อาการนฺติ ชฺนชียาสรานํ คหิตาการํ. คำว่า อาการ ได้แก่ อาการที่จับคันธู
ปริคคณฺเหยยาติ อุปธาเรยฺย. โกชน- สายธู และลูกศร. คำว่า พึงกำหนด
สฺปฺปายาทโยติ อาทิ-สฺทฺโท อวุดฺตกาการานมฺปิ คือทรงจำไว้มัน. อาทิ ศัพท์ (ที่แปลว่า
สงฺคาทโก ทญฺจพฺโพ. เตน อุตุภาวนา- เป็นต้น) ในบทว่า โกชนสฺปฺปายาทโย มี

^๑ ก. อุตุโกชน...

คุณบำรุง สว่างวงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิมิตตาทีนฺมปิ ปริคฺคณฺหนํ วุตฺตํ โทติ.
ตฺสฺมินฺติ ตฺสฺมี ตรุณสมฺมาธิมฺหิ.

โภชนะที่เป็นสัปายะเป็นต้น พึงเห็นว่า
 สงเคราะห์เอาทั้งอาการทั้งหลาย ที่มีได้
 กล่าวถึง. ด้วยคำว่า อาการทั้งหลาย มี
 โภชนะที่เป็นสัปายะเป็นต้นนั้น เป็นอันท่าน
 กล่าวถึงการกำหนดถือเอา แม้อาการทั้ง-
 หลายมีอุตุนิมิตแห่งภาวณาเป็นต้น. คำว่า
เมื่อสมาธินั้น (เสื่อมหายไป) คือ เมื่อสมาธิ
 ที่ยังอ่อนนั้น (เสื่อมหายไป).

ภตฺตารนฺติ สามิกฺ^๑ ภาตฺตเวตฺตนาทีหิ
 โปสฺกนฺติ อตฺโถ. ปรีวิสนฺโตติ โภเชนฺโต.
 ตฺสฺส รุจิตฺวา ภูณฺชนาการํ สลฺลกุเชตฺวา
 ตฺสฺส อุปนาเมนฺโตติ โยชนา. อฺยมฺปิ โยคี.

คำว่า นายจ้าง ได้แก่บุคคลผู้เป็นนาย,
 ความว่า ผู้เลี้ยงดูด้วยอาหารค่าจ้างเป็นต้น.
 คำว่า ปรณิบัติ ได้แก่ ให้บริโภค. ประกอบ
 ความว่า กำหนดอาหารที่ชอบบริโภค แห่ง
 นายจ้างนั้นได้แล้ว ก็น้อม (เฉพาะอาหาร
 ที่นายจ้างชอบบริโภคนั้น) เข้าไปให้แก่
 นายจ้างนั้น. ชื่อว่า อฺยมฺปิ ได้แก่ พระโยคี.

อธิคฺตกฺขณฺ โภชนาทโย อากาเรติ
 ปุพฺเพ ฌานสฺส อธิคฺตกฺขณฺ กิจฺจฺสาธเก

คำว่า อาการทั้งหลายมีโภชนะเป็นต้น
ในขณะที่บรรลู่ ได้แก่อาการที่บรรลู่ด้วย

^๑ ฉ. สามินี.

โกชนาธิคเต^๑ อากาเร. คเหตุวาทิ โภชนะ อันยังกิจให้สำเร็จ ในขณะที่บรรลุ
 ปรีคเหตุวา สลลกุเขตวา. นญฺเจ นญฺเจ ฌานในคราวก่อน. คำว่า ถือเอา ได้แก่
 สมาริทธิ ปุนฺปนฺนํ อฺปนฺนายนฺ. กำหนดถือเอาหมายไว้. ชื่อว่า ย้อมเป็นผู้ได้
อฺปนฺนายนฺ ๑ ก็ในเมื่อสมาธิเสื่อมหายไป
แต่ละครั้ง.

มหานสวิชชาปริจเยน ปณฺธิโต. พ่อครัว ชื่อว่า เป็นบัณฑิต ก็เพราะ
 ตตฺถ วิสทณฺณตายน วียตฺโต. ฌานุปตฺตติก- การสั่งสมวิชาการครัว. ชื่อว่า ปราดเปรื่อง
 โกสลโยเคน กุสโล. นนานาจเยหิ^๒ ก็เพราะความที่มีความรู้แก่กล้า ในการ
 นานาจเยหิ นานาสภาเวหิ, นานารเสหิตี อุตฺโต. เตนาท "อมฺพิลคฺเคหิ" ตีอาท. ครัวนั้น. ชื่อว่า เฉลียวฉลาด ก็เพราะ
 สฺวเปหิตี พยณฺชเนหิ. อมฺพิลคฺเคหิ ประกอบด้วยความฉลาด อันเป็นเหตุอุบัติแห่ง
 อมฺพิลโกฏฺฐาเสหิ, เย วา อมฺพิลรสา หุตฺวา ฐานะ. คำว่า (ด้วยกับข้าว) นนานาประการ
 อคฺคภูตา, เตหิ จตุรมฺพิลาทิมิสฺเสหิ. ก็ นานาประการ ได้แก่ มีสภาพต่าง ๆ,
 ความว่า มีรสต่าง ๆ. เพราะเหตุนี้ ท่าน
 จึงกล่าววว่า "อมฺพิลคฺเคหิ" กับข้าวที่มีเครื่อง
 ประชุมเปรี้ยว เป็นต้น. บทว่า สฺวเปหิ แปลว่า
 ด้วยกับข้าว. บทว่า อมฺพิลคฺเคหิ ได้แก่มี

^๑ ฉ. โภชนาธิคเต.

^๒ ฉ. นานาจเยหิ นานาจเยหิ.

เครื่องปรุงเปรี้ยว, หรือด้วยกับข้าวที่ปะปน
กันด้วยเครื่องปรุงมีรส ๔ อย่าง มีรสเปรี้ยว
เป็นต้น อันมีรสเปรี้ยวเป็นยอด.

เอเสว^๑ นโย คิตตกคคาทิสปี.
ขาริเกหิตี วาติงคณกพีราทิมิสเสหิ. นิมิตตุนติ
อาการ รุจจนวเสน ภูชนาการิ.
อุคคณหัตตี อุปรูปริ คณหติ อุปธาเรติ.
อิมสส วา สูเปยยสส อตถาย หตถิ อภิหริติ.

แม้ในกับข้าวที่มีเครื่องปรุงขมเป็นต้น ก็มี
นัยนี้แหละ. คำว่า ที่มีเครื่องปรุงกร่อย
ได้แก่ที่ปะปนด้วยพวกเครื่องปรุง ๓ อย่าง
มีหน่อไม้เป็นต้น. คำว่า นิมิต ได้แก่ อาการ,
คือ อาการที่บริโภคด้วยอำนาจความชอบใจ.
คำว่า ย่อมเรียนเอา คือ ถือเอาให้ยิ่ง ๆ
ขึ้นไป ได้แก่จำไว้มัน. ชื่อว่า หรือว่าเหยียด
มือไป ยังกับข้าวนี้ คือ เพื่อประโยชน์แก่
กับข้าวนี้.

อภิทารานนติ อภิมุเชน หริตพพานิ
ปณฺณาการานิ, ปุชากิทารานิ วา. นิมิตตัม
อุคคณหัตตี "เอว เม จิตตัม สมานิตตัม อโหสี"ติ
นิมิตตัม คณหติ สลุลกุเชติ.

บทว่า อภิทารานิ ได้แก่ เครื่อง
บรรณาการที่เขาพียงนำไปทางข้างหน้า, หรือ
ได้แก่ อภิทาระ คือการบูชา. คำว่า (ภิกษุ
นั้น) ย่อมเรียนเอานิมิต คือ ย่อมถือนเอา
ได้แก่กำหนดไว้ด้วยคือ ซึ่งนิมิต ว่า "จิตของ

^๑ ฉ. เอส.

เราเป็นอันตั้งมั่นเสมอได้ ก็โดยอาการ
อย่างนี้" ดังนี้.

สมาธิปริปนถานนติ สมาธิสุส ปริปนถ-
ภูตานัน. ธมฺมานนติ กามจฺจนฺทาทีนํวณ-
ธมฺมานัน. สุวิโสธิตตฺตาติ สุญฺจ วิโสธิตตฺตา,
วิกฺขมฺภนฺวเสณ สมฺมเทว ปหีนฺตฺตาติ อตฺโถ.
กามาทีนํวปฺจฺจเวกฺขณาทีหิ อาที-สทฺเทน
อสุภมนสิการ เนกฺขมฺมานิสํสฺสวฺจฺจเวกฺขณาทีนํ
สังคฺคหฺมาติ.

บทว่า สมาธิปริปนถานัน แปลว่า อัน
เป็นอันตรายต่อสมาธิ. คำว่า ธรรมทั้งหลาย
ได้แก่ นีวรณธรรมทั้งหลาย มีกามฉันทะ
เป็นต้น. คำว่า เพราะชำระได้ด้วยดี คือ
เพราะได้ทำให้หมดจดด้วยดี, ความว่า
เพราะละได้โดยชอบ ด้วยสามารถวิกฺขมฺภน-
ปทาน. ด้วย อาทีศัพท์ (ที่แปลว่า เป็นต้น)
ในคำว่า กามาทีนํวปฺจฺจเวกฺขณาทีหิ (ด้วย
การพิจารณาโทษของกามเป็นต้น)สงเคราะห์
เอาอสุภมนสิการ การพิจารณาอานิสงส์ของ
เนกขัมมะเป็นต้น.

เนกฺขมฺมคฺคตฺสฺสเนนาปี หิ ตสฺส วิพฺนฺธฺภูเต
กามจฺจนฺเต อาทีนํโว วิเสสโต
ปากโฏ โหตีติ. กายทุญฺจฺจลฺลนฺติ กายทรณํ
สารทฺธกายนํ. เตน กายจิตฺตานํ สารมฺภ-
นิมิตฺตสฺส พฺยาปาหนํวณฺตสฺส น วิโสธฺนมาห.
อารมฺภธาตฺมนสิการาทีติ อาที-สทฺเทน

จริงอยู่ แม้ด้วยการเล็งเห็นคุณแห่งเนกขัมมะ
โทษในกามฉันทะ อันเป็นเครื่องขัดขวาง
เนกขัมมะนั้น ย่อมเป็นอันปรากฏโดย
พิเศษ แล. คำว่า ฐานะที่หยาบแห่งกาย
คือ ความกระวนกระวายแห่งกาย ได้แก่
ภาวะที่กายกระสับกระส่าย. ด้วยคำว่า

คุณพรรณี ปิยวรรณ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิธีสมุโพชฌงคนิมิตตานํ, อาโลกสัณญาที่นัจ
สงฺคโท ทฏฺฐพฺโพ.

ฐานะที่หายแห่งกายนั้น ท่านมิได้กล่าวถึง
การชำระพยาบาลนิวรรณ์ อันเป็นเหตุกระสับ-
กระส่ายแห่งกายและจิต. ด้วยอาทิ คัท
(ที่แปลว่า เป็นต้น) ในคำว่า อารมฺภธาตุ-
มนสิการาติ (การใส่ใจอารัมภธาตุ เป็นต้น)
พึงเห็นว่า สงเคราะห์เอาธรรมทั้งหลาย
อันเป็นเหตุแห่งวิธีสมุโพชฌงค์, และ
อาโลกสัณญา เป็นต้น.

สมณนิมิตฺตมนสิการาตีติ อาทิ-สทฺแทน
สมาธิสมุโพชฌงฺกฏฺฐานีนยานํ ฌมฺมานํ สงฺคโท
ทฏฺฐพฺโพ. อณฺเณปิ สมาธิปริปนฺเถติ
วิจิกิจฺจฏฺฐานีเย มหฺมานาทีเก จ สนฺธายาท.
อาสยฺนติ วสนกสฺสูริ. สฺปริสฺสทฺชนฺติ
อาสงฺกนียตฺตาภาเวน สฺภูจฺจ ปรีสฺสทฺธํ.

ด้วย อาทิ คัท ในคำว่า สมณนิมิต-
มนสิการาติ (การใส่ใจสมณนิมิต เป็นต้น)
พึงเห็นว่า สงเคราะห์เอาธรรมทั้งหลายอัน
เป็นที่ตั้งแห่งสมาธิสมุโพชฌงค์. คำว่า ธรรม
ทั้งหลายที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ แม้อย่างอื่น
ท่านกล่าวหมายเอาธรรมทั้งหลาย อันเป็น
ที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉา และธรรมทั้งหลายมีมหะ
(มัวเมา) มานะ (ถือตัว) เป็นต้น. คำว่า
ที่อาศัย ได้แก่โพรงที่อาศัยอยู่. คำว่า (สู่
อุทยาน) ที่สะอาดดีแล้ว คือ ที่สะอาดด้วยดี
เพราะไม่มีความเป็นสถานที่ที่น่ารังเกียจ.

คุณพระณี ปิยวรรณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอตถาห : นนุ จายํ ปเคว กามาทีนํ
 ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมถปฏิปทํ ปฏิปนฺโน
 อูปจารกฺขณเวยว ฌาเนน นีวรณานิ
 วิกฺขมฺภิตานิ, อถ กสฺมา ปุน กามาทีนํ-
 ปจฺจเวกฺขณาที คหิตนฺตึ ? สจฺจเมตฺตํ. ตํ ปน
 ปทานมตฺตนฺตึ ฌานสฺส จิรภูจิตฺยา
 อติสยปฺปทานตฺถํ ปุน คหิตํ.

ในเรื่องนี้ ท้วงว่า : ก็พระโยคีรูปนี้
 พิจารณาโทษของกามเสียก่อนนั้นเทียว แล้ว
 จึงปฏิบัติสมถปฏิบัติสมาธิใช้หรือ นีวรณทั้งหลาย
 เธอก็ข้ามเสียได้ด้วยฌาน ในอุปจารขณะ
 นั้นเทียว, เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึง
 ถ้อเอากการพิจารณาโทษของกามเป็นต้นกันอีก
 เล่า ตั้งนี้ ? เฉลยว่า, ข้อที่ว่ามานี้ก็จริงอยู่.
 แต่ที่ว่านั้น เป็นเพียงการละได้ เพราะ
 เหตุนั้น เพื่อประโยชน์แก่การละได้อย่างค้ำย
 สำหรับความตั้งอยู่ได้นานแห่งฌาน จึงถ้อเอา
 การพิจารณาโทษของกามเป็นต้นกันอีก.

อุทฺธจฺจมิทฺธนฺตึ กุกฺกจฺจํ, ธีณณฺจ
 ตเทกภูจฺจคฺชาเย คหิตเมวาทึ กตฺวา วุตฺตํ.
 สุตฺถนฺตคฺโคตติ สฺปริสฺสุทฺธปริยณฺตํ สพฺพโส
 วิโสธิตโกณฺณปริยณฺตํ อุตฺถยานํ คโค. ตฺหิ
รเมติ ตสฺมึ ฌาเน รเมยฺย ทิวสภากมฺปิ
 ฌานสมฺมจฺจึ เอว ภเวยฺย.

คำว่า อุทฺธจฺจมิทฺธ ท่านกล่าว
 ทำให้ในใจว่า เป็นอันถ้อเอากุกกจจะ และ
 ธีณะแล้วที่เดียว เพราะความที่ตั้งอยู่ใน
 จิตตฺยบาทเดียวกันกับอุทฺธจจะ และมิทฺธนั้น.
 คำว่า ผู้เสด็จไปสู่บริเวณที่หมดจด คือ
 ผู้เสด็จไปสู่อุทยานที่มีบริเวณบริสุทธิ์ได้แก่
 มีบริเวณ คือเขตแดนอันชำระแล้ว โดย
 ประการทั้งปวง. บทว่า ตฺหิ รเม ได้แก่

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฟังยนิคี่ในฉานนั้น คือฟังเป็นผู้พร้อมเพรียง
ด้วยฉาน ตลอดทั้งวันที่เดียว.

จิตตภาวนาเวปุลลตถุณี สมาธิภาวนาย
วิปลภาวาย. ยถา ที ภาวนาวเสน นิमितตสฺส
อุปฺปตฺติ, เอวมสฺส ภาวนาวเสนเน
วทฺธมฺปิ. ตสฺมา เอกงฺกุลาทิวเสน นิमितฺตํ
วทฺธเนตสฺส ปุณฺปนํ พหฺลิกาเรน ฉานํ
ภาวนาปี วุฑฺฒี วิรุฬฺหี เวปุลฺลํ อापชฺชติ.
เตน วุตฺตํ "จิตตภาวนาเวปุลลตถุณี จ
ยถาลทฺธํ ปฏฺิภาคนิมิตฺตํ วทฺธเนตพฺพน"ติ.
ตสฺส สาคี ปฏฺิภาคนิมิตตสฺส.

คำว่า เพื่อความไพบูลย์แห่งภาวนาจิต
คือ เพื่อความไพบูลย์แห่งสมาธิภาวนา.
เปรียบเหมือนว่า ความเกิดขึ้นแห่งนิมิตย่อม
มิได้ ด้วยอำนาจแห่งภาวนาฉันใด, แม้การ
ขยายนิมิตนี้ ก็ย่อมมิได้ ด้วยอำนาจแห่ง
ภาวนาฉันนั้นนั่นเทียว. เพราะฉะนั้น เมื่อ
พระโยคีขยายนิมิต โดยเกี่ยวกับ ๑ องค์
เป็นต้น แม้ฉานภาวนา ก็ย่อมถึงความเจริญ
ความงอกงาม ความไพบูลย์ โดยการกระทำ
ให้มาก บ่อย ๆ. เพราะเหตุนี้ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "และเพื่อความไพบูลย์
แห่งภาวนาจิต ก็ควรขยายปฏฺิภาคนิมิตตาม
ที่ได้แล้ว" ดังนี้. บทว่า ตสฺส ได้แก่ แห่ง
ปฏฺิภาคนิมิต.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิมิตตวาทสนนยวณนา

พรรณานัยการชยายนิมิต

๑๖. ตตราติ สามิอตุเถ ภูมฺวจนํ,
 ตสฺสาติ อตุเถ. อวฺทฺเขตฺวาติ ยถา
 ภูมฺภาโร มตฺติกาย ปตฺตํ กโรนฺโต ปจฺมํ
 อปริจฺฉินฺทิตฺวา ว ตตฺตํ วทฺเขติ, เอวํ
ปตฺตวทฺสนโยเคน ปตฺตวทฺสนยฺตุติยา
 อวฺทฺเขตฺวา ปุวิกสฺส ปฺววทฺสนํ. ภตฺตสฺส
 อฺปริ ภตฺตปฺกฺชิปํ ภตฺตวทฺสนํ. วตฺตสฺส
 ตินฺตสฺส อณฺชนาทึ ทฺสฺสวทฺสนํ. ปจฺเจกํ
โยค-สทฺโท โยเชตฺพฺโพ. อปริจฺฉินฺทิตฺวา
 น วทฺเขตฺพฺพิ สปริจฺเจเท เอว ภาวนา-
 ปวตฺติตฺโต. ตถา ทึ วตฺตํ "सानฺตเก โน
 อนนฺตเก"^๑ติ^๒

๑๖. บทว่า ตตรา เป็นสัตตมวิภคฺติ ใน
 อรรถแห่งฉฺวีวิภคฺติ, ความเท่ากับ ตสฺส.
 คำว่า อย่าชยาย ความว่า เปรียบเหมือนว่า
 นายช่างหม้อ เมื่อจะใช้ดินทำบาตร ย่อมไม่
 กำหนดเสียก่อนเลย แล้วชยายบาตร ฉนั้นใด,
 พระโยคอย่าชยาย โดยวิธีชยายบาตร คือ
 โดยแบบอย่างการชยายบาตร ฉนั้น สำหรับ
 คนทำขนม ก็มีการชยายขนม. การใส่ภัตลง
 ไปบนภัต ชื่อว่า การชยายภัต. การผึ่งผ้า-
 เปียกเป็นต้น ชื่อว่าการชยายผ้า. โยค ศัพท์
 (ที่แปลว่า วิธี) ผึ่งประกอบไว้เป็นแต่ละบท.
 ชื่อว่า ยังมีได้กำหนดไว้ ก็ยังไม่ควรชยาย
 เพราะในนิมิตที่มีการกำหนดไว้เท่านั้น จึงจะ
 มีความเป็นไปแห่งภาวนา. จริงอย่างนั้น
 ท่านได้กล่าวไว้แล้วว่า "(ปฐวีกสิณ) ที่มีที่สุด
 เท่านั้น ไม่ใช่ไม่มีที่สุด" ดังนี้.

^๑ ฉ. อณฺชนาทึ.

^๒ วิสุทธิมคฺค. ๑/๑๕๘.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หส์โปตกาติ ชวนหส์โปตกา. อุกกุล
อุณนตฺฏจัน. วิกกุล นินฺนฏจัน. นทีโสเตน
กต วิทฺกค นทีวิทฺกค. วิสมากาเรน สีโต
ปพฺพตฺปเทโส ปพฺพตฺวิสม.

ถฺลانی หฺตฺวา อุฏฺฐหนฺติ ปจฺจเวกฺขณา-
พาหุเลน วิฏฺฏภาวโต. ทพฺพลานี หฺตฺวา
อุฏฺฐหนฺติ ปคฺคพลวภาวสฺส อนาปาทิตฺตฺตา.
อุปริ อุสฺสกกฺกนํยาติ ภาวนาย อุปริ
อาโรหนาย, หฺตฺยิขฺณานํริคฺคมายาติ อตุโธ.

ปพฺพเตยฺยาติ ปพฺพเต. พฺลจารินี.
อกฺเขตฺตณฺณตี อโศจฺรณฺณ. สมาธิปริปนฺถาน
วิโสธฺนํณิณฺณตฺตาย พาโล. ณานสฺส
ปคฺคณาวาปาหนเวยฺยตฺตฺยิสฺส อภาเวน
อพฺยตฺโต. อุปริ ณานสฺส ปทฺฏจํณาวา-
นวิโพเชน อกฺเขตฺตณฺณ.

คำว่า ลูกหงส์ ได้แก่ลูกหงส์ที่บินได้
 เร็ว. ชื่อว่า อุกกุล ได้แก่ที่ดอน. ชื่อว่า
วิกกุล ได้แก่ที่ลุ่ม. หล่มที่กระแสน้ำเข้า
 ชื่อว่า นทีวิทฺกค. ส่วนแห่งภูเขาที่ตั้งอยู่โดย
 อากาที่ขรุขระ ชื่อว่า ที่ขรุขระแห่งภูเขา.

ชื่อว่า ย่อมปรากฏเป็นธรรมชาติที่
หยาบ เพราะความเค้นซัด ตามความที่มาก
 ด้วยการพิจารณา. ชื่อว่า ย่อมปรากฏเป็น
ธรรมชาติที่ทรมากำลัง เพราะไม่ทำให้ถึง
 ความคล่องแคล่วมีกำลัง. คำว่า แก่ความ
ชวนชวายให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ แก่การย่าง
ขึ้นสู่ภาวนายิ่ง ๆ ขึ้นไป, ความว่า แก่การ
บรรลุนุติยณาน.

บทว่า ปพฺพเตยฺยา คือ ที่เที่ยวไปมาก
 บนภูเขา. คำว่า ไม่รู้จักเขต ได้แก่ ไม่รู้จัก
ที่เที่ยวหากิน. ภิกษุ ชื่อว่า โจ เพราะความ
 ที่ไม่รู้ยิ่ง ซึ่งวิธีชำระอันตรายแห่งสมาธิ.
 ชื่อว่า เขลา เพราะไม่มีความปราดเปรื่อง
 ในอันทำฌานให้ถึงความคล่องแคล่ว. ชื่อว่า

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ไม่รู้จักเขต เพราะไม่หยั่งรู้ความเป็น
ปัทภูฐาน แห่งฉานเบองสูง.

สหพถาปี สมานตติโกสสุลาภาเวน อกุสโล. ชื่อว่า ไม่ฉลาด เพราะไม่มีความฉลาด
สมาธินิมิตตสุส วา ณาเสวนาย ในการเข้าฉาน แม้โดยประการที่ข้ง.
พาโล. อภาวนาย อพยตโต. อพหุลีกาเรน อีกอย่างหนึ่ง ฟังประกอบคำพูดว่า ชื่อว่า
อกเขตตตณฺญ. สมมเทว อนธิฏฺจานโต โง เพราะไม่มีการเสพคั้น ซึ่งนิมิตแห่ง
อกุสโลติ โยเขตพหิ. สมาธิ. ชื่อว่า เขลา เพราะไม่มีการเจริญ.

ชื่อว่า ไม่รู้จักเขต เพราะไม่มีการกระทำให้
มาก. ชื่อว่า ไม่ฉลาด เพราะไม่มีความ
ตั้งมั่นโดยชอบนั้นเทียว.

อุทโต ภฺภูโจติ อุภยโต ฉานโต ภฺภูโจ. บทว่า อุทโต ภฺภูโจ แปลว่า เคลื่อน-
โส หิ อปฺปกุณตายน น สุปฺติภูจิตตายน แล้ว จากฉานทั้ง ๒. จริงอยู่ ภิกษุรูปนั้น
สอสุสาโทปี วินาสโต, อสามตฺถียโต จ แม้ว่ามีคามอุตสาหะ ก็ชื่อว่า เสื่อมรอบแล้ว
ฉานทฺวยโต ปรีหิโน. จิณฺณวสีนาติ อาเสวิต- จากฉานทั้ง ๒ เพราะความพินาศไป (แห่ง
วสีนา. ฉานที่ ๑); และเพราะหาความสามารถ

(ในการเข้าฉานที่ ๒) มิได้ เหตุเพราะ
ความที่ยังไม่คล่องแคล่ว เหตุเพราะความ
ที่ยังไม่ตั้งมั่นคิ. คำว่า ผู้สั่งสมวสี คือ ผู้มี
ความชำนาญอันได้เสพคั้นแล้ว.

คุณเสงี่ยม คล้ายอบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปณจวสีกถาพจนนา

พรรณนากถาว่าด้วยวลี ๕

๑๘. วสนั วสีติ ธาตุนิทุเทสตาย
กิริยานิทุเทโสติ อธิปาเยนาท "วสีโย"ติ,
ยถารุจิปวตฺติโยติ อตุโธ. อวชฺชนาย
วสี, อวชฺชนาวเสน วา วสี อวชฺชนวสี.
ฉานั อวชฺชิตฺติ ยตฺถ ยตฺถ ปเทเส อิจฺฉา
ยตฺถิจฺฉกั. ยทา ยทา, ยสฺมี ยสฺมี วา
ฉานงฺเค อิจฺฉา ยทิจฺฉกั.

๑๘. เพราะมีความประสงค์ว่า การ
แสดงไขกิริยา ย่อมมีได้โดยภาวะที่แสดงไข
ธาคูว่า วสนั วสี ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "วสีโย" ดังนี้,
ความว่า -ความเป็นไปตามชอบใจ (จึงแปล
เสียว่า ความชำนาญ). ความชำนาญใน
การนี้, หรือความชำนาญเกี่ยวกับการนี้
ชื่อว่า อวชฺชนวสี. ในทุก ๆ ที่ ที่มีความ
ต้องการจะนึกถึงฉานชื่อว่า ยตฺถิจฺฉกั. ใน
ทุก ๆ เวลา ที่มีความต้องการจะนึกถึง หรือ
ในทุก ๆ องค์ฉานที่มีความต้องการจะนึกถึง
ชื่อว่า ยทิจฺฉกั.

ยาว ยาว อิจฺฉา ยวทิจฺฉกั, ท-กาโร
ปทสนฺธิกโร. "ยววา"ติ จ อิทํ พหุณฺณํ
ชวณวารานํ นิรณฺตรํ วิย ตถापวตฺตนํ
สนฺธาย วุตฺตํ, น เอกเมว. โส หิ
ปริจฺฉินฺนจิตฺตกฺขโณติ.

ทุก ๆ ระยะที่ต้องการจะนึกถึง ชื่อว่า
ยวทิจฺฉกั, ท-อักษร เป็นตัวกระทำการ
เชื่อมบท. ก็คำว่า "ยว" นี้ ท่านกล่าว
หมายเอา การทำให้เป็นไปได้อย่างนั้น ราว
กะว่าไม่ขาดสาย แห่งชวณวาระทั้งหลายเป็น
อันมาก, หาได้กล่าวหมายเอาชวณวาระ

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เดียวเท่านั้นไม่. เพราะว่า พระโยคินั้นเป็นผู้ได้กำหนดขณะจิตเอาไว้แล้ว แล.

อ้าวชชนาย ทนุทายิตตต์ นตฺถิติ วุตฺตนเยน
ยตฺถ กตฺถจิ จาเน ยทา ตทา
ยงฺกถฺถิ ฌานงฺก อ้าวชชนตฺสส ยถิจฺจติ กาลํ
อ้าวชชนาย อ้าวชชนปฺวตฺติยา ทนุทายิตตต์
วิทฺถายิตตต์, จิรายิตตต์ วา นตฺถิ. เอวํ
อ้าวชชนวลี สิหฺธา นาม โหตีติ อตฺถโธ.
เสสาติ อธิฏฺฐานวฏฺฐานปจฺจเวกฺขณวลีโย.

คำว่า ไม่มีความแน่นช้ำในการนึก ความว่า
เมื่อพระโยคินึกถึงองค์ฌาน องค์ใดองค์หนึ่ง
ในสถานที่ใดที่หนึ่ง ในเวลาใดเวลาหนึ่งอยู่
โดยนัยดังกล่าวแล้ว ก็ไม่มีความแน่นช้ำ คือ
ความยึดยาค, หรือความแน่นนาน ในการนึก
คือในความเป็นไปแห่งอวัชชนะสิ้นกาล ตาม
ที่ปรารภณา. ความว่า อวัชชนวลี ชื่อว่า
เป็นอันสำเร็จแล้ว โดยประการดังกล่าว
มานี้. คำว่า วลีที่เหลือ ได้แก่ อธิฏฺฐานวลี
วฏฺฐานวลี และปัจจเวกฺขณวลี.

อญฺคสมุทฺทายภาวโต ฌานสฺส ฌาเน
อ้าวชชนวลี นิปฺพาเหตุกาเมน ปฏิปาฏิยา
ฌานงฺคานิ อ้าวชชิตพฺพานีติ^๒ อาท "ปจฺมํ
วิทกฺกํ อ้าวชชยโต"ติ.

เพราะความที่ฌาน เป็นความรวมกัน
แห่งองค์ พระโยคิผู้ต้องการจะทำอวัชชนวลี
ในฌานให้สำเร็จ จึงต้องนึกถึงองค์ฌานไป
ตามลำดับ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "นึกถึง วิตกก่อน" ดังนี้.

^๑ ฉ. วฏฺฐานอธิฏฺฐาน.....

^๒ ฉ. อ้าวชชเขตพฺพานีติ.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยทีปี อวชฺชนเมเวตถ อิจฺฉิตฺ อวชฺชนวสียา
 อธิปฺเปตตฺตา, อวชฺชนาย ปน
 อุปฺปนฺนาย ชวเนหิ ภวิตพฺพ. ตานิ จ
 โข อวชฺชนตฺปรตาย จิตฺตภาณินฺหารสฺส
 ยถาวชฺชิตฺตภาณจฺการมฺมณานิ กติปฺยาเนว
 โทหนฺติ, น ปริปฺณณานีติ วุตฺตํ "วิตกฺกา-
รฺมมณฺาเนว จตฺตาริ ปณฺจ วา ชวนานิ
ชวณฺตี"ติ.

อวชฺชนะนั้นแหละ ที่ต้องการในอวชฺชนวสี
 นี้ เพราะท่านประสงค์เอาความชำนาญใน
 การนี้ ก็จริงอยู่, ถึงอย่างนั้น เมื่อ
 อวชฺชนะเกิดขึ้นแล้ว ชวณะทั้งหลายก็พึงมี.
 และชวณะเหล่านั้นแล มีองค์ตามทักถึง
 เป็นอารมณ์ ย่อมมีนิตน้อยเท่านั้น, คือ
 ไม่บริบูรณ์แก่พระโยคีผู้น้อมจิตไป โดยภาวะ
 ที่มีอวชฺชนะนั้น เป็นเบื้องหน้า เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ชวณะ ๔ หรือ
๕ ขณะ อันมีวิตกเป็นอารมณ์นั้นเที่ยวย่อม
แล่นไป" ดังนี้.

จตฺตาริ ติกฺขินฺทฺริยสฺส. ปณฺจ นาทิ-
 ติกฺขินฺทฺริยสฺสชาติ ทฏฺฐพฺพ. นินฺตรนฺติ
 วิสฺภาเคหิ นินฺตรํ. อยมฺปนาติ ภวฺจฺกทฺวยนฺ-
 ตริตา จตฺตชวณจิตฺตา ยถาวุตฺตา อวชฺชนวสี.
อณฺเณสํ วา ธมฺมเทสนาปติอาทีนํ.
เอวรฺูเป กาเลติ อฏฺฐาย สมฺภูฏาย ลหฺตฺร
 อวชฺชนวสีนินฺทิตฺตกาเล.

พึงเห็นว่า สำหรับพระโยคีผู้มีอินทรีย์กล้าแข็ง
 ก็มีชวณะ ๔ ขณะ. สำหรับพระโยคีผู้มี
 อินทรีย์ไม่กล้าแข็งนัก ก็มีชวณะ ๕ ขณะ.
 คำว่า ไม่ขาดสาย คือ ไม่ถูกจิตที่เป็น
 วิสภาคะคั้น. คำว่า กวีสีที่ถึงยอดนี้ คือ
อวชฺชนวสีที่เป็นไปในลำดับภวังค์ ๒ ขณะ
 มีชวณจิต ๔ ขณะ ตามที่กล่าวแล้ว. ชื่อว่า
หรือ แห่งบุคคลอื่น คือแห่งบุคคลทั้งหลาย มี
 พระธรรมเสนาบดีเป็นต้น. คำว่า ในกาลที่

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เป็นเช่นนี้ คือ ในกาลที่ตงชน ตงชนพร้อม
ทำอวัชชนวสีให้บังเกิดได้เร็วยิ่ง.

สา จ โข อิตรา ปรีตูกาลา, น
สตถุ ยมกมหาปาฎิหาริเย วิย จิตรรูป-
พนธวตี. ตถา หิ ตํ สาวเกหิ อสาธารณิ
วุดคํ. อธิกเมน สมํ สสมฺปยุตฺตสฺส ฌานสฺส
สมฺมา อาปชฺชนํ ปฏิปชฺชนํ สมาปชฺชนํ,
ฌานสมงฺกิตา.

ก็อวัชชนวสีนอกนั้น แล มีช่วงเวลา
เล็กน้อย, ไม่มีความสับสนกันได้นานยิ่ง
เหมือนในคราวที่พระศาสดาทรงแสดงยมก-
ปาฎิหาริย์. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวว่า
ยมกปาฎิหาริย์นั้น ไม่สาธาระณะด้วยสาวก
ทั้งหลาย. การถึงได้โดยชอบ คือการทำฌาน
พร้อมทั้งสัมปยุตธรรมให้ดำเนินไป อันเหมือน
กับการบรรลุ ชื่อว่า สมาปชชนะ (การเข้า
ฌาน), ได้แก่ความเป็นผู้พร้อมเพียงด้วย
ฌาน.

สีมนติ เอกุถ สมฺมาปชฺชิตุกามตานนฺตรํ
ทฺวีสุ ภวฺงฺเคสุ อฺปฺปนฺเนสุ ภวฺงฺคํ
อฺปฺจฺฉินฺทิตฺวา อฺปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ
สมฺมาปชฺชนํ สีมํ สมฺมาปชฺชนสมฺตถตา. อยณฺค
มตฺถกปฺปตฺตา สมฺมาปชฺชนวสี สตฺถุ
ธมฺมเทสฺนาย ลพฺภติ.

ในคำว่า เร็ว นี้ มีความว่า เมื่อ
ภวังค์ ๒ ขณะ เกิดขึ้นแล้วในลำดับแห่งความ
ต้องการที่จะเข้า การเข้าได้ในลำดับแห่ง
อวัชชนะที่ตัดภวังค์เกิดขึ้น ชื่อว่า ความ
สามารถในการเข้าได้เร็ว. ก็สมาปชชนวสี
ที่ถึงยอดนี้ ย่อมได้ในคราวที่พระศาสดาทรง
แสดงธรรม.

คุณอุบล จุลไพบูลย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยี่ สนุชาย วุตฺตํ "โส โข อหิ หมายเอาคำที่ตรัสไว้ว่า "ดูก่อน อักกิเวสณะ
 อักกิเวสฺสน ทสฺสา เอว กถาย^๑ ในเวลาที่จบคำพูดนั้นนั้นทีเดียว เรานั้นแล
 ปรีโยसानะ ทสฺมีเยว ปุริมสฺมี สมาธิमितฺเต ย่อมยัง ย่อมหยุด ย่อมตั้งมั่น ซึ่งจิตไว้ใน
 อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺจเปมิ สนฺนีสํทามิ^๒ ภายในสมาธิमित ซึ่งมีอยู่ก่อนนั้นนั้นทีเดียว
 สมหทํทามิ เอโกทึ กโรมิ เยน สฺทํ ย่อมกระทำให้เป็นธรรมเอกผุคขึ้น นับว่าเป็น
 นิจฺจกบฺป วิหรามิ^๓ อิตฺ สีมฺตรา ทิ เหตุให้เราอยู่ได้ตลอดกับเป็นนิตย^๔ ดังนี้
 สมาปชฺชนวสี นาม นตฺถิ. จริงอยู่ ชื่อว่า สมาปชชนวสี ที่เร็วยิ่งกว่านี้
 ทามิไม่.

ชฺฌนฺทาย รตฺติยา นโวโรปิเตหิ เกเสหิ ในเรื่องนี้ พึงแสดงการเข้าสมาบัติของ
 กโปตกนฺทรายํ วิหรนฺตสฺส อายสฺมโต ท่านพระสารีบุตร ผู้ปลงผมใหม่ ๆ อยู่ที่
 สารีปุตฺตสฺส ยกฺเขน มหนฺตมฺปิ ปพฺพตฺกภูํ กโปตกนฺทรวิหาร ในคั่นข้างขึ้น ในคราวที่ถูก
 ปทาเลตุํ สมตฺถเ ปทาเร สีเส ทินฺเน ยักรัษทุตฺถิตฺธิระชะ (อย่างแรง) ขนาดว่า
 สมาปชฺชนเมตฺถ นิสฺเสตฺทพฺพ^๕. สามารถที่จะทำยอดเขาแม้ใหญ่ ๆ ให้ถล่ม
 ทลายได้.

^๑ ฉ. กถาย.

^๒ ฉ. สนฺนีสํทามิ.

^๓ ฉ. อยํ สทฺโท น ทิสฺสตี.

^๔ ม. มุ. ๑๒/๔๖๑.

^๕ ฉ. สมาปชฺชนมฺเปตฺถ.

ตถา ที วุชติ "ตथा ऐरो तसु
 पठसमये समापत्ति उपपेसी"ति^१ पापिय
 पन "अण्ठरुं समरि समापच्छित्वा
 निसिन्ने"ति^२ वुत्तं. ओमे पन देरा
 "समापत्तिटो वुग्गानसमकालं तेन पहारो
 तिन्ने"ति वण्णत्ति.

จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์จักบอกว่า "ใน
 เวลานั้น คือในสมัยที่ยกษณ์นทนต์เอา พระ-
 เถระได้ถึงสมบัติแล้ว" ดังนี้. ส่วนใน
พระบาลี กล่าวไว้ว่า "ท่านนั่งเข้าสมาธิ
 อย่างไร อย่างหนึ่ง อยู่" ดังนี้. ส่วน
 พระเถระเหล่านั้น กล่าวว่า "ยกษณ์นให้การ
 ทนต์ท่าน สิ้นกาลพร้อมกันกับการที่ท่านออก
 จากสมบัติ" ดังนี้.

อจฺจรามตฺตฺนฺติ อํกุลฺลิโผฏฺฏมตฺตํ ขณฺ
จฺเปตฺตฺนฺติ เสตุ วีย สีมโสตาย นทียา โอมํ
เวเคน ปวตฺตฺติคฺคํ อทตฺวา ยถาวุตฺตฺกฺกฺขณฺ ณานํ
จฺเปตฺ สมตฺถตา. อภิกฺขุยฺยญฺจปณฺ อธฺมฺจฺานํ
วียาติ วา อธฺมฺจฺานํ. ตตฺถ วสี อธฺมฺจฺานวสี.

คำว่า ชั่วลัดนิ้วมือเดียว คือสิ้นขณะ
 ชั่วคือนิ้วมือครึ่งเดียว. คำว่า (ความ
 สามารถ) ที่จะยังไว้ คือความสามารถ ที่จะ
ยังฉานไว้ ชั่วขณะตามที่กล่าวแล้ว ไม่ยอมให้
 เป็นไปโดยเร็วจุสสะพานเขื่อน ที่ยังห้วงน้ำ
 แห่งแม่น้ำอันมีกระแสเชี่ยวไว้ได้ ฉะนั้น.
 ความครอบงำ แล้วยับยั้งอยู่ ชื่อว่าอธิฐาน
 อีกอย่างหนึ่งชื่อว่าอธิฐาน เพราะอรรถว่า

^๑ วิสุทธิมคค. ๒/๒๐๗.

^๒ ขุ. อุ. ๒๕/๑๓๑.

คุณอุบล จุลไพฑูลย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถเว ลหุ วุจฺจํคฺคํ อจฺจรามตฺตํ วา
 ทสฺจจฺจรามตฺตํ วา ลหุ ฌณฺณสมฺภุจฺจํ หุตฺวา
 ฌานโต วุจฺจํคฺคํ สมตฺตตฺตา. ภวํจฺจคฺคิตฺตํ-
 ปตฺตติเยว เหตุถ ฌานโต วุจฺจํคฺคํ นาม.
 เอตฺถ จ ยถา "เอตฺตกเมว ฌณฺณ
 รเปสฺสสามี"ติ ปุพฺพปริกมฺมวเสน อธิจฺจํ-
 สมตฺตตฺตา อธิจฺจํวสฺสํ, เอว "เอตฺตกเมว
 ฌณฺณสมฺภุจฺจํ หุตฺวา ฌานโต วุจฺจํคฺคํ
 ปุพฺพปริกมฺมวเสน วุจฺจํคฺคํสมตฺตตฺตา วุจฺจํ
 เวทิตฺตพฺพา, ยา สฺมาปตฺติ "วุจฺจํ-
 กุสลตฺตา"ติ วุจฺจํคฺคํ. ตฺถกฺกยทสฺสํตฺตณฺติ
 อธิจฺจํวสฺสํวสฺสํทสฺสํตฺตณฺติ.

เป็นเหมือนหยุดยั้งไว้. ความชำนาญใน
 อธิจฺจํวสฺสํนั้น ชื่อว่า อธิจฺจํวสฺสํ.

คำว่า (ความสามารถ) ที่จะออกได้-
เร็ว อย่างนั้นนั่นแหละ ได้แก่ ความเป็น
 ผู้พร้อมเพรียงด้วยฌาน (เข้าฌาน) แล้ว
 สามารถที่จะออกจากฌาน ได้เร็ว คือ
 สิ้นขณะชั่วลัดนิ้วมือเดียว หรือชั่วลัด ๑๐ นิ้ว-
 มือ. ก็ในที่นี้ ความเกิดขึ้น แห่งภวังคจิต
 นั้นทีเดียว ชื่อว่า การออกจากฌาน. อนึ่ง
 ในอธิการนี้ ความสามารถที่จะยังอยู่ ด้วย
 อำนาจการบริกรรมในตอนต้น ว่า "เราจัก
 ยังฌานไว้ ชั่วขณะเพียงเท่านี้ทีเดียว" ดังนี้
 ชื่อว่า อธิจฺจํวสฺสํ ฉันทิ, ความสามารถ
 ในการออก ด้วยอำนาจการบริกรรมใน
 ตอนต้นว่า "เราจักเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วย
 ฌานแล้วออกจากฌาน ชั่วขณะเพียงเท่านี้
 ที่เดียว" ดังนี้ ก็พึงทราบว่าเป็นชื่อว่า วุจฺจํ-
 วสฺสํ ฉันทิ, ซึ่งเป็นสมบัติที่เรียกว่า
 "วุจฺจํวสฺสํกุสลตฺตา" ความเป็นผู้ฉลาดในการ

คุณูปการ จุลไพบูลย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ออก ตั้งนี้. คำว่า เพื่อแสดงวสีทั้ง ๒
นั้น คือ เพื่อแสดงอิฐฐานวสีและวุฐฐานวสี.

ตตถาคี ตสฺมี นิมิตตปพเพ ตสฺส
วิวเร. กิญจาปี เอกังเยว ตํ อภิณฺญาจิตฺตํ
เยน ปพพตํ นิมมิเนยฺย, อภิณฺญาปาทกสฺส
ปน ฉานสฺส ลหุตรํ จปนํ, วุฐฐานญจ อิธ
นิทสฺสิตนฺตํ ทฏฺฐพฺพํ. "เอตตถกา อิทธิมนฺตา
เอกัง อุปฏฺฐากัง ครุพฺโต รทฺธิตํ นาสทฺธิสู"ติ
การยทา อสฺสาม.

คำว่า ในฏฺเฐน คือในฏฺเฐที่
เนรมิตขึ้นนั้น ได้แก่ในช่องว่าง แห่งฏฺเฐ
นั้น. อภิณฺญาจิตดวงเดียวเท่านั้น นั้น เป็น
เหตุให้เนรมิตฏฺเฐได้ ก็จริงอยู่, ถึงกระนั้น
ก็พึงเห็นว่าในที่นี้ ท่านแสดงถึงการยิ่งไว้ได้
เร็วยิ่ง ซึ่งฉานอันเป็นบาทแห่งอภิณฺญา, และ
การออก (จากฉานอันเป็นบาท). ชื่อว่า
พวกเราก็จักเป็นผู้ถูกติเตียน ว่า "ผู้มีฤทธิ์
จำนวนถึงเพียงเท่านั้น ก็ยังไม่อาจรักษา
อุปฏฺฐากคนเดียวไว้จากครุทได้" ตั้งนี้.

อวชฺชชานนฺตรานีติ อวชฺชชวสี-
ภาวาย ยถากุภมํ วิตกฺกาถีนํ ฉานงฺคานํ
อวชฺชชนาย ปรโต ยานิ ชวานานิ ปวตฺตานิ,
ตานิ เตสํ ปจฺจเวกฺขณานิ. ยทคฺเคน
อวชฺชชวสีสึทธิ, ตทคฺเคน ปจฺจเวกฺขณา-
วสีสึทธิ เวทิตพฺพา.

คำว่า อันมีในลำดับแห่งอวชชณะ
ความว่า ชวณะเหล่าใด เป็นไปถัดไปจาก
อวชชณะที่ถึงองค์ฉาน มีวิตกเป็นต้นตาม
ลำดับ โดยความเป็นอวชชชวสี, ชวณะ
เหล่านั้น ชื่อว่า เป็นความพิจารณาองค์ฉาน
เหล่านั้น. พึงทราบว่ความสำเร็จแห่ง

๑ ฉ. น สกฺขีสูติ.

อวิชชฌานมีได้โดยปริยายใด, ความสำเร็จ
แห่งปัจเจกฌานวสี ก็มีได้โดยปริยายนั้น.

ทศิยฌานกถาว่าด้วยฌาน

๑๙. นีวรณุปทานสุส ตปฺปจฺมตฺตาย
อสาสนนีนีวรณุปจฺจตฺตติกา. ฐลํ นาม วิปุลมฺภี
เผกฺคฺ วิย สฺขณฺณชฌนฺนติ อาท "โอสฺวาริกฺกตฺตา
อฺงฺกทฺทพฺพลา"ติ. สฺนตฺโต มนสิกริตฺตฺวาติ
ปจฺมชฺฌานํ วิย อโนสฺวาริกฺกตฺตา, สฺนตฺตมฺม-
สมฺภุทิตฺตาย จ "สนฺตํ ฐมฺมณฺ"ติ^๑ มนสิกริตฺตฺวา.

พรรณนากถาว่าด้วยทศิยฌาน

๑๙. (สมาบัตินี้) ชื่อว่า ยังมีนิวรรณ์
เป็นข้าศึกใกล้ เพราะความที่การละนิวรรณ์
มีเป็นครั้งแรกแห่งสมาบัตินี้. องค์ฌานที่พึง
แตกหักได้ง่าย คุจกระพือไม้ แม้ว่าไพบูลย์
ก็ชื่อว่าหายาบ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
"เมืองคัทรามกำลัง เพราะความที่วิตก และ
วิจารณ์เป็นองค์ที่หายาบ" ดังนี้. คำว่า
มนสิการ (ทศิยฌาน) ว่าเป็นธรรมสงบ คือ
ทำให้ในใจว่า "เป็นธรรมสงบ" เพราะ
ความที่ไม่มีองค์หายาบ เหมือนอย่างปฐมฌาน
และเพราะความที่พร้อมเพรียงด้วยธรรมสงบ.

^๑ ฉ. สนฺตฺนติ มนสิ. กตฺวา.

เย หิ ธมฺมา ทุคฺคิยชฺฌาเน ปิตฺติสฺสชาทโย, จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายมีปิตฺติ และสุข
 กามนฺเต ปจฺมชฺฌาเนปิ สนฺติ, เตหิ เป็นต้นเหล่าใด ในทุคฺคิยฉาน, แม้ว่าใน
 ปน เต สนฺตตรา เจว ปณฺตตรา จ ปฐมฉาน จะมีธรรมเหล่านั้น ก็จริงอยู่, แต่
 โหนตฺตี? นิกนฺตฺติ นิกามนฺ, อเปกฺขนฺตฺติ ธรรมในทุคฺคิยฉานเหล่านั้นเป็นธรรมชาติ สงฺข
 อตฺโถ. ปริยาทายาติ เขเปตฺวา. จตฺตาริ กว่า และประณีตกว่าธรรมในปฐมฉานเหล่า
ปณฺจาทิ วา-สฺสทฺโท ลุคฺคตฺนิตฺทฺวิญฺโจะ. นั้น แล. บทว่า นิกนฺตฺติ แปลว่า ความไกร, ความว่า ความเยื่อใย. บทว่า ปริยาทาย แปลว่า ทำให้สิ้นไป. วา ศัพท์ ในบทว่า จตฺตาริ ปณฺจ ท่านแสดงไว้โดยเป็นศัพท์ที่ถูก
 ลบไป (ความจริงในวิสุทธิธรรมก เป็น จตฺตาริ ปณฺจ วา มิได้ลบ วา ศัพท์).

ทุคฺคิยชฺฌานํ เอตสฺส อตฺถิตฺติ ทุคฺคิยชฺฌานิกํ. รูปาวจรชฺวณะ ชื่อว่า ทุคฺคิยฉานิกะ เพราะ
วุตฺตปฺปการาเนวาติ ปจฺมชฺฌาเน อรรถว่ามีทุคฺคิยฉาน. คำว่า ซึ่งมีประการ
วุตฺตปฺปการานิเยว, ปริกมฺมาทินามกาทินตฺติ อันได้กล่าวแล้วนั้นเทียว คือ ซึ่งมีประการ
อตฺโถ. อันได้กล่าวแล้วนั้นเทียว ในปฐมฉาน,
 ความว่า ซึ่งมีชื่อ เป็นต้นว่าปริกรรม เป็นต้น.

๘๐. วุปฺสฺมาติ วุปฺสมเหตุ, วุปฺสโมติ
 เจตฺถ ปหานํ อธิปฺเปตฺ, ตณฺจ วิตกก-

๘๐. คำว่า เพราะสงฺขเสียได้ คือ
 เพราะเหตุที่สงฺขเสียได้, ก็คำว่า ความสงฺข

^๑ ฉ. ภาวนตฺตี.

วิจารณ์. อติกกโม อตฺถโต ทุติยฌานกฺขณ
 อนุปฺปาโทติ อาท "สมตฺกฺกมา"ติอาท.
 กตเมสํ ปเนตฺถ วิตกฺกวิจารณ์ วุปฺสโม
 อธิปฺเปโต, ก็ ปรมชฺฌานิกานํ, อุทาหุ
 ทุติยชฺฌานิกานนฺติ.

ในที่นี้ประสงค์เอากการละได้, และการละนั้น
 คือละซึ่งวิตกและวิจารณ์. การก้าวล่วงโดย
 อรรถ ได้แก่ความไม่เกิดขึ้น ในขณะแห่ง
 ทุติยฌาน เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "คือเพราะก้าวล่วง" ดังนี้ เป็นต้น.
 ถาว่า ก็ในทุติยฌานนี้ ประสงค์เอาความ
 สงบเสียได้ ซึ่งวิตกและวิจารณ์เหล่าไหน,
 วิตกและวิจารณ์ที่มีในปฐมฌานหรือ, หรือว่า
 วิตกและวิจารณ์ที่มีในทุติยฌานเล่า.

ภิกฺขเวตฺถ ยถิ ปรมชฺฌานิกานํ, นตฺถิ
 เตสํ วุปฺสโม. น ทิ กทาจิ ปรมชฺฌานํ
 วิตกฺกวิจารณ์รหิตํ อตฺถิ. อถ ทุติยชฺฌานิกานํ,
 เอวมฺปิ นตฺถเว วุปฺสโม, สพฺเพน สพฺพํ
 เตสํ ตตฺถ อภาวโตติ ?

ในเรื่องนี้ ถ้าหากว่าประสงค์เอาความสงบ
 เสียได้ ซึ่งวิตกและวิจารณ์ที่มีในปฐมฌาน
 ไซ้ไร, ก็จะทำความสงบวิตกและวิจารณ์
 เหล่านั้นมิได้. เพราะในกาลไหน ๆ
 ปฐมฌานที่เว้นวิตกและวิจารณ์มิได้อยู่ไม่ ก็จริง
 อยู่. เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ประสงค์เอาวิตกและ
 วิจารณ์ที่มีในทุติยฌาน, แม้อย่างนี้ ก็ทำความ
 สงบมิได้อยู่แน่แท้ละ, เพราะในทุติยฌานนั้น
 ไม่มีวิตกและวิจารณ์ (ที่จะสงบเสีย) เหล่านั้น
 โดยประการทั้งสิ้นทั้งปวงเลย ?

คุณอุบล จุลไพบูลย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เหตุนี้ วิตกุกุจิราเรหิ ปรมชฺฌานสุส ขอเฉลยว่า : ปฐมฌาน มีความเป็น
 โอฟาริกตา, เศล สมิติกกุมา ทุตติยชฺฌานสุส^๑ ฌานที่หายาบ เพราะวิตกและวิจารณ์เหล่าใด,
 สมิติโกโม, น สภาวโต อโนพาริกานัน เพราะก้าวล่วงวิตก และวิจารณ์เหล่านั้นเสีย
 ผสฺสาหิณ สมิติกกุมาติ อยมตฺโต ได้ จึงมีการบรรลุตุตติยฌาน, หาใช่มีการ
 "วิตกุกุจิรารานัน รูปสมา"ติ เอเตน ทิปโต. บรรลุตุตติยฌาน เพราะก้าวล่วงธรรม มีผัสสะ
 ตสฺมา "กั ปรมชฺฌานิกานัน วิตกุกุจิรารานัน เป็นต้น ซึ่งไม่ใช่หายาบโดยสภาวะไม่
 รูปสโม อธิธาปิเปโต, อุกาหุ ทุตติยชฺฌานี- อรรถาธิบายที่ว่ามาจะนั้น เป็นอันแจ่มแจ้งได้
 กานน"ติ เอทิสฺส โฉหนวา อโนกาสา. ด้วยคำว่า "เพราะสงบเสียได้ ซึ่งวิตกและ
 วิจารณ์" นี้. เพราะฉะนั้น คำที่วางที่ว่า "ใน
 ทุตติยฌานนี้ ประสงค์เอาความสงบเสียได้
 ซึ่งวิตกและวิจารณ์ที่มีในปฐมฌานหรือ, หรือว่า
 วิตกและวิจารณ์ที่มีในทุตติยฌานเล่า" เช่นนี้ จึง
 หาโอกาสมิได้เลย.

ยสฺมา ทิฏฐาทีนวสุส ตตฺตฌานกฺขณ^๒ เพราะเหตุที่ ทรงประสงค์เอาการทำวิตก
 อนุปฺตติธมฺมตาปาหนัน รูปสมนํ อธิปิเปตฺ. เป็นต้นที่ได้เห็นโทษแล้ว ให้ถึงความไม่
 วิตกุกาทยโย เอว ฌานงฺคญฺจตา ตถา กริยนฺติ, เกิดขึ้นเป็นธรรมดา ในขณะแห่งฌานนั้น ๆ
 น ตสฺมปฺยุตฺตกา ผสฺสาทโย, ตสฺมา ว่าเป็นความสงบเสียได้. จึงทรงกระทำ

^๑ ฉ. ทุตติยสุส ฌานสุส.

^๒ ก. ตนตฺ ฌานกฺขณ.

คุณอุบล จุลไพบูลย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิตุกาที่นี้เยว รูปสมาทิวจัน ฌายาคคฺ. ธรรมที่เป็นองค์ฌานมีวิตกเป็นต้นเท่านั้น ไร้
 โดยอาการนั้น (โดยอาการที่เป็นธรรมอันจะ
 ถูกทำให้สงบไป), มิได้ทรงกระทำธรรมที่
 สัมปยุตกับองค์ฌานเหล่านั้น มีผัสสะเป็นต้น
 ไร้โดยอาการนั้น, ฉะนั้น คำว่า สงบเป็นต้น
 จะเป็นอันใช้ได้อย่างถูกต้อง ก็สำหรับธรรม
 ที่เป็นองค์ฌาน มีวิตกเป็นต้นเท่านั้น.

ยสุมา ปน วิตุกาที่นี้ วีย ตํสัมปยุตต-
 ฌมานมฺปิ เอเตน "เอตํ โอปาริกนฺ"ติ
 อาทึนทสฺสนํ สุตฺเต อากคฺ, ตสฺมา
 อวิเสเสน วิตุกาที่นี้, ตํสทกตานณฺจ
 รูปสมาทิกเก วุตฺตพฺเพ วิตุกาที่นี้เยว
 รูปสโม วุจฺจมาโน อธิวจัน อณฺณมตฺถํ
 โปเชตฺติ กตฺวา กิณฺจ วิเสสํ ทีเปตฺติ ทสฺเสตฺ
 อฏฺฐกถายํ "โอปาริกสฺส ปนา"ติอาทึ คทิตฺนฺติ
 อธิ "เยทึ วิตุกวิจาเรทึ"ติอาทึ วุตฺตนฺติ
 ทฏฺฐพฺพํ.

แต่เพราะเหตุที่ การแสดงโทษ แม้ของ
 ธรรมที่สัมปยุตกับวิตกเป็นต้นนั้น ว่า "นี้เป็น
 ธรรมชาติที่หยาบ" ก็มาแล้วในพระสูตร
 ด้วยคำนี้เช่น เกี่ยวกับการแสดงโทษของธรรม
 มีวิตกเป็นต้นนั้นเทียว, ฉะนั้น เพื่อจะ
 แสดงว่า เมื่อน่าจะกล่าวถึงความสงบเสียได้
 เป็นต้น ซึ่งธรรมมีวิตกเป็นต้น, และธรรมที่
 สหจรตด้วยวิตกเป็นต้นนั้น โดยไม่แปลกกัน
 ความสงบเสียได้ ที่กล่าวไว้ เฉพาะธรรม
 มีวิตกเป็นต้นเท่านั้น ย่อมแสดงความหมาย

๑ ฉ. อณฺณํ อตฺถํ.

ที่พิเศษบางอย่าง เพราะทำอธิบายว่า คำพูด
เฉพาะ (คือคำพูดถึงวิตกเป็นต้นเท่านั้น)
ย่อมทำให้รู้ความหมายอื่นอีกได้ ดังนี้ ท่าน
อาจารย์จึงถือเอาคำว่า "เพราะมีการก้าว-
ล่วงองค์หยาบ ๆ" ดังนี้ ไว้ในอรรถกถา
เพราะเหตุนี้ ในที่นี้ ฟังเห็นว่า เป็นอัน
ตรัสว่า "เยหิ วิตกกุวิจาเรหิ" เป็นต้น.

"ปีติยา จ วิราคา" คือที่สุปิ เอเสว
นโย. ตสุมา วิตกกุวิจาร์ปีติสุขสมตักกม-
วจนานิ โยฟาริโกฟาริกงุคสมตักกมา
หุติยาที่อริคมที่ปกานีติ เตส เอกเทศภูต
วิตกกุวิจาร์สมตักกมวจนัน ตนที่ปัก วุคต.
วิสุ วิสุ จิตฺเพ หิ วิตกกุวิจาร์สมตักกม-
วจนาทิเก ปเหยยงุคินิเทศสาสามณฺเณ
จิตฺเตน สมฺหโต คหิตเต วิตกกุวิจาร์รูป-
สมวจนสฺส ตเทกเทศตา ทฏฺฐพฺพา.

แม้ในบทว่า "ปีติยา จ วิราคา" ทั้ง
เพราะสำรอกปีติได้ ดังนี้ เป็นต้น ก็มีนัย
นี้แหละ. เพราะฉะนั้นคำพูดถึงความก้าวล่วง
วิตก วิจาร์ ปีติ และสุข เป็นคำที่แสดงถึง
การบรรลุหุติยฉานเป็นต้น เพราะก้าวล่วง
องค์หยาบ ๆ ได้ เพราะเหตุนี้ เป็นอันท่าน
กล่าวว่า คำพูดถึงการก้าวล่วงวิตกและวิจาร์
ที่จัดแจงไว้เป็นส่วนหนึ่ง แห่งธรรมเหล่านั้น
เป็นคำที่แสดงถึง การบรรลุหุติยฉานนั้น.
จริงอยู่ เมื่อได้ถือเอาคำพูดทั้งหลาย มีคำพูด
ถึงการก้าวล่วงวิตกและวิจาร์เป็นต้น แม้ว่า

๑ ฉ. ตที่ปัก.

ตั้งอยู่แยกกันเป็นแต่ละคำ พร้อมกับจิต เพราะความที่ต่างก็เป็นคำแสดงไข องค์ที่พึง ละเหมือนกัน ก็จะพึงเห็นว่า คำพูดถึงความ สงบวิตกและวิจารณ์ เป็นส่วนหนึ่งแห่งคำที่ แสดงไขขององค์ที่พึงฉะนั้น.

อญฺจ อตุโถ อวยเวน สมุททาโยปลกฺขณฺณเยน
วุตฺโต. อถวา วิตกฺกวิจารณ์รูปสมวจเนเนว
ตํสมตฺติกฺกมา หุติยาธิคมทีปเกน
ปีติวิราคาทิวจฺจนาณํ ปีติอาทิสมตฺติกฺกมา
ตฺติยาทอิคมทีปกตา ทีปิตา โหตีติ ตสฺส
ตฺนทีปกตา วุตฺตา.

ก็ความหมายนี้ ท่านกล่าวไว้โดยนัยที่กำหนด ถึงธรรมทั้งกลุ่มไว้ ด้วยธรรมส่วนย่อย (ธรรมทั้งกลุ่มคือ องค์ฌานมีวิตกเป็นต้น พร้อมทั้งธรรม ที่สัมปยุตกับองค์ฌานเหล่านั้น ธรรมส่วนย่อยคือ วิตกและวิจารณ์). อีกนัย- หนึ่ง ด้วยคำพูดถึงความสงบเสียได้ ซึ่งวิตก และวิจารณ์ อันแสดงถึงการบรรลุหุติยฌาน เพราะก้าวล่วงวิตกและวิจารณ์นั้นได้ นั่นเอง เป็นอันเปิดเผยความที่คำพูดถึงการสำรอกปีติ ได้เป็นต้น แสดงถึงการบรรลุหุติยฌานเป็นต้น เพราะก้าวล่วงปีติเป็นต้น ได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวความที่คำว่า ก้าวล่วงวิตกและ วิจารณ์นั้น เป็นคำแสดงถึงการบรรลุหุติยฌาน

คุณอุบล จุลไพฑูลย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นียกชฎฎฎฎฎ อฎฎฎฎฎ น อชฎฎฎฎฎ-
ฎฎฎฎฎ. ตฎฎ การณฎฎฎ "วิฎฎฎ
ปนา"ตฎฎฎ. นึลวณฎฎฎ นึลวตฎฎ วียาติ
นึลยอฎฎฎ วตฎฎ นึล วียาติ อฎฎฎฎ. เยน
สฎฎฎ โยคา ณานึ สฎฎฎ.

ชฎฎฎ ประสฎฎ นียกชฎฎฎ
(อชฎฎฎที่แปลว่าเกิดในตน) คือ ไม่
ประสฎฎ อชฎฎฎ (อชฎฎฎ ที่
แปลว่าภายใน) เป็นต้น. คฎฎ "ส่วนใน
วิฎฎฎ" เป็นต้น ทฎฎถึงเหตุใน
นียกชฎฎฎ นั้น. คฎฎ เหมือนอย่างชฎฎฎ
ฝ้า เพราะ ประกอบ ด้วย สี ฝ้า นั้น
มือชฎฎฎว่าคฎฎฝ้า ชฎฎ ฝ้า เพราะ
ประกอบ ด้วย สี ฝ้า. ณาน ชฎฎ สฎฎ
เพราะ ประกอบ ด้วย ความ เลื่อม ใส.

ตฎฎ ทฎฎ "สฎฎ ณาน"
สฎฎ ตฎฎ ณาน
ตฎฎ ทฎฎ อฎฎ ยฎฎ.
เอ กฏฎ กฏฎ ทฎฎ
เอ กฏฎ ณาน สฎฎ
นึล เอ กฏฎ วฎฎ
ทฎฎ เจ ?

เมื่อได้แสดงความเลื่อมใสนั้น ก็เป็นอัน
ได้แสดงความเป็นไปแห่งคฎฎฎว่า เลื่อม-
ใส ใน ณาน เพราะ ประกอบ ด้วย ความ
เลื่อม ใส นั้น โดย การ แสดง ไข คำ พุด ที่มี อฎฎ
สฎฎ กฏฎ "สฎฎ ณาน" นั้น เทีย
เพราะ เหตุ นั้น จึง หา ข้อ ผิด พลาด ไม่ ได้ เป็น
อัน ฎฎ. หาก มี คฎฎ ว่า เมื่อ ได้ แสดง
เอ กฏฎ ว่า ณาน มี ความ เป็น เอ กฏฎ อย่างไร
แล้ว ก็ เป็น อัน กฏฎ ความ ที่ ณาน เป็น เครื่อง

ดร.ทฎฎ ช เน ศ ว

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เจริญเอโกติ โดยคำแสดงไขที่มีอิทธิ
 เสมอกันว่า เอโกติภาว ฉาน นั้นเอง หรือ?

"เอโกติภาวน"ติ ปท อุตฺตริตฺวา คำตอบว่า ไม่ควรยกบทว่า "เอโกติ-
 เอโกติสฺส นิตฺเตโส น กตฺตพฺโพ" ลียาติ ภาว" ขึ้น กระทบการแสดงไข เอโกติ แล
 เอโกติภาวสทฺโท เอว สมาริมฺหิ ปวตฺโต ศัพท์ว่า เอโกติภาวะนั้นเดี่ยว ย่อมเป็นไป
 สมฺปสาทนสทฺโท วีย ฉานเน ปวตฺตตีติ ยุตฺตํ. ในฉาน จุดศัพท์ว่า สมฺปสาทนะ ซึ่งเป็นไปใน
 สมาริ ฉะนั้น ดังนี้ ย่อมเป็นอันถูกต้องแล้ว.

อิมสมฺมิจ อตฺถวิกปเปติ "เจตโส คำว่า กัในอรรณวิกปนี คือในข้างที่ว่า
 สมฺปสาทนยตี"ติ เอตสมฺมि ปกฺเข. "เจตโส"ติ "เจตโส สมฺปสาทนยตี" ย่อมทำให้ให้เลื่อมใส
 จ อฺปโยคตฺเถ สามิวจฺนํ. ปุริมสมฺมินฺติ นี้. กับทว่า "เจตโส" เป็นฉนฺฐฐวิภคฺติใน
 "สมฺปสาทนโยคโต ฉานํ สมฺปสาทนน"ติ อรรณแห่งเหตุยวิภคฺติ. คำว่า ในอรรณวิกป
แรก คือ ในข้างที่กล่าววว่า "ฉาน ชื่อว่า
 สมฺปสาทนนะ เพราะประกอบด้วยความเลื่อม-
 ใส". คำว่า เจตโส เป็นฉนฺฐฐวิภคฺติในอรรณ
 ว่าสมฺพันธ.

๑ ฉ. กาคพฺโพ.

เสฏโฐ โลเก "เอโก"^๑ วุจฺจติ
 "ยาว ปเร เอกาหิ เต^๑ กโรมี"^๒ ติอาทีสุ.
 เอโก อเหตุโย "เอกากิขุทเท
 ชิตนุ"^๒ ติอาทีสุ อสหายฏโฐ เอก-สทโท
ทิฏโฐติ อาห "เอโก อสหาโย หุตวา"^๓ ติ.

ชื่อว่า ในทางโลก แม้บุคคลผู้ประ-
เสริฐสุค เขาก็เรียกกันว่า "เอก" เช่น
 อย่างในประโยคว่า "ยาว ปเร เอกาหิ เต
 กโรมี" ดังนี้ เป็นต้น. ศัพท์ว่า เอก แม้ที่มี
 อรรถว่าไม่มีสหาย ปราภแล้ว ในประโยค
 ว่า เอโก อเหตุโย "เอกากิขุทเท ชิตนุ"
 ดังนี้ เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "เป็นเอก คือไม่มีสหาย" ดังนี้
 เป็นต้น.

สทฺธา โยปี กามิ สมฺปยุตฺตธมฺมานิ
สาธาณโต, อสาธาณโต จ ปจฺจยา
โทนฺติ เยว, สมาธิ ปน ฉานกฺขณ
สมฺปยุตฺตธมฺมานิ อวิกฺเขปลกฺขณ
อินฺทฺฐจฺกรณ สาติสฺสยิ ปจฺจโย โหตีติ
ทสฺเสนฺโต "สมฺปยุตฺตธมฺเม ฯเปฯ
อธิวจฺนนุ"^๓ ติ อาห.

ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้ธรรม
ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น ย่อมเป็นปัจจัย
ทั้งโดยสาธารณะ, ทั้งโดยไม่สาธารณะ แก่
สัมปยุตธรรมทั้งหลายได้ทีเดียว ก็จริงอยู่,
แต่ว่าในขณะที่แห่งฉาน สมาธิย่อมเป็นปัจจัยแก่
สัมปยุตธรรมทั้งหลาย เหลือเกินนัก โดยการ
กระทำสภาวะที่เป็นใหญ่ ในเพราะลักษณะที่

^๑ ส. เอกกเต.

^๒ อญฺตฺตฺถ ปน ยาว น ปเร เอกคฺคเต
 กโรมี... เอกกึหิ ขุทเท เกหิ ชิตนฺติ
 อนุกฺกเมน ทิสฺสติ.

ไม่ฟังชาน ดังนี้ จึงกล่าวว่า "เพราะอรรถ
ว่า ยังสัมปยุตธรรมทั้งหลายให้ผุคั่น ฯลฯ
คำว่า เอโกทิ นี้ เป็นชื่อของสมาธิ" ดังนี้.

"สมุสสาทนํ, เจตโส เอโกทิภาวนุ"ติ
วิเสสนทวยํ ฌานสุส อติสยวณิจฺฉาวเสน
คหิตํ. สุวามติสโย ยถา อิมสฺมี ฌาเน
ลพฺภติ, น ตถา ปรมชฺฌาเนติ อิมํ วิเสสํ
ทสฺเสตฺถ "นฺนุ จา"ติอาทิ วุตฺตํ.

คำวิเสสนะทั้ง ๒ ที่ว่า "สมุสสาทนํ,
เจตโส เอโกทิภาวํ" ท่านถือเอา โดย
เกี่ยวกับความต้องการพูดถึงความดีล้ำยิ่งแห่ง
ฌาน. เพื่อแสดงความแตกต่างกันขึ้น ว่า
ความดีล้ำยิ่งขึ้นนั้น ย่อมไม่ได้ในปฐมฌาน
เหมือนอย่างที่ได้ในฌานนี้ ดังนี้ ท่านจึงกล่าว
ว่า "นฺนุ จ" ดังนี้เป็นต้น.

อารมฺมเณ อาหนนปริยาหนนวเสน,
อนุมชฺชนอนุโยชนวเสน จ ปวตฺตมานา ธมฺมา
สติปิ นีวรณฺูปหาเนน กิเลสกาลุสฺสียापคเม
สมฺปยุตฺตานํ กณฺจิจิ โขภํ กโรนฺตวา วีย เตหิ
จ เต น สนฺนินฺนนา โทหนฺตฺติ วุตฺตํ
"วิตกกุวิจารกฺโขภณ น สฺปฺปสนฺนนุ"ติ.

ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นไปโดยเกี่ยวกับกิริยา
ที่จิตได้แต่ต้น จคได้โดยรอบ (แห่งวิตก),
และโดยเกี่ยวกับกิริยาที่ตามเคล้า ตาม
ประกอบ(แห่งวิจารณ์) ในอารมณ์ แม้เมื่อ
มีความปราศจากความขุ่นมัวคือกิเลส เพราะ
ละนิวรณ์ได้ ก็ยังเป็นราวกะว่า กระทำ
ความกำเริบแก่สัมปยุตธรรมได้หน่อยหนึ่งและ
สัมปยุตธรรมเหล่านั้นไม่เป็นอันสงบนิ่งได้ ก็
เพราะธรรมเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่าน

พันโทหญิงพินิตา จรุงรัตน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาจารย์จึงกล่าวว่า "ยังไม่เป็นอันเลื่อมใสดี เพราะมีความกำเริบ แห่งวิตกและวิจารณ์" ดังนี้.

ขุททกา^๑ อุมมิโย^๒ วิจิโย. มหติโย กลิ่นเล็ก ๆ ชื่อว่า วิจิ (ระลอก).
ตรงคา. สติปิ อินฺทฺริยสมตฺเต, วิริยสมตฺตาย กลิ่นใหญ่ ๆ ชื่อว่า ตรงคา (กลิ่นนั้นแหละ).
 จ เตเนว โขเภณ, สมฺปสาทาภาเวน จ แม้เมื่อมีความเท่าเทียมกันแห่งอินทรีย์ และ
สมาธิ น สุญฺจ ปากฺโก พหฺเล วิย ชฺเล แม้เมื่อมีความพอดีแห่งความเพียร แม้สมาธิ
 มจฺฉเณ. ยถาวุตฺตฺกฺโขโก เอว ปฺลิโพโธ. (ในปฐมฌาน) ก็ไม่ปรากฏชัด เพราะความ
 กำเริบนั้นนั้นแหละ, และเพราะไม่มีความ
 เลื่อมใส เหมือนปลาที่ไม่ปรากฏชัดในน้ำลึก
 ฉะนั้น. ความกำเริบตามที่กล่าวแล้วนั่นเอง
 ชื่อว่า ความเกลือกกลั้ว.

เอว วุตฺเตนาติ ยสฺสา สทฺธาย คำว่า (พร้อมกับปาฐะ) ที่ตรัสไว้อย่างนี้
 วเสน สมฺปสาทณฺ, ยสฺสา จ จิตฺเตกฺกตฺตาย ได้แก่ ที่ตรัสไว้ว่า "สทฺทหนา" เป็นต้น
 วเสน เอโกทิกาวนฺติ จ ฉานํ วุตฺตํ. ตาสึ โดยเกี่ยวกับ การเปิดเผยความต่างกัน แห่ง
 เอว "สทฺทหนา"คืออาทินา ปวตฺตฺติอาการสฺส อาการเป็นไป ด้วยอำนาจแห่งศรัทธา
 วิเสสฺวิภาวนาวเสน วุตฺเตน. ที่เป็นเหตุให้เรียกฉานว่า สัมปสาทนะ,

^๑ ฉ. ขุททิกา.

^๒ ฉ. อุมมิโย.

และด้วยอำนาจแห่งจิตเตกักตา ที่เป็นเหตุให้เรียกว่าฉาน ว่า เอโกทิกาวะ นั้นแหละ.

เตน วิภังคปาเจน. "สมุสสาทนโยคโต, สมุสสาทนโต วา สมุสสาทนํ, เอโกทิกาวะตีติ เอโกทิกาวานุตติ ฉานํ วุตตุน"ติ เอวํ ปวตฺตา อัย อตุถวณฺณา น วิรุชฺฌติ. ยถา ปน อวิโรธ, โส วุตฺโต เอว.

ได้แก่ พร้อมกับปาฐะแห่งวิภังคนี้. คำพรรณากความนี้ ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า "ฉานตรัสเรียกว่า สมุสสาทนะ เพราะประกอบด้วยความเลื่อมใส, หรือเพราะยังให้เลื่อมใส, ตรัสเรียกว่า เอโกทิกาวะ เพราะอรรถว่า ยังเอโกทิให้เกิด" ดังนี้ ย่อมไม่ผิด. ก็เป็นอันท่านกล่าวแล้วโดยประการที่ไม่ผิดพลาดนั้นทีเดียว.

๘๑. สนฺตาคิ สมํ นิโรธํ คตา. สมิตาคิ ภาวนาย สมํ^๑ คมิตา นิโรธิตา. วูปสนฺตาคิ ตโต เอว สฺนฺจ อุปสนฺตา. อตุถกคตาคิ อตุถํ วินาสํ คตา. อภกตฺถกคตาคิ อุปสคฺเคน ปทํ วทฺเตตฺวา วุตฺตํ. อุปปีตาคิ วินาสํ คมิตวา. โสสีตาคิ

๘๑. คำว่า เป็นธรรมชาติสงบแล้ว คือ เป็นธรรมชาติถึงความสงบ คือความดับแล้ว. คำว่า ถูกทำให้ถึงความสงบ คือ ถูกภาวนาทำให้ถึงความสงบ ได้แก่ ถูกทำให้ดับไป. คำว่า เข้าไปสงบวิเศษแล้ว คือ เพราะเหตุนั้นแหละ จึงถูกเข้าไปสงบได้แล้ว

^๑ ส. สมถ.

www.dhammadownload.com

ปวตฺติสงฺฆาตสฺส สนฺตานุสฺส อภาเวน โสฬสํ ด้วยดี. คำว่า ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ได้แก่
 สุกฺขภาวํ อิตา. พฺยณฺตีกตาคิ วิคตฺนตฺกตา. ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ คือความพินาศ. ท่าน
 กล่าวขยายบทไว้ด้วยอุปสรรคว่า อพฺภต-
ถฺกตา. คำว่า ถูกทำให้ถึงความหมดไป
 ได้แก่ถูกทำให้ถึงความพินาศไป. คำว่า ถูก
ทำให้เหือดแห้งไป ได้แก่ถูกทำให้ถึงความ
 เหือดแห้งคือภาวะที่แห้งผาก เพราะไม่มี
 ความสืบต่อ กล่าวคือความเป็นไป. บทว่า
พฺยณฺตีกตา แปลว่า ถูกทำให้มีส่วนอันไปปราศ.

อฺยมตฺโถติ ภาวนาย ปหีนฺตฺตา คำว่า ความหมายนี้ ได้แก่ ความไม่มี
 วิตกฺกวิจารานํ อภาโว. โจทฺเคน วุตฺตมตฺถํ แห่งวิตกและวิจารณ์ เพราะถูกละไปด้วย
 สมฺปญฺจิจฺจิตฺวา ปรีหริตฺตุ "เอวเมตํ สิหฺโธวาย- ภาวนา. เพื่อจะยอมรับเนื้อความที่ผู้ทักท้วง
 มตฺโถ"ติ วตฺวา "น ปเนตฺน"ติอาทิ วุตฺตํ. กล่าว แล้วเฉลย ท่านอาจารย์ ครั้นกล่าวว่า
 ตตฺถ เอตฺนติ "วิตกฺกวิจารานํ รูปสฺมา"ติ "ความหมายนี้ เป็นอันสำเร็จแล้วอย่างนี้
 เอตํ วจัน. ตตฺถตฺถปิกนฺติ ตสฺส วิตกฺก- ที่เดียว" ดังนี้ แล้วจึงกล่าวว่า "แต่คำที่ว่าเป็น
 วิจารานา วมตฺตสงฺฆาตสฺส อตฺถสฺส ทิปกํ. ไม่ใช่คำที่แสดงความหมายนั้น" ดังนี้เป็นต้น.
 ในคำเหล่านั้น คำว่า (แต่ว่า) คำนี้ คือ
 คำว่า "เพราะสงบเสียได้ ซึ่งวิตกและ
 วิจารณ์" นี้. คำว่า (ไม่ใช่) คำที่แสดง

คุณบุญเจือ องค์ประคิษฐ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ความหมายนั้น คือ (ไม่ใช่) คำที่แสดง
ความหมาย กล่าวคือเพียงความไม่มีแห่งวิตก
และวิจารณ์.

อัย เหตุ อตุโธ : ทศิณณนาทิต-
อธิณณูปายทีปเกณ อชุตตสมุสสาทนตาย,
เจตโส เอโกทิกาวตาย จ เหตุทีปเกณ,
อวิตกกาวิจารณ์ภาวเหตุทีปเกณ จ วิตก-
วิจารณ์รูปสมวจเนเนว วิตกกาวิจารณ์ภาว
ทีปโทธิ กิ ปุน อวิตกกาวิจารณ์สม
กเตนาคี ? น, อทีปิตตทา.

ที่จริงในคำว่า เพราะสงบเสียได้ซึ่งวิตก
และวิจารณ์ มีความหมายดังนี้ : ความ
ไม่มีแห่งวิตกและวิจารณ์ เป็นอันตรงแสดงแล้ว
ด้วยคำว่าสงบเสียได้ ซึ่งวิตกและวิจารณ์ อัน
แสดงถึงอุบายบรรลุตศิณณเป็นต้น อัน
แสดงถึงเหตุแห่งอชุตตตะกัสมุสสาทนนะ, และ
ความเป็นเอโกทิกาวะแห่งใจ, และอันแสดง
ถึง เหตุแห่งความไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์นี้
จะนัแล ถาถามว่า ประโยชน์อะไร ด้วยคำว่า
ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ ที่ตรงกระทำไว้แล้ว ?
ตอบว่า หามิได้, เพราะยังมีได้ตรงแสดง
ไว้.

น ทิ วิตกกาวิจารณ์รูปสมวจเนเนว วิตกกาวิจารณ์
อปวัตตติ วุตตทา โทธิ. วิตกกาวิจารณ์
ทิ ตณฺหาปหานั เอเตสั รูปสมณั, เย
จ สงฺขารเอสั ตณฺหาปหานั กโรนฺติ,

พระผู้มีพระภาคตรัสคำว่า "ไม่มีวิตก
ไม่มีวิจารณ์" ดังนี้ ทรงประสงค์จะห้ามความ
คิดที่ว่า ที่จริง ด้วยคำว่าสงบเสียได้ ซึ่งวิตก
และวิจารณ์ จะเป็นอันตรัสถึงความไม่เป็นไป

คุณบุญเจือ องค์ประดิษฐ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"ทุติยํ อูปปนนุติปิ ทุติยนฺ"ติ วุตฺตํ
 วฏฺฏติเยว. น ตถา อิมสฺส วิตกฺกวิจาราติ
 ยถา ปจฺมชฺฌานสฺส อูปจากรกฺขณเ นีวรณานิ
 ปหฺยนิติ, ตถา อิมสฺส ทุติยชฺฌานสฺส
 อูปจากรกฺขณเ วิตกฺกวิจารา น ปหฺยนิติ
 อสงฺกิลิฏฺฐสฺภาวตฺตทา, อูปจากรภาวนาย จ
 เต ปหาตุํ อสมตฺตภาวโต.

การที่จะกล่าวว่่า "ชื่อว่า ทุติยะ
 เพราะอรรถว่่า เกิดขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ดังนี้
 ก็ได้" ดังนี้ ก็ควรที่เดียว. คำว่่า น ตถา
อิมสฺส วิตกฺกวิจารา ความว่่า นีวรณทั้งหลาย
 ถูกจะไปในอุปจารขณะแห่งปฐมฌาน ฉันทิ, น
ปหฺยนิติ วิตกและวิจาร์ จะถูกจะไปในอุปจารขณะแห่ง
 ทุติยฌานนี้ ฉันทันเหมือนกัน ก็หาไม่ เพราะ
 ไม่ใช่สภาวะที่เสร้างหมอง, และเพราะความ
 ที่อุปจาร์ภาวนา ไม่สามารถจะละธรรม
 เหล่านั้นได้.

ยหฺปิ ตาย เตสฺส ตณฺหา ปหฺยนิติ, น ปน
 สฺวิเสสฺส. สฺวิเสสฺสนฺหิ ตตฺถ ตณฺหาปหานํ
 อูปปนาย เหว โหติ. เตน วุตฺตํ
 "อูปปนากฺขณเเยว"ติอาหิ.

ตัดหาในวิตกและวิจาร์เหล่านั้น ถูกอุปจาร์-
 ภาวนานั้นละได้ก็จริง, ถึงกระนั้น ก็
 ไม่ใช่การละอย่างที่มีความวิเศษ. ก็การละ
 ตัดหาในวิตกและวิจาร์นั้น อย่างที่มีความ
 วิเศษ ย่อมมีได้ในอัปปนาเท่านั้น. เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่่า "ในอัปปนาขณะ
นั้นเอง" ดังนี้เป็นต้น.

ปหานงฺคตาปิ อติสยฺปปหานวเสเนว
 เวทิตพฺพา ยถา นีวรณานิ ปจฺมชฺฌานสฺส.

พึงทราบวิตกและวิจาร์ แม้ถึงการละ
 โดยเกี่ยวกับ การละได้อย่างดียิ่งเท่านั้น

คุณบุญเจือ องค์ประดิษฐ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตสฺมาติ ยสฺมา ติวฺกเมเวคํ ฌานํ, ตสฺมา.
 ตฺนฺติ วิภฺงฺเค วจฺนํ. รตฺสฺส ปณฺฑกฺมฺพลํ วิย
 สฺมฺปสาโท ฌานสฺส ปริกฺขาโร, น ฌานงฺกฺนฺติ
 อาท "สฺปริกฺขาริ ฌานํ ทสฺเสตฺนฺ"ติ.

เหมือนอย่างการละนิวรณ์ทั้งหลายในอัปปนา-
 ขณะแห่งปฐมฌาน ฉะนั้น. คำว่า เพราะ
เหตุนี้ คือ เพราะเหตุที่ฌานนี้มีองค์ ๓
 นั้นเทียว. บทว่า ติ ได้แก่ คำพูดในวิภังค์.
 สัมปสาทะ (ความเลื่อมใส) ชื่อว่า เป็น
 บริหารของฌาน, มิได้เป็นองค์ฌาน เหมือน-
 อย่างผ้ากำพลเหลือง ชื่อว่าเป็นบริหารของ
 รต ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "เพื่อแสดงฌานพร้อมทั้งบริหาร"
 ดังนี้.

ศคฺยชฺฌานกถาวณฺนา

๘๒. อุปฺปิลาวิตฺนฺติ^๑ กามญฺจายํ
 ปริกฺคฺเทสุ อปฺริจฺตฺตเปมฺสฺส อนาทินวทฺสฺสิโน
 ตณฺหาสทฺคตฺตาย ปิตฺติยา ปวตฺตฺติอากาโร, อิต
 ปน ทฺตฺยชฺฌานปิตฺติ อธิปฺเปตา. ตถาปี

พรรณากถาวาคฺคฺยชฺฌาน

๘๒. คำว่า ความปลาบปล่ม นี้ ได้แก่
 อากาโรเป็นไปแห่งปิตติ อันสทรคตด้วยตัณหา
 แห่งบุคคลผู้ไม่สละความรักใคร่ ผู้ไม่เห็นโทษ
 ในความยึดถือทั้งหลาย, แต่ว่าในที่นี้ประสงค์

^๑ ฉ. อุปปิลาวิตนฺติ.

สพฺพโส ปิตฺติ อวิรตฺตํ, สปิ อนุพฺนุเชยฺยาติ
 วุตฺตํ. อุพฺพิลาวิตํ วิทยาติ वा อุพฺพิลาวิตํ.
 อาทึนํว हि तत्तु पक्रुक्त्वा तसु सैศु
 เอव वुत्तनुत्ति णुจुप्फ.

๘๓. วิรชฺชนํ วิราโค. ตํ ปน วิรชฺชนํ
 นิพฺพินฺทนมฺเชน ธีฬํ वा ตปฺปฏิพฺพุท-
 ราคปฺพหํ วาติ ตทฺถยํ ทสฺสเสศุ
 "วุตฺตปฺปการาย ปิตฺติยา ชฺคฺจณฺ वा
สมตฺกโกโม वा"ติ อาท. วุตฺตปฺปการายติ
 "ยเทว ตตฺต ปิตฺตี"ติอาทึนา วุตฺตปฺปการาย.
สมปฺปิณฺ สมฺจฺจโย.

เอาปิตฺติในตติยฌาน ก็จริง. ถึงอย่างนั้น
 ก็กล่าวได้ว่า ปิตฺติเมื่อนั้น ฟังตามติดพันสิ่งที่ยัง
 คลายกำหนดมิได้ในปิตฺติ โดยประการทั้งปวง
 (คือตติยฌาน). อีกอย่างหนึ่ง ปิตฺติชื่อว่า
ความปลาบปลม เพราะอรรถว่าเป็นจุดความ
 ปลาบปลม. ฟังเห็นว่า ท่านกล่าวไว้อย่างนี้
 เพื่อแสดงโทษในปิตฺตินั้น กระทำให้ชัดเจนยิ่ง.

๘๓. ความคลายกำหนด ชื่อว่า
วิราคะ. เพื่อแสดงอรรถทั้ง ๒ นั้น ว่า
 ก็ความคลายกำหนดนั้น ได้แก่ความตำหนิ
 โดยมีความเบื้อหน่ายเป็นช่องทางก็ได้ ได้แก่
 การละระอาอันเกี่ยวเนื่องกับปิตฺตินั้น ก็ได้
 ดังนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ความว่า
ความรังเกียจก็ดี ความก้าวล่วงก็ดี ซึ่งปิตฺติอัน
มีประการตั้งกล่าวแล้ว" ดังนี้. คำว่า อันมี
ประการตั้งกล่าวแล้ว คือ อันมีประการ
 ตั้งกล่าวแล้ว ด้วยคำว่า "ปิตฺติในตติยฌานนั้น
 อันใดนั้นเทียว" ดังนี้ เป็นต้น. ชื่อว่า ผนวก
 ได้แก่รวม.

แสงฟ้ารัตตาคาร (คุณแสง-คุณสุวรรณณี คุณตะศิรสุม)

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มกุโคติ อุปาโย. ตทริคมายาติ
ตติยมกุคาคิมาย.

คำว่า ทาง ได้แก่ อุบาย. บทว่า
ตทริคมาย ได้แก่ เพื่อบรรลุมรรคที่ ๓.

๘๔. อุปปตติโตติ สมวาหิตภาเวน
ปฏิรูปโต. ฌานูปกขาปิ สมวาหิตเมว
อนุโตเนตัง กตฺวา ปวตฺตตติ อาท "สมั
ปฺสฺสตี"ติ. วิสทายาติ ปริพฺยตฺตาย สํกิลฺล-
วิกเมน. วิปฺลยาติ มหติยา สํตีสยั
มหคฺคตภาวปฺปตฺติยา. ถามคตยาติ
ปิตฺติวิกเมน ธิรภาวปฺปตฺตตาย.

๘๔. คำว่า ตามความอุปบัติ คือ ตาม
ความเหมาะสม โดยภาวะที่นำ (สัมปยุตต-
ธรรม) ไปเสมอกัน. แม้อุเบกขาในฌาน
ก็ย่อมเป็นไป กระทำให้เป็นอันนำไปเสมอกัน
นั้นเทียว คือ ให้มีอันขจัดส่วนสุด เพราะ
เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เห็น
เสมอกัน" ดังนี้. คำว่า อันแกล้วกล้ำ คือ
อันสละสลวย เพราะความไปปราศแห่ง
สังกิลล. คำว่า อันไพบุลย์ คือ อันยิ่งใหญ่
เพราะถึงความเป็นมหัศจรรย์อย่างยิ่ง. คำว่า
มีกำลัง คือถึงความมั่นคง เพราะความไป-
ปราศแห่งปิตติ.

ปริสฺสทฺสปกฺติ ชีณาสวปกฺติ นิกฺกิลฺลเสตฺตา.
สฺตฺเตสฺส กมฺมสฺสสฺกตาทสฺสสนเหตุโก สมภาว-
ทสฺสสนากาโร มชฺฌตฺตตกาโร พฺรหฺม-
วิทฺหารุเปกฺขา.

ชื่อว่า ปกฺติที่ปริสฺสทฺธ คือ ปกฺติของ
พระชีณาสพ ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่มีกิลล.
อาการที่เห็นความเท่าเทียมกัน ในสัตว์ทั้ง-
หลาย อันมีการเห็นภาวะที่สัตว์ทั้งหลายมี

แสงฟ้ารัตติกาล (คุณแสง-คุณสุวรรณี คุตตะศิริสุข)

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กรรมเป็นของตนเป็นเหตุ ชื่อว่า อากา
ที่เป็นกลาง จัดเป็นพรหมวิหารุเบกขา.

สหชาตธมมานันติ นินุทธาณเณ สามิวจัน.
สมปวัตตติยา ภาวนาย วิธิปฏิปนนาย
อลีนานุทธทานิรสุสาทตาย ปคฺคหฺนิกฺคห-
สมปหฺสเนสุ พยาปาราภาวโต สมฺปยุตฺต-
ธมฺเมสุ มชฺฌตฺตการภูตา โพชฌนฺคฺเบกฺขา.

บทว่า สหชาตธมมานัน เป็นฉฺฐวิภักติ
ใช้ในอรรถว่านินุทธาณะ. โพชฌนฺคฺเบกฺขา
เป็นอาการที่เป็นกลาง ในสัมปยุตธรรมทั้ง-
หลาย โดยไม่มีความพยายาม ในการยก
การช่ม และการทำให้บังเหิง เพราะความที่
ภาวนาซึ่งเป็นไปสมมาเสมอ คำเนนตรงตาม
วิธิแล้ว ไม่ท้อถอย ไม่ฟุ้งชาน และไม่
ปราศจากความยินดี.

อุเบกขานิमितฺตนติ เอกตฺถ ลีนุทฺตจฺจ-
ปกฺขปาตฺรหิตฺติ มชฺฌตฺตํ วิริยํ อุเบกฺขา. ตทฺเว
ตํ อากาโร คเหตุวา ปวตฺเตตฺตพฺพสุสฺส ตาทิสฺสุสฺส
วิริยสุสฺส นิมิตฺตภาวโต อุเบกขานิमितฺตภาวนาย
สมปวัตตติกาเล อุเบกฺขียตีติ อุเบกฺขา,
วิริยเมว อุเบกฺขา วิริยฺอุเบกฺขา.

ในคำว่า อุเบกขานิमित นี้ ได้แก่
อุเบกขา คือ ความเพียร ที่เว้นจากความ
ตกไปในข้างท้อถอย และฟุ้งชาน มีความ
เป็นกลาง. ความเพียรนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า
อุเบกขา เพราะอรรถว่า อันพระโยคี ย่อม
วางเฉย ในเวลาที่มีการเจริญอุเบกขานิमित
เป็นไปสมมาเสมอ เพราะความที่วิริยะ ที่

^๑ ฉ. อุเบกขานิमितฺตํ ภาวนาย.

พระโยคีพึงจับเอาอาการนั้น แล้วทำให้
เป็นไปเช่นนั้นเป็นนิमित(เป็นเหตุ), อุเบกขา
คือวิริยะ ชื่อว่า วิริยเบกขา.

"ปจฺมํ ฌานํ ปฏิลาภตฺถาย นีวรณ
๑เป๑ เวนสณฺณานาสณฺณายตนสมาปตฺติ
ปฏิลาภตฺถาย อากิณฺจณฺณายตนสณฺณํ ปฏิสงฺขา
สนฺติภูจฺจนา ปณฺณา สงฺขารุเบกฺขาสู ฌาณนุ"^๑
เอวมาคตา อีมา อฏฺฐ สมาธิวเสณ
อุปฺปชฺชนฺติ.

สังขารุเบกขา ๘ เหล่านี้ ซึ่งมาแล้ว
อย่างนี้ว่า "ปัญญา คือความพิจารณานิ वर्ณ
เพื่อประโยชน์แก่การได้มาซึ่งปฐมฌาน แล้ว
วางเฉยอยู่ ชื่อว่า ฌาณในสังขารุเบกขา
อันหนึ่ง...ปัญญา คือ ความพิจารณา
อากิณฺจณฺณายตนสณฺณาย เพื่อประโยชน์แก่การ
ได้มาซึ่งเนวสณฺณานาสณฺณายตนสมาปตฺติ แล้ว
วางเฉยอยู่ ชื่อว่า ฌาณในสังขารุเบกขา
อันหนึ่ง" ดังนี้ ชื่อว่า เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
สมาธิ.

"โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาท์
ปวตฺตํ นิमितฺตํ आयุหนํ ปฏิสนฺธิ กตฺติ นิพฺพตฺติ
อุปฺปตฺติ ชาตฺติ ชรํ พยาธิ มรณํ โสกํ ปริเทว
อุปายาสํ. โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย

สังขารุเบกขา ๑๐ เหล่านี้ ที่มาแล้วอย่างนี้
ว่า "ปัญญาที่พิจารณาอุปาทะ ปวัตตะ นิमित
อายุหนะ ปฏิสนธิ กตติ นิพพตติ อุปปตติ
ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ

^๑ ชู. ป. ๓๑/๘๒.

อุปาทำ ปวตุตติ ๗เปฯ อรหตุตมคฺคิ อุปายาส
 ปฏิลาภตุถาย อุปาทำ ๗เปฯ อุปายาส
 ๗เปฯ อรหตุตผลสมาปตุตตุถาย สฺญตวิหาร-
 สมาปตุตตุถาย อนิมิตฺตวิหารสมาปตุตตุถาย
 อุปาทำ ปวตุตติ นิमितฺตํ आयุหนํ ปฏิสนฺธิ คตฺติ
 นิพฺพตฺติ อุปตฺติ ชาตฺติ ชรํ พุยาธิ มรณํ โสกํ
 ปรีเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สฺนฺตฺติจฺจนา
 ปณฺณา สงฺขารุเปกฺขาสุ ฌาณนฺ"ติ"^๑
 เอวมากตา อีมา ทส วิปัสสนาวเสน
อุปฺปชฺชนฺติ.

เพื่อประโยชน์แก่การได้มาซึ่ง
 โสคาปัตติมรรค แล้ววางเฉยอยู่ ชื่อว่า ฌาน
 ในสังขารุเบกขา อันหนึ่ง... ปัญญาที่พิจารณา
 อุปาทะ... อุปายาส เพื่อประโยชน์แก่การ
 เข้าโสคาปัตติผลสมาบัติ... ปัญญาที่พิจารณา
 อุปาทะ... อุปายาสเพื่อประโยชน์แก่การ
 ได้มาซึ่งอรหัตมรรค... เพื่อประโยชน์แก่
 การเข้าอรหัตผลสมาบัติ... เพื่อประโยชน์
 แก่การเข้าสู่ฌานสมาบัติ... เพื่อ
 ประโยชน์แก่การเข้าอนิมิตวิหαρสมาบัติ แล้ว
 วางเฉยอยู่ ชื่อว่า ฌานในสังขารุเบกขา
 อันหนึ่ง" ดังนี้ ชื่อว่า เกิดขึ้นด้วยอำนาจ
วิปัสสนา.

เอตฺถ จ ปรมชฺฌานาทีหิ วิภฺขมฺภิตานิ
 นีวรณวิตกฺกวิจาราทีนํ ปฏิสงฺขาย สภาวโต
 อุปปริกฺขิตฺวา สฺนฺนิจฺจนา วเสน ตฺติจฺจมานา
นีวรณาทีปฏิสงฺขา สนฺตฺติจฺจนา ติจฺจนาทีนวตุตา

ก็ในบรรดาอุเบกขาเหล่านี้ ความพิจารณา
 ก็เข้าไปสอบสวนโดยสภาวะ ซึ่งธรรมชาติ
 ทั้งหลายมีนิรณวิตกวิจารเป็นต้น ที่ข่มไว้
 ด้วยปฐมฌานเป็นต้น แล้วหยุดเฉยอยู่ด้วย

^๑ พ. ป. ๓๑/๔๓, ๔๔, ๔๕.

เตลั คหณ อุปาทเน อชฎุเปกขนุติ
วิปัสสนาปณณา คหณ มชฎตตฎตา อุเปกขา.

อำนาจความตัดสิ้นใจได้ ชื่อว่า ความ
พิจารณาธรรมชาติทั้งหลายมีนิวรณ์เป็นต้นแล้ว
วางเฉยอยู่ วิปัสสนาปัญญา ที่วางเฉย
ในอันจะถือเอา คือ ในอันจะทำสังขาร
 เหล่านั้นให้เกิดขึ้น เพราะได้เห็นโทษแล้ว
 ชื่อว่า อุเบกขาที่เป็นกลางในอันจะถือเอา.

ตตถ อุปาทนุติ ปุริมกมุปจจุยา
ขนุธานั อิธ อุปตตติมาห. ปวตตนุติ ตถา
อุปนุสนุส ปวตตี. นิมิตตนุติ สพพมุ
เตฎมุ กสงขารคต นิมิตตฎาเวณ อุฎฎานโต.
อายุหนนุติ อายุตี ปฏิสนุธิเหตุฎุ กมุ.
ปฏิสนุธินุติ อายุตี อุปตตตี.

ในคำเหล่านั้น คำว่า อุปาท ท่าน
 กล่าวถึงความเกิดขึ้น แห่งชั้นทั้งหลายในภพ
 นี้ เพราะกรรมในภพก่อนเป็นปัจจัย. คำว่า
ปวตตะ ได้แก่ความเป็นไปของชั้นที่เกิดขึ้น
 แล้ว อย่างนั้น. คำว่า นิมิต ได้แก่สังขาร
 ที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด เพราะปรากฏโดย
 ความเป็นนิมิต. คำว่า อายุหน ได้แก่
 กรรมที่เป็นเหตุแห่งปฏิสนธิในภพต่อไป. คำว่า
ปฏิสนธิ ได้แก่ ความเกิดขึ้นในภพต่อไป.

คตินุติ ยาย คตียา สา ปฏิสนุธิ
โหติ. นิพพตตินุติ ขนุธานั นิพพตตตี.
อุปตตตินุติ "สมาปนุสนุส วา อุปนุสนุส

คำว่า คติ ได้แก่ คติที่มีปฏิสนธิ. คำว่า
นิพพตติ ได้แก่ ความบังเกิดแห่งชั้น
 ทั้งหลาย. คำว่า อุปตตติ ได้แก่ ความเป็น

วา"ติ"๑ เอตฺถ "อุปนฺนสฺสา"ติ วุตฺต-
วิปากปฺปวตฺติ. ชาตินฺติ ชราทึนํ ปจฺจยภฺตํ
ภวปจฺจยา ชาติ.

ไปของวิปากที่ท่านพระสารีบุตร กล่าวไว้ว่า
ในคำว่า "ของบุคคลผู้เข้าสมาบัติก็ดี ของ
บุคคลผู้เข้าถึง ก็ดี" ดังนี้ นี้ ได้แก่ความ
เป็นไปของวิปาก "ที่เกิดขึ้นแล้ว" ดังนี้.
คำว่า ชาติ ได้แก่ชาติที่มีเพราะภพเป็นปัจจัย
อันเป็นปัจจัยแก่ชราเป็นต้น.

ชราพฺยาธิมรณาทโย ปากฺภา เอว. ชรา พฺยาธิ มรณะเป็นต้น ชัดอยู่แล้ว
เอตฺถ จ อุปาทาทยो ปญฺเจว
สงฺขารุเบกฺขาณฺณาณสฺส วิสยวเสน วุตฺตา,
เสสา เตสํ เววจนวเสน. "นิพฺพตฺติ
ชาติ"ติ อิทฺถทึ ทฺวยํ อุปาทสฺส เจว
ปฏิสันฺธิยา จ เววจนํ, "คติ อุปตฺติ จา"ติ
อิทึ ทฺวยํ ปวตฺตสฺส, ชราทโย นิมิตฺตสฺสาติ
เวทิตฺพฬ.

ที่เดียว. ก็ในบรรดาธรรมเหล่านี้ ธรรม
๕ อย่างมีอุปาทะเป็นต้นเท่านั้น ที่ท่านกล่าว
ไว้ โดยเกี่ยวกับเป็นอารมณ์แห่ง
สังขารุเบกขาญาณ, ธรรมที่เหลือ ท่านกล่าว
ไว้โดยเกี่ยวกับเป็นคำไวพจน์ของธรรม ๕
อย่างเหล่านั้น. จริงอยู่ ฟังทราบว่า คำว่า
"นิพัตติ ชาติ" ๒ คำนี้เป็นคำไวพจน์ของ
คำว่า อุปาทะ และของคำว่า ปฏิสนธิ,
คำว่า "คติ อุปัตติ" ๒ คำนี้ เป็นคำไวพจน์
ของคำว่า ปวัตตะ, คำว่า ชรา เป็นต้น
เป็นคำไวพจน์ของคำว่า นิมิต ดังนี้.

๑ ชุ. ป. ๓๑/๑๒๒.

อภิปณฺหิตวิโมกฺขวเสน มคฺคบุปฺตติเหตุฎฺฐตา
จตฺสฺโส, ตถา ผลสฺมาปฺตฺติยา
จตฺสฺโส, สฺยตฺตวิหารอนิมิตฺตวิหารวเสน
เหตุตฺติ ทส สงฺขารุเปกฺขา.

สังขารุเบกขา มี ๑๐ อย่างนี้ คือสังขารุ-
เบกขา ที่เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งมรรค
โดยเกี่ยวกับเป็นอภิปณฺหิตวิโมกฺข์ มี ๔,
สังขารุเบกขา เพื่อการเข้าผลสฺมาปฺตฺติ ก็มี ๔
เหมือนกัน, สังขารุเบกขาโดยเกี่ยวกับ
สฺยตฺตวิหาร และอนิมิตฺตวิหารมี ๒ ดังนี้.

ยาติ วิปสฺสนาปณฺญา. ยทตฺถิตฺติ ยํ
อนิจฺจาติลฺกขณตฺตยํ อุลลภฺภตฺติ. ยํ ภูตฺนฺติ
ยํ ปจฺจยนิพฺพตฺตตฺตา ภูตํ ขนฺธปณฺจกํ. ตํ
ปชฺหตฺติ อนิจฺจานุสฺสนาที่หิ นิจฺจสฺสณฺหาทโย
ปชฺหนฺโต สมนฺนเวท ธิฎฺฐาที่นฺวตฺตา ตปฺปฏฺธิ-
พฺนฺธจฺจนฺทรากปฺปหาเนน ปชฺหตฺติ, ยถา อายตฺติ
อาทานํ น โหตฺติ, ตถา ปฏฺธิปฺตฺติยา ปชฺหตฺติ.
ตถาภูโต จ ตตฺถ อฺเปกฺขํ ปฏฺธิลฺภตฺติ. วิจฺฉินเนตฺติ
อนิจฺจาติวเสน สมนฺนสเนปิ.

บพว่า ยา ได้แก่วิปสฺสนาปณฺญา.
คำว่า สิ่งใดมี ความว่า ลักษณะ ๓ มี
อนิจลักษณะเป็นต้น อันใด มีอยู่. คำว่า
สิ่งใดเกิด ความว่า สิ่งใดคือขันธ์ ๕ เกิด
เพราะบังเกิดแล้วเพราะปัจจัย. คำว่า
ย่อมละสิ่งนั้น ความว่า เมื่อละอยู่ ซึ่ง
นิจจสฺสณฺญาเป็นต้น ด้วยอนิจจานุสฺสนาเป็นต้น
ก็ชื่อว่า ย่อมละโดยการละฉันทฺราคะที่เกี่ยว-
เนื่องกับสิ่งนั้น เพราะได้เห็นโทษโดยชอบ
แล้วนั้นเทียว, ความว่า ย่อมละด้วยการ
ปฏิบัติ โดยประการที่จะไม่มีความยึดถือ
ต่อไป. ก็ท่านผู้เป็นอย่างนั้น จึงได้มาซึ่ง

๑ ๓. ตปฺปฏฺธิพฺพตฺ...

สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สมฺปวตฺตติเหตุตฺตาย
สมฺวาหิตญฺตา. นีวรณวิตกฺกวิจฺจาราหิสฺสพฺพ-
 ปจฺจนีเกหิ วิมุตฺตตฺตา สฺพฺพปจฺจนีกปริสฺสุธา.
 เตสํ วุสฺสนตฺตฺตา ปจฺจนีกวุสฺสมเนปิ
อพฺยาปารญฺตา อพฺยาปารภาเวน ปวตฺตฺตา,
 อพฺยาปารคํ วา ปตฺตฺตา.

ยฺหิ อตฺถโต เอกา, กณฺโณ อัยํ เกโทติ
 อาห "เตน เตนา"ติอาหิ. ตสฺมาติ ยสฺมา
 สติปิ สภาวโต อเกเท เยหิ ปน ปจฺจย-

อุเบกขา ในสิ่งนั้น. คำว่า ในอันตรวจสอบ
 คือ แม้ในอันพิจารณา โดยเกี่ยวกับว่า เป็น
 ของไม่เที่ยง เป็นต้น.

ชื่อว่า เป็นธรรมชาติ ทำธรรมที่เกิด
ร่วมกันทั้งหลายให้เป็นไปสม่าเสมอกัน โดย
 ความเป็นเหตุแห่งความเป็นไป สม่าเสมอกัน
 แห่งสัมปยุตธรรมทั้งหลาย. ชื่อว่า ปริสฺสุธ
จากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งปวง ก็เพราะความ
 ที่พ้นจากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งปวง มีนิวรณ
 วิตก วิจาร์ เป็นต้น. ชื่อว่า เป็นความไม่
พยายาม แม้ในอันสงบธรรมอันเป็นข้าศึก คือ
 เป็นไป โดยภาวะที่หาความพยายามมิได้,
 หรือถึงความไม่พยายาม เพราะความที่
 สงบธรรมอันเป็นข้าศึกเหล่านั้นได้แล้ว.

ท่านอาจารย์ทำไว้ในใจ ว่า หากว่า
 อุเบกขาเหล่านี้ เป็นอันเดียวกันโดยสภาวะ
 ไซ้ ความต่างกันอันนี้จะมีได้อย่างไรเล่า

๑ ฉ. กถมย.

อัย วิปัสสนุเปกขา. ยมปิ^๑ สนฺธาย วิปัสสนุเบกขานี. ได้แก่ อุเบกขาที่ทรง
 วุตฺตํ ปาฬียํ "ยทฺตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชฺหติ, อูเปกฺขํ ปฏฺลิภตฺตี"^๒ ตตฺถ ยทฺตฺถิ ยํ ภูตฺนฺติ
 ขนฺธปฺภจกํ, ตํ มุญฺจิตฺถกมฺยตาณฺณ ปชฺหติ.
 ทิฏฺฐสฺสวตฺถิกตฺตยสฺส สฺปฺปลกฺขณฺวิจฺฉินเณ วิย
 ทิฏฺฐลกฺขณตฺตยสฺส ภูตสฺส สงฺขารลกฺขณฺวิจฺฉินเณ
 อูเปกฺขํ ปฏฺลิภตฺตี.

วิปัสสนุเบกขานี. ได้แก่ อุเบกขาที่ทรง
 หมายเอา ตรัสไว้ในพระบาลี ว่า "สิ่งใดมี
 สิ่งใดเกิด, ย่อมละสิ่งนั้น, จึงได้มา
 ซึ่งอุเบกขา" ดังนี้. ในปาฐะพระบาลีนั้น
 คำว่า สิ่งใดมี สิ่งใดเกิด ได้แก่ ชั้นธ ๕,
 ย่อมละชั้นธ ๕ นั้น ด้วยมูญจิตุกัมยตาณฺณ.
 จึงได้มาซึ่งอุเบกขา (ความวางเฉย) ในอัน
 จะตรวจสอบลักษณะสังขารแห่งชั้นธ ๕ ที่เกิด
 แล้ว ที่ได้เห็นไตรลักษณ์แล้ว จึงได้มาซึ่ง
 ความวางเฉย ในอันจะตรวจสอบลักษณะงู
 แห่งงู ที่ได้เห็นลายดอกจันทน์แล้ว ฉะนั้น.

สงฺขารานํ อนิจฺจาติลภฺตยสฺส สฺสทิฏฺฐตฺตา
 เตสํ วิจฺฉินเณ มชฺฌตฺตภูตฺตาย วิปัสสนุเปกฺขาย
 สิทธาย ตถา ทิฏฺฐาทินฺวานํ เตสํ
 คหณฺเณ อชฺฌเปกฺขนา สิทธาว โทติ,
 สพฺพโส วิสงฺขารนินฺนตฺตา อชฺฌาสยสฺส.

เมื่อสำเร็จวิปัสสนุเบกขา อันเป็นกลาง
 ในอันจะตรวจสอบสังขารเหล่านั้น เพราะ
 ความที่ได้เห็นแล้วด้วยดี ซึ่งลักษณะมี
 อนิจจลักษณะเป็นต้น แห่งสังขารทั้งหลาย
 ความวางเฉย แม้ในอันจะถือเอาสังขาร

๑ ฉ. ยํ.
 ๒ ม. อ. ๑๔/๗๘, อง. สตฺตก. ๒๓/๗๑.
 ๓ ฉ. สพฺพลภฺตย...

เหล่านั้น ที่ได้เห็นโทษแล้วอย่างนั้น ก็ยอม
เป็นอันสำเร็จทีเดียว, เพราะอรรถาศัยมีอัน
น้อมไปในวิสังขาร (นิพพาน) โดยประการ
ทั้งปวง.

อนาโกครสาติ ปณีสสุเขปี ตสมิ
อวตปิฏุกุชกิจจาติ อตุโถ. อพยาปารปจจุ-
ปฏฺจนาติ สตีปี สุขปารมิบตฺติย ตสมิ
สุเข อพายาวภา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺจติ,
สมฺปยุตฺตาน วา ตตฺถ อพยาปาร์
ปจฺจุปฏฺจเปตีติ อตุโถ. สมฺปยุตฺตธมฺมาน
โขภ, อุปฺปิล^๑ จ อาวหนฺเตหิ วิทกฺกาทีหิ
อภิกฺขตฺตา อปริพฺยตฺต. ตตฺถ ตฺตรมฺชฺตตฺตตาย
กิจฺจ. ตทภาวโต อิธ ปริพฺยตฺต.

คำว่า มีความไม่คำนึงถึงเป็นรส
ความว่า มีความเป็นปฏิบัติต่อความน้อมลง-
ไป แม้ในสุขอันประณีตนั้นเป็นกิจ. คำว่า
มีความไม่พยายามเป็นปัจจุปฏิฐาน ความว่า
แม้เมื่อมีการถึงสุขอันเป็นบารมี ก็ปรากฏเป็น
ธรรมชาติที่ไม่ชวนชวายเป็นสุขนั้น, หรือว่า
ยังความไม่พยายามในสุขนั้น ให้ปรากฏแก่
สัมปยุตธรรม. กิจ แห่งความเป็นัตตร-
มัชฌัตตฺเบกขา ในปฐมฌานและทุติยฌานนั้น
ชื่อว่า ไม่ชัดเจน เพราะถูกธรรมทั้งหลาย
มีวิตกเป็นต้น อันนำมาซึ่งความกำเริบและ
ความปลานปลม แห่งสัมปยุตธรรมทั้งหลาย
ครอบงำ. กิจในตติยฌาน เป็นธรรมชาติ
ชัดเจน เพราะไม่มีภาวะนั้น.

^๑ อุพพิลลนฺตีปี ทิสฺสตี, ฉ. อุปฺปิลาวญจ.

นิภูจिता "อุเปกฺขโก จ วิหริตี"ติ
เอตสฺส สพฺพโส อตฺถวณฺณา.

จบคำพรรณานาฬฐะว่า "อุเปกฺขโก จ
วิหริตี" นี้ โดยประการทั้งปวง.

๘๕. "สฺรตีติ สโต"ติ ปทสฺส
กตฺตฺสาธนมาท. ^๑สมฺมา ^๒ปชานาตีติ สมฺมเทว
ปชานาติ. สรณํ จินฺตณํ อပ္ภุจันํ ลกฺขณ-
เมตฺติสฺสาติ สรณลฺกขณา. ปมฺมุสฺสนปฺปฏิปกฺโข
อปมฺมุสฺสน^๓, (๔) กิจฺจํ เอตฺติสฺสาติ
อปมฺมุสฺสนรสา^๕. กิเลเสหิ อารกฺขา หุตฺวา
ปจฺจุปฺปฏิภูจติ, ตโต วา อารกฺขํ
ปจฺจุปฺปฏิเปตีติ อารกฺขปจฺจุปฺปฏิภูจนา.
อสมฺมุยฺหนํ สมฺมเทว ปชานนํ สมฺโมทปฺปฏิปกฺโข
วา อสมฺโมโท. ตีรณํ กิจฺจสฺส ปารคณนํ.
ปวิจโย วิมฺสา.

๘๕. ท่านกล่าวถึงกัตตฺสาธนะ แห่ง
บทว่า "สฺรตีติ สโต" ดังนี้. บทว่า สมฺมา
ปชานาติ แปลว่า รู้ชัดโดยชอบนั้นเทียว.
ความระลึกได้ คือความคิด ความเข้าไป
ตั้งไว้เป็นลักษณะของสตินี้ เพราะเหตุนี้สตินี้
จึงชื่อว่า มีความระลึกได้เป็นลักษณะ.
สภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความหลงลืม ชื่อว่า
ความไม่หลงลืม, เป็นกิจของสตินี้ เพราะ
เหตุนี้ สตินี้ จึงชื่อว่า มีความไม่หลงลืม
เป็นกิจ. สติย่อมปรากฏเป็นธรรมชาติที่รักษา
(จิต) ไว้จากกิเลสทั้งหลาย, หรือว่ายัง
ความรักษา (จิต) ไว้จากกิเลสทั้งหลายนั้น
ให้ปรากฏ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มีความ

๑ ฉ. กตฺตฺสาธนตมาท.
๒ ฉ. สมฺปชานาตีติ.
๓ ฉ. สมฺมุสฺสนปฺปฏิปกฺโข อสมฺมุสฺสนํ.
๔ ฉ. เอตฺถนฺตเร () ตนฺติ ปาโร ทิสฺสติ.
๕ ฉ. อสมฺมุสฺสนรสา.

รองศาสตราจารย์ประสงค์ ราชณสุข ขออุทิศส่วนกุศลแด่
คุณบุษยสวัสดิ์สีมา เมืองงและคุณย่าแดง-คุณพ่อสันต์-คุณแม่จัด ราชณสุข

รักษาไว้เป็นปัจจุปัฏฐาน. ความไม่ลุ่มหลง
คือ ความรู้ชัดได้โดยชอบนั้นเทียว หรือว่า
ได้แก่ สภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความลุ่มหลง
ชื่อว่า ความไม่ลุ่มหลง. ชื่อว่า การพิจารณา
(ตึระณะ) ได้แก่การถึงฝั่งแห่งกิจ. ชื่อว่า
ความเลือกเฟ้น ได้แก่ความไต่สวน.

กามิ อุปจารชุณานาทีนิ อุปาทาย
ปจฺมทุคฺคชุณานานิปี สุขุมาเนว, อิมิ ปน
อุปรีชฺฌานํ อุปาทาย "โอฟาริกตฺตา"ติ
วุตฺตํ. สา จ โอฟาริกตา วิตฺกุกาทีฏฺฐลฺงฺคตฺตาย
เวทิตฺตพฺพา. เกจิ "พฺพฺเจตฺตลิกตฺตายา"ติ^๑
วทฺนฺติ. กติ สุชา โทติ ตตฺถ ฌาเนสุติ
อธิปฺปาโย.

แม้ปฐมฌาน และทุติยฌาน เทียบกับ
อุปจารฌานเป็นต้นแล้ว จักว่า ละเอียดย
ที่เดียว ก็จริง, ถึงกระนั้น เพราะเทียบกับ
ฌานชั้นสูงกว่านี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"เพราะความที่(ฌานเหล่านั้น)หายาบ" ดังนี้.
ก็ความเป็นฌานหายาบนั้น บัณฑิตพึงทราบได้
โดยความเป็นฌานที่มีองค์หายาบมีวิตกเป็นต้น.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "โดยความเป็น
ฌานที่มีเจตสิกมาก" ดังนี้ ก็มี. อธิบายว่า
ชื่อว่า มีอันดำเนินไปได้สะดวก ก็ในเพราะ
ฌานเหล่านั้น.

^๑ ฉ. ปิ-สทฺโท น ทิสฺสติ, จ-สทฺโท ทิสฺสติ.

อภยัคคี ตตถ สติสัมปชฌณกิจจํ "อิทํ
 นาม ทุภกรํ กรียตี"ติ วตฺตพฺพสฺส อภาวโธ.
 โอฟาริงกคฺคปฺหาเนน สุขุมตฺตาคิ อยมตฺโถ
 กามํ ทุติยชฺฌานเณปี สมฺภวติ, ตถาปิ
 เยภฺยเยน อวิปฺโยคิภาเวเน วตฺตมาเนสุ
 ปีตีสุเขสุ ปีตีสงฺขาทสฺส โอฟาริงกคฺคสฺส
 ปหาเนน สุขุมตาย อธิ สํสํสโย
 สติสัมปชฌณพฺยาปาโรติ วุตฺตํ "ปฺริสฺสส"ติ-
 อาที.

ชื่อว่า กิจของสติและสัมปชัญญะในฌานต้น ๆ
 นั้น จึงไม่ชัดเจน เพราะกิจที่ฟังกล่าวได้
 ว่า "ย่อมกระทำกิจที่กระทำได้ยากขึ้น"
 ดังนี้ไม่มี. คำว่า เพราะความที่ฌานนี้
ละเอียด โดยการละองค์หยาบได้ มีความ-
 หมายถึงนี้ สติและสัมปชัญญะย่อมเกิดแม้ใน
 ทุติยฌานได้ ก็จริง, ถึงอย่างนั้น ในตติยฌาน
 นี้ ความพยายามของสติ และสัมปชัญญะ
 มีความคล้ายึง เพราะความเป็นฌานละเอียด
 โดยการละองค์หยาบ กล่าวคือปิติ ในบรรดา
 ปิติและสุข ที่โดยมากเป็นไปโดยภาวะที่ไม่
 แยกกัน เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า "ปฺริสฺสส" ดังนี้ เป็นต้น.

ปฺนทเว ปีตี อฺปกจฺเจยฺยาคิ ทานนาคิยํ
 ฌานํ สียา ทุติยชฺฌานเมว สมฺปชฺเชยฺยาคิ
 อตฺโถ. เตนาท "ปฺติสมฺปยุตฺตเมว สียา"ติ.
 "อิทฺถจ อติมธฺรํ สุขน"ติ ตติยชฺฌานเณ^๑ สุขํ

คำว่า จะฟังเข้าไปสู่ปิตีอีกนั้น เทียว คือ
 จะฟังเป็นทานนาคิยฌาน (ฌานที่มีส่วนเสื่อม)
 ความว่า จะฟังเข้าถึงทุติยฌานนั้นเทียว.
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "คือ

^๑ ฉ. ตติยชฺฌานสุขํ.

สนุชทายาท. อติมธรรตา จสฺส ปหาโสทกฺข-
สภาวาย ปิตฺติยา อภาเวเนว เวทิตพฺพา.
อิทฺตติ "สโต, สมฺปชาโน"ติ ปททฺวย.

ตสฺมา. เอตมตฺตํ ทสฺเสโนโตติ ยสฺมา
ตสฺส ฌานสมฺกฺคิโน ยํ นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ
สฺขํ, ตํ โส ปฏิสฺสเวเทยฺย. ยํ วา ตฺนติ
อถวา ยนฺตํ ยถาวุตฺตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ
สฺขํ. ตํสมฺภูจฺจาเนน ตโต สมฺภูจฺจเตน
อติปณฺเฑเตน รูเปน อสฺส ฌานสมฺกฺคิโน
รูปกาโย ยสฺมา ผุจฺจโร°

พึงเป็นสุขที่สัมปยุตกับปีตินั้นแหละ" ดังนี้.
คำว่า "และสุขนี้ ก็มีรสอร่อยนัก" ท่านกล่าว
หมายเอาสุขในตติยฌาน. ก็บัดนี้พึงทราบว่
สุขนี้มีความอร่อยอย่างยิ่ง ก็โดยไม่มีปีติ อันมี
ความมันเทิงร่าเริงเป็นสภาวะ นั้นเทียว.
บทว่า อิทฺ ได้แก่ ๒ บทที่ว่า "สโต,
สมฺปชาโน".

คำว่า เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค
เมื่อจะทรงแสดงความข้อนี้ ประกอบความ
ว่า เพราะเหตุที่พระโยคีผู้พร้อมเพรียงด้วย-
ฌานนั้น พึงเสวยสุขอันสัมปยุตกับนามกายใด,
พระโยคินั้น พึงเสวยสุขนั้น. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า ยํ วา ตํ ได้แก่สุขที่สัมปยุตกับนามกาย
ตามที่กล่าวแล้วนั้น อันใด. เพราะเหตุที่
รูปกายของพระโยคี ผู้พร้อมเพรียงด้วยฌาน
นั้นถูกรูปอันประณีตยิ่ง ซึ่งมีสุขนั้นเป็นสมฺภูจฺจาเนน
คือ ตั้งขึ้นแต่สุขนั้น กระทบแล้ว.

° ฉ. ผุจฺจโร.

ยสฺส รูปกายสฺส ผุฏฺจตฺตา^๑ ฌานา วฺภูจฺโถปิ
 ฌานสมํกฺคิ กายิกํ สุขิ ปฺภิสฺสเว เทหฺย.
 ตสฺมา เอตํ เจตสิกกายิกสุขปฺภิสฺสเวทนสงฺขาตํ
อตุถิ ทสฺเสนฺโต "สุขณฺจ กาเยน
ปฺภิสฺสเว เทหิติ อาหา"ติ โยชนา.

ซึ่งเพราะความที่รูปกาย ถูกรูปอันประณีต
 กระทบแล้ว พระโยคีผู้พร้อมเพรียงด้วย
 ฌาน แม้ว่าออกจากฌานแล้ว ก็พึงเสวย
 สุขทางกายได้. ฉะนั้น พระผู้มีพระภาค
 เมื่อจะทรงแสดงความ กล่าวคือการเสวยสุข
 ทางใจ และทางกาย ข้อนี้ จึงตรัสว่า
 "สุขณฺจ กาเยน ปฺภิสฺสเว เทหิติ" ดังนี้.

อ ยิ เหตุถ สงฺเขปฺตฺโถ : นามกาเยน
 เจตสิกสุขิ กายิกสุขเหตุรูปสมฺภูจฺราปเนน
 กายิกสุขณฺจ ฌานสมํกฺคิ ปฺภิสฺสเวเทหิติ
 วุจฺจตีติ^๒ ผุฏฺจตฺตาติ พยาปิตตฺตาติ อตุถโถ.
 ยถา ทิ อุทเกน ผุฏฺจสรฺร สฺส ตา ทิสฺเส
 นาติปจฺจนีเก วา ตา ทิสฺส พฺเพ ผุฏฺจ สุขิ
อุ ป ช ช ติ, เอ ว เอ เท หิ ผุฏฺจ สรฺร สฺส สา ติ.

ก็ความสังเขปในคำว่า สุขณฺจ กาเยน
 ปฺภิสฺสเวเทหิติ นี้ มีว่า : ตรัสว่า พระโยคี
 ผู้พร้อมเพรียงด้วยฌาน ย่อมเสวยสุขทางใจ
 ด้วยนามกาย และสุขทางกาย โดยการทำรูป
 ซึ่งเป็นเหตุแห่งสุขทางกายให้ตั้งขึ้น ดังนี้.
 คำว่า เพราะความที่รูปกายถูกรูปอันประณีต
 ยิง กระทบแล้ว ความว่า เพราะความที่
 รูปกายถูกรูปอันประณีตยิ่ง ชิมซาบแล้ว.
 เปรียบเหมือนว่า สำหรับร่างกายที่ถูกน้ำ
 กระทบ เมื่อโผฏฐัพพารมณมีลมเป็นต้น ที่เป็น

๑-๑ ฉ. ผุฏฺจตฺตา.
 ๒ ฉ. วุจฺจตี.

รองศาสตราจารย์ประสงค์ ราชณสุข ขออุทิศส่วนกุศลแด่
 คุณปู่ขุนสวัสดิ์สีมาเมืองและคุณย่าแดง-คุณพ่อสันต์-คุณแม่จัด ราชณสุข

เช่นนั้น คือไม่รุนแรงเกินไป กระทบแล้ว ก็ย่อมเกิดความสุขขึ้น ฉันทะ, สำหรับ ร่างกายที่ถูกอุปถัมภ์ประณีตเหล่านั้นกระทบแล้ว ก็ฉันทะแล.

อปโร นโย : สุขญ กาเยน ปฏิสเวเทตีติ เอตถ กตมาโกเคน^๑ วินา สุขปฏิสเวทนาตี โจทนาย "กิตฺจาปี ฯเปฯ เอว สนฺเตปี^๒ติ. ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ, ตสฺมา สุขญ กาเยน ปฏิสเวเทตีติ โยชนา. อิทานิ สทาปี อาโกเคน สุขปฏิสเวทณํ ทสฺเสตฺถ "ยํ วา ตนฺ"ติอาที วุตฺตํ.

อีกนัยหนึ่ง : ในคำที่วางตั้งที่ว่า ในคำว่า ย่อมเสวยสุขด้วยกายด้วย นี้ การเสวยสุข โดยเว้นจากการคำนึงถึง จะมีได้อย่างไร ดังนี้ มีความว่า "พระโยคาวจรผู้พร้อมเพรียงด้วยฌาน ไม่มีการคำนึงถึงการเสวยสุขก็จริงแม้ว่าเป็นอย่างนี้". ประกอบความว่า เพราะเหตุที่สุขของเธอสัมปยุตกับนามกาย, ฉะนั้น จึงย่อมเสวยสุขด้วยกายด้วย ดังนี้. บัดนี้ เพื่อแสดงการเสวยสุขแม้พร้อมกับการคำนึงถึง ท่านจึงกล่าววว่า "ยํ วา ติ" เป็นต้น.

๘๖. ยนฺติ เหตุอตุเถ นิปาโต, ยสฺมาตี อตุโธ. เตนาท "ยํ ฉานเหตุ"ติ.

๘๖. บทว่า ยํ เป็นนิบาตในอรรถว่า เหตุ, ความเท่ากับ ยสฺมา. เพราะเหตุฉนั้น

^๑ กตมาโก เคนาติปิ ทิสฺสตี.
^๒ อิติสทโท อติเรโก มณฺเณ.

รองศาสตราจารย์ประสงค์ ราชณสุข ขออุทิศส่วนกุศลแด่
คุณปู่ขุนสวัสดิ์สีมาเมืองและคุณย่าแดง-คุณพ่อสันต์-คุณแม่จัด ราชณสุข

"อาจิขุขุติ"^๑ติอาทนี ปทานิ กิตฺตุนตฺถานีติ ท่านจึงกล่าวว่า "เพราะเหตุแห่งฌานใด"
 อธิปาเยนาท "ปลฺสันตฺตี อธิปาโย"^๑ติ. ดังนี้. เพราะเมื่ออธิบายว่า บทว่า "อาจิขุขุติ"
กิตฺตี ปลฺสนากการปฺจฺฉา. อีทิสฺสุ^๑ จาเนสุ (ย่อมกล่าวถึง) เป็นต้น มีอรรถว่าสรรเสริญ
 สติกฺกหณฺเนว สมฺปชฺฌณฺมปิ กหิตํ โทหิตี ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "อธิบายว่า ย่อม
 อธิ ปาฬิยํ สติยา เอว กหิตตฺตา เอว สรรเสริญ". คำว่า สรรเสริญว่าอย่างไร
 อฺปฺภูจิสฺสตีตาย "สติมา" อิจฺเจว วุตฺตํ, เป็นคำถามถึงอาการที่สรรเสริญ. ในฐานะ
 "สมฺปชาโน"^๑ติ เหมฺจฺจา วุตฺตตฺตา วา. เช่นนี้ ด้วยศัพท์ว่าสถินันท์เทียว ก็เป็นอัน
 ถือเอาสัมปชฌณะด้วยแล้วแล (แต่) เพราะ
 ในพระบาลีนี้ ทรงถือเอาเฉพาะสติเท่านั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เป็นผู้มีสติ" โดย
 ความที่เข้าไปตั้งสติไว้ โดยประการที่ปีติจะ
 ไม่เกิดขึ้น ดังนี้, อีกอย่างหนึ่ง ในพระบาลี
 ทรงถือเอาเฉพาะสติ เพราะความที่ตรัสไว้
 ในหนหลังแล้วว่า "สมฺปชาโน" รู้ชัดโดยชอบ
 ดังนี้.

ฌานกฺขณฺเณ เจตสิกฺสุขเมว ลภตฺตี ในขณะแห่งฌาน ย่อมได้สุขทางใจ
 "สุขํ นามกาเยน ปฺภิสฺสเวเทตี"^๑ติ จ วุตฺตํ. เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า
ตติยนฺติ คณฺหานปฺพทตฺติ อีโต ปฏฺจาย "ย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย" ดังนี้. จับตั้งแต่

^๑ ฉ. เอทิสฺสุ.

รองศาสตราจารย์ประสงค์ ราชณฺสุข ขอบุติศสวณฺกุศลแต่
 คุณฺภูชนสวสฺตีสิมา เมืองและคุณฺย่าแดง-คุณฺพ้อสันต์-คุณฺแม่จัด ราชณฺสุข

หุติยตติยชฌานกถาหิ อวิเสโส, วิเสโส จ
วตุโตติ.

คำว่า บทว่า ตติยะ ความว่า ชื่อว่า ตติยะ
(ที่ ๓) ก็โดยลำดับแห่งการนับ นี้ไป เป็นอัน
ท่านกล่าวถึงความไม่แปลกไป, และความ
แปลกไปจากกถา อันว่าด้วยหุติยชฌานและ
ตติยชฌาน จะนั่นแล.

จตุตถชฌานกถาอนุตตนา

๘๗. อิทานิ นิพพุตตวิเสสํ ทสฺเสนุโต
"อัยมํ ปน วิเสโส"ติ วตุวา "ยสฺมา"ติอาหิ-
มาห. อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย น โทติ,
อนิฏฺเฐ จาเน ปทนต์รสงฺกหิตสฺส อาเสวน-
ปจฺจยตาภาวโต. อทุกขมสุขาย เวทนาย
อุปฺปชฺชิตพฺพํ สํตติสยํ สุขวิราคะนาภาวโต.
ตานตี อุปฺปนาวีถียํ ชวนานิ สนฺธายาท.

พรรณนากถาว่าด้วยจตุตถชฌาน

๘๗. บัดนี้ เมื่อจะแสดงข้อที่แปลกไป
ที่ทำให้บังเกิด ท่านอาจารย์ กล่าวว่
"ส่วนต่อไปนี้เป็นข้อที่แปลกไป" แล้วจึง
กล่าวว่า "เพราะเหตุที่..." ดังนี้เป็นต้น.
ชื่อว่า ย่อมไม่เป็นปัจจย โดยอาเสวนปัจจย,
เพราะในฐานะที่ไม่น่าปรารถนา สุขเวทนา
ไม่มีความเป็นอาเสวนปัจจย แก่ธรรมที่
สงเคราะห์เข้าด้วยบทอื่น. ชื่อว่า อทุกขม-
สุขเวทนาพึงเกิดขึ้น เพราะความเป็นภาวนา
สำรอกสุขได้อย่างค้ำย. คำว่า ชวนะเหล่า-
นั้น ท่านกล่าวหมายเอาชวนะทั้งหลายใน
อุปฺปนาวีถี.

คุณโอบตัน-คุณทองสุข หาญบวรกิจ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อ ถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๘. "บุพเพวา"ติ วุตตตฺตา กทา
 ปน เตสํ ปทานํ โทศิตฺติ โจทนายํ อาห
 "จตุณฺณํ ฌานานํ อุปจารกฺขณฺเ"ติ. เอวํ
 เวทิตพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ. ปทานกฺกโม นาม
 ปทายกธมฺมานํ อุปฺปตฺติปฏิปาณฺนิ. เตน ปน
 วุจฺจมาเน "ทุกฺขํ โทมนสฺสํ สุขํ โสมนสฺสนฺ"ติ
 วตฺตพฺพํ สียา. กสฺมา อิตฺโต อณฺณถา วจฺนนฺติ
 อาห "อินฺทริยวิภงฺเก"ติอาทิ. อถ กสฺมา
 ฌานเนเสว. นโรโรธ วุตฺโตติ สมฺพนฺโธ.

กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทฺกฺขินฺทริยนฺติ อตฺตโน
 ปจฺจเยหิ อุปฺปนฺนํ ทฺกฺขินฺทริยํ. กตฺถ จ
 อปริเสสํ นโรชฺฌนฺติ นโรชฺฌจฺานํ ปุจฺจติ. เตน

๘๘. เพราะได้กล่าวแล้วว่า "ในกาล
 ก่อนนั้นทีเดียว" ดังนี้ ในคำถามที่ว่า ก็ใน
 เวลาไหนเล่า. จึงจะมีการละธรรมเหล่านั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวตอบว่า "ในอุปจารขณะ
 แห่งฌาน ๔" ดังนี้. เชื่อมความว่า เอวํ
 เวทิตพฺพ. ชื่อว่า ลำดับแห่งการละ ได้แก่
 ลำดับความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย อันเป็น
 ผู้ละ. ก็เพราะเหตุนั้น เมื่อจะกล่าวถึงลำดับ
 แห่งการละ ควรจะกล่าวว่า "ทุกฺขํ โทมนสฺ
 สุขํ โสมนสฺ" ดังนี้. ท่านอาจารย์ทำไว้ในใจ
 ว่า เพราะเหตุไร จึงตรัสไว้โดยประการอื่น
 จากลำดับแห่งการละนี้เล่า ดังนี้ แล้วจึง
 กล่าวว่า "อินฺทริยวิภงฺเก" ดังนี้เป็นต้น.
 เชื่อมความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะ
 เหตุไร จึงตรัสความดับ ไว้ในฌานทั้งหลาย
 นั้นแหละดังนี้.

คำว่า ก็ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อม
 ดับไปไม่เหลือ ในที่ไหน ความว่า ตรัสถาม
 ถึงสถานที่ดับว่า ก็ทุกขินทรีย์ ที่เกิดขึ้นแล้ว

"กตฺถา"ติ ปุจฺฉายํ, "เอตฺถา"ติ วิสฺสชฺชเนปี
 เหตุมฺหิ ภูมฺมวณฺเณ ทฺถุสพฺพํ. ฌานานุภาว-
 นลลิตฺตมฺหิ น อฺนุปชฺชนตฺตํ^๑ "ทฺถุชลนทฺรลยํ
 อปฺรเสสํ นลรชฺชตฺตล"ติ วุตฺตํ. อตลสยนิโรธ
 สฺสฺสฺส ปหณํ อฺนุชฺชปฺกฺกเชน วุสสโณ.

จากปัจจัยทั้งหลายของตน. ย้อมคืบไป
ไม่เหลือ ในที่ไหน ดังนี้. ด้วยคำนั้น ในคำ
 ปุจฉาว่า "กตฺถ" ในที่ไหน แม้ในคำวิสฺสชชนา
 ว่า "เอตฺถ" ในที่นี้ พึงเห็นว่าเป็นสํตมวิภคตล
 ในอรรถว่า เหตุ (คือคำว่า กตฺถ - ใน
 ที่ไหน หมายความว่า ในเพราะธรรมอะไร,
 คำว่า เอตฺถ - ในที่นี้หมายความว่า ใน
 เพราะธรรมนี้). ทฺถุชลนทฺรลยํ ที่ยังไม่เกิดขึ้น
 ในเพราะอานุภาพของฌานเป็นเหตุ พระผู้มี
 พระภาคตรัสว่า "ทฺถุชลนทฺรลยํย้อมคืบไป
 ไม่เหลือ" ชื่อว่า ความคืบได้คืบยั้งนํ คือ
 การละเสียได้ด้วยดี ได้แก่ ความเข้าไปสงบ
 เสียได้ด้วยธรรมอันเป็นปฏลปภคสรง.

นนานาวชฺชเนตล เยน อาวชฺชเนน
 อปฺปนาวลลล, ตตฺต ภลนนานาวชฺชเน, อนเภา-
 วชฺชเน วา. อปฺปนาวลลลยํ ทล อฺนุจาโร
 เอกาวชฺชโน, อลลโร อนเภาวชฺชโน
 อนเภาทฺทชฺชตฺตํ ปวตฺตทนตฺต. วลสมนลสชฺชชย

คำว่า อันมีอวชชณะต่าง ๆ กัน
 ความว่า อปฺปนาวลลล ลลได้ด้วยอวชชณะใด,
 ก็เป็นอฺนุจาระทลลลอวชชณะต่างจากอวชชณะ
 นั้น, หรือว่าเป็นอฺนุจาระทลลลหลายอวชชณะ.
 วจลนอยู่ อฺนุจาระในอปฺปนาวลลล ลลอวชชณะ

^๑ ฉ. อฺนุปชฺชนตฺตํ.

อุบุปนุกิลมโธ วิสมาสนุปตาโป. ปีติพรณชาติ เคียว, อุปจาระนอกนี้มีหลายอวัชชนะ
 ปีติยา ผรณรสตฺตา, ปีติสมุฏฺฐานัน วา เพราะเป็นไปหลายวาระ. ความปวดเมื่อย
 ปณฺธิตรูปานํ กายสฺส พฺยาปนโต วุตฺตํ. ที่เกิดขึ้น เพราะการนั่งบนที่ไม่เรียบ ชื่อว่า
ความปวดเมื่อย อันเกิดจากที่นั่งไม่เรียบ.
 ท่านกล่าวว่า เพราะความแผ่ไปแห่งปีติ ดังนี้
 เพราะปีติมีความแผ่ไปเป็นรส, หรือเพราะ
 รูปอันประณีตที่มีปีติเป็นสมุฏฐาน ชีมีชาบ
 ร่างกาย.

เตนาค "สพฺโพ กายो สุขอกฺกนฺโต เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "สรรพางค์-
โหตี"ติ. วิตกกวจิหารปจฺจเยปีติ ปิ-สทฺโท กาย เป็นอันก้าวลงสู่ความสุข" ดังนี้.
 อฏฺฐานปฺปยุตฺโต, โส "บหฺนีสฺสา"ติ เอตฺถ ปิ ศัพท์ ในคำว่า วิตกกวจิหารปจฺจเย
 อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตฺตพฺโพ "บหฺนีสฺสปี ท่านประกอบไว้ให้ผิดที่, ฟังนำเอา ปิศัพท์
 โทมนสฺสสินฺทฺริยสฺสา"ติ. เอตํ โทมนสฺสสินฺทฺริยํ นั้น เข้ามาเชื่อมเข้าในบทว่า "บหฺนีสฺส" นี้
 อุบุปฺชชฺตีติ สมฺพนฺโต. เป็น "บหฺนีสฺสปี โทมนสฺสสินฺทฺริยสฺส" โทมนสฺ-
 สินฺทฺริยํ แม้ว่าถูกละไปแล้ว ดังนี้เกิด.
 เชื่อมความว่า เอตํ โทมนสฺสสินฺทฺริยํ
 อุบุปฺชชฺตี.

คุณโอบคัน-คุณทองสุข ทาญบวรกิจ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"ตสฺส มยฺหํ อติจิริ วิตกุกยโต วิจารยโต
 กาโยปี กิลมิ จิตฺตมฺปิ อุทฺถณฺตี"^๑ วจนโต
 กายจิตฺตเขทานํ วิตกุกวิจารปจฺจยตา
 เวทิตพฺพา. "วิตกุกวิจารภาเว อุปฺปชฺชติ
 โทมนสฺสสินฺธุริยนฺ"^๑ อาเนตฺวา สมฺปนฺนิตพฺพ.
 ตตฺถตสฺส สียา อุปฺปตฺตติ ตตฺถ ทุติยชฺฌานํ-
 ปจาเร อสฺส โทมนสฺสสฺส อุปฺปตฺตติ ภเวยฺย.

ฟังทราบถึงความลำบากกาย และความท้อแท้
 จิต มีวิตกและวิจารเป็นปัจจัย โดยพระพุทฺธ-
 วจนะที่ว่า "ตสฺส มยฺหํ อติจิริ วิตกุกยโต
 วิจารยโต กาโยปี กิลมิ จิตฺตมฺปิ อุทฺถณฺตี"
 เมื่อเรานั้นตรีกอยู่ ตรองอยู่ ตลอดเวลา
 อันนานยิ่ง ก็ลำบาก ทั้งกาย ก็ท้อแท้ทั้งจิต
 ดังนี้ เกิด. ฟังนำบทมาสัมพันธ์กันว่า
 "วิตกุกวิจารภาเว อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสสินฺธุริยนฺ".
 หลายนทว่า ตตฺถตสฺส สียา อุปฺปตฺตติ แปลว่า
 โทมนัสสินธุริยนฺ นี้ ฟังมีความเกิดขึ้นได้
 ในอุปจารขณะแห่งทุติยฌานนั้น.

เอตฺถ จ ยเตเก "ตตฺถตสฺส สียา
 อุปฺปตฺตติ"^๑ วทนฺเตน ฌานลาภินมฺปิ
 โทมนสฺสอุปฺปตฺตติ อตฺถิติ ทสฺสิตํ โหติ. เตน จ
 อนีวรณสภาโว โลโก วิย โทโสปี อตฺถิติ
 ที่เปติ. น หิ โทเสน วินา โทมนสฺส

ก็ในเรื่องนี้ ถ้าหากอาจารย์พวกหนึ่ง
 จะกล่าวว่า ท่านอาจารย์ เมื่อกล่าวว่า
 "โทมนัสสินธุริยนฺ ฟังมีความเกิดขึ้นได้ ใน
 อุปจารขณะแห่งทุติยฌานนั้น" ดังนี้ ก็ย่อมเป็น
 อันท่านแสดงว่า บุคคลแม้เป็นฌานลาภี (ผู้ได้

^๑ ม. ม. ๑๒/๒๓๔-๕.

ปวตฺตติ. น เจตฺถ ปฏฺฐานปาฬิยา^๑
วิโรโธ จินฺเตตฺตพฺโพ.

ฌาน) ก็ยังมีความเกิดขึ้นแห่งโทมนัสได้. และด้วยคำนั้น ท่านแสดงว่า แม้โทสะที่ไม่มีสภาวะเป็นนิเวรณ ก็มีอยู่ เช่นเดียวกับโลภะ. เพราะเว้นจากโทสะ โทมนัสก็ย่อมเป็นไปไม่ได้. ก็ในเรื่องนี้ ไม่ต้องคิดถึงความผิดกับ พระบาลีปฏิฐานหฺรอก.

ยสฺมา ตตฺถ ปรีหิณฺโณ ฌานํ อารมฺมณํ
กตฺวา ปวตฺตมานํ โทมนสฺสึ ทสฺสิตํ,
อปรีหิณฺชฺฌานมารมฺมณํ กตฺวา อฺปฺปชฺชฺมานสฺส
โทมนสฺสฺสฺส อสฺมฺภวโต. ฌานลาภิณฺโณ สพฺพโส
โทมนสฺสึ นฺนฺปชฺชฺตึติ จ น สกฺกา วตฺตํ
อฏฺฐสฺมาปตฺตึลาภิโน อปิ ตสฺส^๒ อฺปฺปนฺนตฺตา.

เพราะในพระบาลีปฏิฐานนั้น ทรงแสดงโทมนัสที่เป็นไป กระทำฌานที่เสื่อมาแล้ว ให้เป็นอารมณ์ไว้, เพราะโทมนัสที่เกิดขึ้น กระทำฌานที่ยังไม่เสื่อ ให้เป็นอารมณ์ไม่มี. หนึ่ง ใคร ๆ ไม่อาจจะกล่าว ว่า โทมนัส จะไม่เกิดขึ้นแก่คนใดฌานโดยประการทั้งปวง ตั้งนี้ได้ เพราะโทมนัสนั้น ยังเกิดขึ้นแก่คนผู้แม้ได้สมาบัติ ๘ ได้.

น เหว โช โส ปรีหิณฺชฺฌาโน^๓ อโหสิตึ
วทฺนฺติ, ตํ อยฺยตฺตํ อนีวรณสฺภาวสฺส

ก็เขานั้นแล หากเป็นผู้มีฌานอันเสื่อแล้วไม่ตั้งนี้, ขอตอบว่า คำของอาจารย์พวกหนึ่งนั้น

^๑ อภี. ป. ๔๐/๑๕๔.
^๒ ส. อลิตสฺส.
^๓ ปรีหิณฺชฺฌาโน.

คุณอำนวย-คุณสมจิตต์ ฌ สงขลา และบุตร-ธิดา
คุณมัลลิกา-คุณปรานี-คุณสมบุรณ์-คุณวิเศษ
สร้างถวายเป็นพุทธานุชา ธรรมานุชา สังฆานุชา และสืบพระพุทธศาสนา

โทสสุส^๑ อภาวโต. ยทิ สียา, ไม่ถูกต้อง เพราะโทสที่ไม่มีสภาวะเป็น
 รูปาวจรสตฺตานมฺปิ^๒ อุปฺชฺเชยฺย, น จ นีวรณฺ หามิไม่. ถ้าหากว่ามี, โทสก็พึง
 อุปฺชฺชติ. เกิดขึ้นได้ แม้แก่พวกรูปาวจรสัตว์, แต่ว่า
 หาเกิดขึ้นได้ไม่.

ตถา ทิ "อารุเป"^๓ กามจฺจนฺทนีวรณฺ จริงอย่างนั้น ในพระบาลีที่ว่า "ในรูป
 ปฏิจฺจ ถินมิตฺทนีวรณฺ อุทฺถจฺจนฺทนีวรณฺ อวิชฺชา- ถินมิตฺทนีวรณฺ อุทฺถจฺจนฺทนีวรณฺ อวิชฺชานีวรณฺ
 นีวรณฺ"^๔ติอาทิสฺ พยาบาทกุกฺกุจฺจนฺทนีวรณานิ อาศัยกามฉันทนีวรณฺ เกิดขึ้น" ตั้งนี้เป็นต้น
 อนุทฺถฺวานิ: น เจตฺถ นีวรณตาปริหาโร, ก็มีได้ทรงยกเอา พยาบาทนีวรณฺและกุกฺกุจ-
 กามจฺจนฺทาทีนฺมฺปิ อนีวรณานํเยว นีวรณ- นีวรณฺเข้าไว้ด้วย. ก็ในคำว่าโทมนัสสินทรีย^๕
 สทิสฺตาย นีวรณปริยายสุส วุตฺตตฺตา. พึ่งมีความเกิดขึ้นได้ ในอุปจารขณะแห่ง
 ทุคฺคิณานัน นี จะมอันอธิบายถึงความที่โทส
 ไม่เป็นนีวรณฺก็หาไม่, เพราะแม้ธรรม
 ึ่งหลายมีกามฉันทฺเป็นต้น ึ่งมิได้เป็นนีวรณ
 เลย ก็ยังตรัสปริยายว่าเป็นนีวรณฺไว้ เพราะ
 ความที่เหมือนกับนีวรณฺ.

^๑ ก. โทมนสุสสุส.

^๒ ฉ. รูปารูปาวจรสตฺตานมฺปิ.

^๓ ฉ. อรุเป.

^๔ อภ. ป. ๔๒/๓๕๐.

^๕ อนีวรณตาปริยาโยติปิ ทิสฺสติ.

คุณอำนวย-คุณสมจิตต์ ณ สงขลา และบุตร-ธิดา

คุณมัลลิกา-คุณปราณี-คุณสมบุรณ์-คุณวิเศษ

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และสืบพระพุทธศาสนา

ยัม ปน วุตฺตัม "อฏฺฐสฺมาปตฺตึลาภินอ อภิ ส่วนคำที่อาจารย์พวกนั้น กล่าวว่า "เพราะ
 ตสฺส^๑ อูปฺปนฺนตฺตา"ติ, ตมฺปิ อการณํ โทมนัสฺนั้น บังเกิดขึ้นแก่คนผู้เม้ได้สมาบัติ ๘"
 อูปฺปชฺชมาเนน จ โทมนสฺเสสน ฌานโต ดังนี้ แม้คำนั้น ก็ยังจัดเป็นเหตุมิได้ เพราะ
 ปริหายนโต. ลหุเกน ปน ปจฺจเยน ปริหีนํ โทมนัสฺที่เกิดขึ้น ย่อมทำให้เสื่อมจากฌาน
 ตาหิสฺส^๒ อูปฺปกสิเรเนว ปฏิปากตฺกํ ได้. แต่พึงเห็นว่า ฌานที่เสื่อมไปเพราะ
 กโรนตฺตึติ ทฏฺฐพฺพํ. ปัจจัยเล็กน้อย พระโยคีย่อมทำฌานที่เป็น
 เช่นนั้นให้กลับคืนเป็นปกติได้โดยไม่ยากเลย.

"ตตฺตสฺส สึยา อูปฺปตฺตึ"ติ อิทมฺปน ก็คำพูดที่มีปริกัป (มีข้อแม้) ว่า "โทมนัส-
 ปริกปฺปวจนํ อูปฺจารกฺขณเ ทอมนสฺสสฺส สึนทรียํ^๓ พึงมีความเกิดขึ้นได้ในอุปจาร-
 อูปฺปหีนภาวตสฺสนตฺถํ. ตถา หิ วุตฺตัม "น ขณะแห่งหุตติยฌานนั้น" ดังนี้ นี้ ท่านกล่าว
 เตวว อนฺโตอูปฺปนายนฺ"ติ. ยทิ ปน ตทา ไว้เพื่อแสดงว่า ในอุปจารขณะ ยังละ
 โทมนสฺสํ อูปฺปชฺชเชยฺย, ปจฺมชฺชฌานมฺปิสฺส โทมนัสฺไม่ได้. จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า
 ปริหีนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํ. ปหีนมฺปิ "ภายในอัปปนา ไม่มีความเกิดขึ้นได้เลย
 โสมนสฺสึนทรียํ ปีติ วิย น ทูเรติ กตฺวา เทียว" ดังนี้. ก็ถ้าหากว่า ในเวลานั้น
 "อาสนนฺตฺตา"ติ วุตฺตัม. โทมนัสฺพึงเกิดขึ้นได้ไซ้, ก็พึงเห็นว่า
 สำหรับพระโยคีรูปนี้ แม้ปฐมฌานก็เป็นอัน

^๑ ส. อสิตสฺส.
^๒ ฉ. ตาหิสฺสา, ก. ตาหิสฺสานํ.
^๓ ส. อสฺสูปฺปหีน...

คุณอำนวยการ-คุณสมจิตต์ ฉ สงขลา และบุตร-ธิดา
 คุณวัลลิกา-คุณปรานี-คุณสมบุรุษ-คุณวิเศษ
 สร้างถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และสืบพระพุทธศาสนา

เสื่อมแล้วเทียว. ท่านอาจารย์ทำไว้ในใจว่า โสมนัสสินทรีย์ แม้ว่าถูกละไปแล้ว ก็ไม่ชื่อว่า อยู่ในที่ไกล เช่นเดียวกับปีติ ดังนี้ แล้วจึง กล่าวว่่า "เพราะอยู่ไกล (ปีติ)" ดังนี้.

น่านาวชฺชุนฺจาเร ปหีนมฺปิ ปทานงฺคิ ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงความหมายว่า ปฏิปกฺเขน อวิทตฺตา อนฺตรนฺตรา องคิพฺงละ แม้ว่าถูกละไปแล้วในอุปัจาระ อุปฺชฺเชยฺย วาติ อิมมตฺถิ ทสฺเสนฺโต อันมีอวัชชนะต่าง ๆ กัน ก็พึงเกิดขึ้น "อุปัณาปตฺตํ" ตีอาทิมาท. ตาทิสาย ได้ในระหว่างที่เดียว เพราะยังไม่ถูกรวม อาเสวนาย อิจฺฉิตฺตพฺพตฺตา ยถา มคฺควีถิโต อันเป็นปฏิปักษ์กำจัด ดังนี้ นี้ จึงกล่าวว่่า ปุพฺเพ เทว ตโย ชวนวารา สทิสานุ- "(ด้วยไม่มีอุเบกขา) อันถึงอัปนา" ดังนี้ ปัสสนาว ปวตฺตนฺติ, เอมิธาปิ เป็นต้น. อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่่า เปรียบ อุปัณาวารโต ปุพฺเพ เทว ตโย ชวนวารา เหมือน ชวนวาระ ๒-๓ วาระ อันมีอนุ- ปัสสนาเหมือนกัน (คือมีอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว) ย่อมเป็นไปก่อนหน้าแต่มรรควิถิ ฉนฺโต, แม้ ในจตุตถณานี้ ชวนวาระ ๒-๓ วาระ อัน สหระตด้วยอุเบกขาเท่านั้น ย่อมเป็นไป ก่อนหน้า แต่อัปनावาระฉนฺน เพราะ จำต้องปรารธนาอาเสวนะที่เป็นเช่นนั้น ดังนี้.

คุณอำนวย-คุณสมจิตต์ ณ สงขลา และบุตร-ธิดา

คุณมลลิกา-คุณปรานี-คุณสมบุรณ์-คุณวิเศษ

สร้างถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และสืบพระพุทธศาสนา

สมาหฺวาติ สมาเนตา, สงฺกเหตุวา
วุตฺตาติ อตุโถ. สุขทุกฺขานิ วีย
อนโฬาริกตฺตา อวิภูตตาย สุขฺมา. ตโต เอว
อนุนิตพฺพสภาวตฺตา ทฺวิณฺณเยยุยา.
ทฺฏฺจสฺสาติ ทฺฏฺจปโยคสฺส, ทฺทฺทมสฺสาติ
อตุโถ. สฺกกา โหติ เอสา กาหฺยิตฺ
อนฺญาโปหนเณนาติ อธิปฺปาโย.

บทว่า สมาหฺวา แปลว่า รวบรวม,
มีความหมายว่า ร่วมตรัส. อทุกขมสุขเวทนา
ชื่อว่า เป็นธรรมชาติสุขุม เพราะความที่ไม่
เด่นชัด เหตุเพราะความที่ไม่ใช่เวทนาหยาบ
เหมือนอย่างสุขและทุกข์. เพราะเหตุนี้
นั่นเอง จึงชื่อว่า รู้ได้ยาก เพราะมีสภาวะ
ที่ใคร ๆ ไม่อาจอนุมานได้. คำว่า พยศ
คือมีประโยชน์เลวทราม, หมายความว่า
ฝึกได้ยาก. อธิบายว่า ทรงอาจที่จะให้ถือ-
เอาอทุกขมสุขเวทนานี้ได้ ก็โดยการถอน
เอาเวทนาอื่น ๆ ออกไป.

อทุกขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยาติ อิทเมว
จตุตฺถฌานํ ทฺฏฺจพฺพํ. ปฺจฺจยทสฺสนตฺถนฺติ
อธฺกมสฺส อุปายภูตปฺจฺจยทสฺสนตฺถํ. เตนาท
"ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปฺจฺจยา"ติ.
ทุกฺขปฺปหานาทโยติ จ โสปลารา
ปฺจฺมชฺฌานาทโย เวตฺถ อธิปฺเปตา.

คำว่า เจโตวิมุตฺติ อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข
พึงเห็นว่ ได้แก่ จตุตถฌานนั่นเอง. คำว่า
เพื่อแสดงปัจจัย ได้แก่ เพื่อแสดงปัจจัยอัน
เป็นอุปายบรรลู่. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าว
ว่า "จริงอยู่ การละทุกข์เป็นต้น เป็นปัจจัย
แห่งเจโตวิมุตฺติ อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนั้น" ดังนี้.
ก็คำว่า การละทุกข์เป็นต้น ในที่นี้ ประสงค์

๑ ฉ. อญญาโปหนน เณนาติ.

เอาปฐมฐานเป็นต้น พร้อมทั้งอุปจาระนั้น-
เทียว.

ปัทมา วุดตา "ปณฺจนฺ" คํวํ ถูกละไป (ในมรรคที่ ๓)
โอรุภากิยานํ สญฺญชานํ ปริกฺขยา"ติ. ได้แก่ธรรมที่ตรัสไว้ว่า "เพราะความสิ้นไป
เอตาคิ สุชาทโย เวทนา. รอบแห่งสัญญาชนส่วนเบื่องต่ำ ๕" ดังนี้.
คํวํ เวทนาเหล่านี้ ได้แก่ เวทนามีสุข
เป็นต้น.

โสมนสฺสํ รากสฺสํ ปจฺจโย. วุดคํ หิ โสมนํส ชื่อว่า เป็นปัจจัยแก่ราคะ.
"สุชาย โข อวฺโส วิสาช เวทนาย สมจริงดังที่พระธรรมทินนาเถรี กล่าวไว้ว่า
รากานุสโย อนุเสตี"ติ? โทมนสฺสํ โทสฺสํ "คุณของท่านวิสาชะผู้มีอายุ รากานุสย ย่อม
ปจฺจโย. วุดคฺมปิ เจตํ "ทุกชาย โข อวฺโส นอนตามในสุขเวทนา แล" ดังนี้. โทมนํส
วิสาช เวทนาย ปฏิกฺขานุสโย อนุเสตี"ติ? ชื่อว่า เป็นปัจจัยแก่โทสะ. แม้ข้อนี้ ก็สมจริง
สุชาทิมฺหาเตนาติ สุชาทินํ ปหาเนน. อสุส ตามที่พระธรรมทินนาเถรีกล่าวไว้ว่า "คุณ
ณานสฺส. ณานสฺส โยค ณานสฺส แปลว่าณานนั้น.
ทุกขเวทนาแล" ดังนี้. คํวํ โดยการกำจัด
ปัจจัยมีสุขเป็นต้น คือโดยการละปัจจัยมีสุข
เป็นต้น. อสุส โยค ณานสฺส แปลว่าณานนั้น.

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๕๓.

น ทุกขนฺติ อทุกขํ, ทุกขวิธูรํ. ยสฺมา ชื่อว่า อทุกขํ เพราะอรรถว่า ไม่ใช่
 ตตฺถ ทุกขํ นคฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ "ทุกฺขา- ทุกขํ, คือห่างไกลต่อทุกขํ. เพราะเหตุที่ ใน
ภาเวนา"ติ. อสุขนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว จตุตถฌานนํไม่มีทุกขํ. ฉะนั้น ท่านจึง
 นโย. เอเตนาติ ทุกฺขสฺสขปฏิกุเขวจเนน. กล่าวว่ "เพราะไม่มีทุกขํ" ดังนี้. แม้ใน
 บทว่า อสุขํ ก็มีนัยนี้แหละ. กล่าวว่ ด้วยคำนี้
 คือ ด้วยคำที่ปฏิเสธสุขและทุกขํ.

"ปฏิปกฺขภูตฺน"ติ อิหํ อิธ ตตฺถเวทนา
 ทุกฺขาหีนํ สมตฺติกฺกมวเสณ ปวตฺตพฺพตฺตา^๑
 วุตฺตํ, น กุสลากุสลานํ วิย อฺชฺวิปจฺจณิกตฺยา.
 อภิฏฺจานภิฏฺจวิปริตฺสส มชฺฌตฺตตารมฺมณสฺส,
 อภิฏฺจานภิฏฺจวิปริตฺติ วา มชฺฌตฺตตกาเรน
 อณฺฏานลฺกฺขณา อภิฏฺจานภิฏฺจวิปริตฺตานณฺฏาน-
ลฺกฺขณา.

กล่าวว่ "อันเป็นปฏิปักข์" นี้ ท่านกล่าวไว้
 เพราะความที่เวทนาที่ ๓ ในจตุตถฌานนี้
 หิงเป็นไปโดยเกี่ยวกับการก้าวล่วงทุกขเป็น-
 ตัน, ไม่ใช่กล่าวไว้เพราะความที่เป็นข้าศึก
 ตรง เหมือนอย่างที่ถูกสลเป็นข้าศึกตรงต่อ
 อกุศล. อทุกขมสุขเวทนา มีการเสวย
 มัชฌิตตารมณ (อารมณ์ปานกลาง)อันผิดแปลก
 ไปจากอภิฏฺจารมณและอนภิฏฺจารมณ เป็น
 ลักษณะ, หรือมีการเสวยผิดแปลกไปจาก
 อากาหรที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา คือ
 โดยอาการเป็นกลางเป็นลักษณะ จึงชื่อว่า
อภิฏฺจานภิฏฺจวิปริตฺตานณฺฏานลฺกฺขณา.

^๑ ฉ. ปตฺตพฺพตฺตา.

คโต เอว มชุตตรสา. อวิฏทปจจุปฏฐานาติ
สุขทุกขานิ วिय น วิฏทาการา ปิฏฐิปาสาณ
มิกคตมคโค วिय เทหิ อนุมาทพพา^๑
อวิฏทาการาโรปฏฐานา? สุขนิโรโธ นาม
อิธ จตุตถชฎานุปจาโร, โส ปทฏฐานิ
เอติสสาติ สุขนิโรธปทฏฐานา.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ จึงชื่อว่า มีความ
เป็นกลางเป็นรส. คำว่า มีอาการที่ไม่
เด่นชัดเป็นปัจจุปัฏฐาน คือ หามีอาการที่
เด่นชัด เหมือนอย่างสุขและทุกข์ไม่ มีความ
ปรากฏโดยอาการที่ไม่เด่นชัด อันพึงอนุมาน
ได้ด้วยสุขและทุกข์นั้น จุดเส้นทางที่เนื้อเดิน
ไปบนแผ่นดิน ฉะนั้น. ชื่อว่า ความดับไปแห่ง
สุข ในที่นี้ ได้แก่อุปจาระแห่งจตุตถฌาน,
ความดับไปแห่งสุขนั้น เป็นปทัฏฐานแห่ง
จตุตถฌานนี้ เพราะเหตุนี้ จตุตถฌาน
จึงชื่อว่า มีความดับไปแห่งสุขเป็นปทัฏฐาน.

๘๘. อุเปกขาสติปาริสุทธิ ปุริมเป
อตุตรปทโลเปเนตติ สมาสปทนต์ อาห
"อุเปกขาย ชนิตสติปาริสุทธิ"ติ. สัพพ-
ปจฺจนิกธมฺมปาริสุทธาย ปจฺจนิกสมเนปิ
อพฺยาวฏาย ปาริสุทธิอุเปกขาย วตฺตมานาย
จตุตถชฎานเ สติ สมฺบหิสนปณฺณา วिय

๘๘. บทว่า อุเปกขาสติปาริสุทธิ นี้
เป็นทสมาสโดยการลบทหลัง ในเพราะ
บทแรก เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
ว่า "มีความบริสุทธิ์แห่งสติที่อุเปกขาทำให้-
เกิด" ดังนี้. เมื่อปาริสุทธิอุเปกขา อัน
บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นข้าศึกทั้งปวงไม่มีความ

๑-๑ ก. อนุมาทพพาวิฏทาการาโรปฏฐานาติปิ.

สุปริสุทธา, สุวิสทา จ โหตีติ อาท "ยา
จ ตสสา สตिया ปารีสฺทธิ, สา อุเปกฺขาย
กตา, น อณฺเณนา"ติ. ยถิ ตตฺตรมชฺฌตฺตคา
อิธ "อุเปกฺขา"ติ อธิปฺเปตา, กถิ สติเยว
"ปริสุทธา"ติ วุตฺตาคิ อาท "น
เกวลน"ติอาทิ.

พยายาม แม้ในอันสงบธรรมที่เป็นข้าศึก
เป็นไปอยู่ สติในจตุตถฌานย่อมเป็นธรรมชาติ
ที่บริสุทธิ์ดี, และแก้วกล้าดี คุณปัญญาที่
บันเทิง ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "ก็ความบริสุทธิ์แห่งสตินั้นอันใด,
ความบริสุทธิ์แห่งสตินั้น อุเบกขาทำขึ้น ไม่ใช่
ธรรมอย่างอื่นทำขึ้น" ดังนี้. ท่านอาจารย์
หาคำหักท้วงไว้ในใจ ว่า ถ้าหากว่าทรง
ประสงค์เอาศีลธรรมชัณฺฑิตตคา ว่า เป็น
"อุเบกขา" ในฉานนี้ไซ้ไร, ตรัสแต่สติอย่าง-
เดียวว่า "บริสุทธิ์" ได้อย่างไร ดังนี้ แล้ว
จึงกล่าวว่า "จะมีแต่สติอย่างเดียวกันเท่านั้น
ก็หาไม่" ดังนี้ เป็นต้น.

เอวมปิ กสฺมา อิเชว^๑ สติ
"อุเปกฺขาสติปารีสฺทธิ"ติ วุตฺตาคิ อนุโยคิ
สนฺธาย "ตตฺถ กิญฺจาปี"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
เหตุสา คิสุ ฌาเนสุ วิชฺขมานายปิ

ท่านกล่าวว่า "ในฉานเหล่านั้น ... ก็
จริง" ดังนี้ เป็นต้น หมายถึงคำชักใช้ที่ว่า
แม้ว่าเป็นอย่างนี้ เพราะเหตุไร จึงตรัสสติ
ว่า "อุเบกฺขาสติปารีสฺทธิ" ไว้ในฉานนี้

^๑ ฉ. อยเมว.

ตตรมชฌตตตาย ปจฺจนীগาภิภาวโต,
สหายปจฺจยเวกลฺลโต จ อปาริสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
ตํสฺมปฺยตฺตทานํ.

เท่านั้นเล่า ดังนี้. ท่านอาจารย์ประสงค์
แสดงความหมาย ด้วยสามารถแห่งอุปมา ว่า
ในมานเหล่านี้ ตตรมชฌตตตา แมว่ามีอยู่ใน
ฉาน ๓ เบื้องต่ำก็หาความบริสุทธิ์มิได้
เพราะการครอบงำแห่งธรรม อันเป็นข้าศึก,
และเพราะความบกพร่องแห่งปัจจัย อันเป็น
สหาย, ธรรมที่สัมปยุตกับตตรมชฌตตตานี้
ก็อย่างนั้นเหมือนกัน.

ตทภาวโต อธิ ปาริสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส อิมมตฺถ
รูปกเวเสณ ทสฺเสตฺถ "ยถา ปนา"ติอาทิ วุตฺตํ.
สุริยปฺปภาภิภาวติ สุริยปฺปภาย อภิภุชฺช-
มานตฺตา. อติภุชฺชตตาย จนฺทเลขา วิย รตฺติปิ
โสมสฺสภาวา สภากาย จ^๓ รตฺติยเมว (๔)
จนฺทเลขา สฺมุชฺชลตฺติติ สํ ทสฺสฺสา สภากาติ
ทสฺสฺสฺสฺสฺสฺส "โสมสฺสภาวา" จ อตฺตโน

ในจตุตถฉานนี้ มีความบริสุทธิ์ เพราะ
ไม่มีภಾವะนั้น ดังนี้ นี้ จึงกล่าวว่า "แต่
เปรียบเหมือนว่า" ดังนี้เป็นต้น. บทว่า
สุริยปฺปภาภิภา แปลว่า เพราะถูกแสงพระ-
อาทิตย์ครอบงำ. ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง
ว่า แม้ราตรี ก็มีสภาพเป็นโสม (เยือกเย็น,
นุ่มนวล) เหมือนอย่างจันทร์เลขา เพราะ

^๑ ฉ. ปจฺจนীগาภิภาวโต.

^๒ ฉ. โสมมสภาวา.

^๓ ฉ. จ-สทฺโท น ทิสฺสฺสฺส.

^๔ ฉ. เอตฺถนฺตเร () จ-สทฺโท ทิสฺสฺสฺส.

คุณชื่อน อุตสาหะ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อ ถวาย เป็นพุทธบูชา

อุปการกตฺเตน วา สภากาย รุตฺติยา"ติ ภาวะที่ไม่กล้าแข็ง และในราตรีอันเป็น
 อาท. สภาคะนั้นเทียว จันทรเลขาย่อมรุ่งเรือง
 เพราะเหตุนั้น จันทรเลขานั้น จึงมีราตรีนั้น
 เป็นสภาคะ ดังนี้ จึงกล่าวว่า "ราตรี อัน
เป็นสภาคะกัน โดยเป็นโสมหรือโดยเป็น
สภาอุปการะตน" ดังนี้.

"เอกวีถียน"ติ อิทํ ตตฺถ โสมนสุสสุส
 เอกังเสน อภาวโต วุตฺตํ, น ตโต ปุริมตเรสุ
 เอกังเสน ภาวโต. ยถา ปน วิตกฺกาทโย
 หุตฺติยาทีฆานกฺขณเวยว ปหฺยีนฺติ, น เตสํ
 เอกวีถียํ ปุริมชวเนสุ; น เอวเมตฺนฺติ
 หสฺเสตฺถํ วุตฺตํ. จตุกฺกขณานเติ จตุกฺกนยวเสน
 นิพฺพตฺติตฺตขณานจตุกฺเก.

คำว่า "ในวิถึเดียวกัน" นี้ ท่านกล่าว
 ไว้ เพราะในวิถึนั้น ไม่มีโสมนัส โดยแน่นอน,
 จะได้กล่าวไว้ เพราะในวิถึทั้งหลายก่อนแต่
 นั้น มีโสมนัสโดยแน่นอน ก็หาไม่. ท่านกล่าว
 ไว้ เพื่อแสดงว่า เปรียบเหมือนว่า ธรรม
 ทั้งหลายมีวิตกเป็นต้น ถูกละไปในขณะแห่ง
 ฌานมีหุตฺติขณานเป็นต้นนั้นเทียว, สำหรับธรรม
 เหล่านั้นหาถูกละไปในชวณะก่อน ๆ ในวิถึ
 เดียวกันไม่ ฉนฺโต, โสมนัสนี้ จะเป็นฉนฺตนั้น
 หามีได้ ดังนี้. คำว่า ในฌานจตุกฺกนัย คือใน
 หมวด ๔ แห่งฌาน ที่ทำให้บังเกิด ด้วย
 สามารถแห่งจตุกฺกนัย.

คุณแม่มาณิตยฺ แช่ เอี้ยว-คุณไกรเลิศ คุณนิพัทธสรรค์-คุณวรรณภา อเนกภาษิต
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปณจกษุณานกถาวณณา

๙๐. ตตถาติ ปรมชฺชานเ. จตุกก-
นยสฺส ทุตติยชฺชานเ วียาติ จตุกกนยสมฺพนฺธิ
ทุตติยชฺชานเ วีย. คํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา
จตุกกนเย ทุตติยํ "อวิตกกํ วิจารมตฺตํ,
อวิตกกํ อวิจารนฺ"ติ จ เอวํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา
ปณจกนเย ทุตติยณฺเจว ตตติยณฺจ โทติ
อภิชฺมเมติ^๑ อธิปฺปาโย. สฺตฺตฺนเตสฺ ปน
สรูปฺโต^๒ ปณจกนโย น กฺทิตฺโต.

กสฺมา ปเนตฺถ นยทฺวยวิภาโค
 กฺทิตฺติ ? อภิชฺมเม นยทฺวยวเสน ฌานานํ
 เทสิตตฺตา. กสฺมา จ ตตฺถ ตถา ตานิ
 เทสิตานิ ? ปุคฺคฺลชฺชานสยโต เทสนา วिलाสโต
จ.

^๑ อภि. ส. ๓๔/ ๔๘.

^๒ ฉ. สรูปโต.

พรรณนากถาวาคัวยณณานัญจนัย

๙๐. บทว่า ตตถ แปลว่า ในปฐมฌาน
 นั้น. คำว่า เช่นเดียวกับทุตติยฌานแห่ง-
จตุกกนัย คือ เช่นเดียวกับทุตติยฌานที่มีความ
 เกี่ยวเนื่องกับจตุกกนัย. คำว่า แจกทุตติยฌาน
นั้นออกเป็น ๒ อย่าง อธิบายว่า แจก
 ทุตติยฌานในจตุกกนัย ออกเป็น ๒ อย่าง
 อย่างนี้ คือ "ฌานที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร์ ๑,
 ฌานที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ ๑" ดังนี้ ก็ชื่อว่า
เป็นทุตติยฌานและตตติยฌาน ในปัญจกนัย ใน
 พระอภิธรรม. ส่วนในพระสูตรทั้งหลายมิได้
 ทรงถือเอาปัญจกนัยไว้ โดยเป็นสภาวะมีอยู่.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในวิสุทธิธรรมค
 นี้ ท่านจึงถือเอาการจำแนกโดยนัยทั้ง ๒ ไว้
 ดังนี้ ? ตอบว่า เพราะในพระอภิธรรม
 ทรงแสดงฌานทั้งหลายไว้ โดยเกี่ยวกับนัย
 ทั้ง ๒. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ในพระ-

อิทธิธรรมนั้น ทรงแสดงฉนวนเหล่านั้น ไว้
อย่างนั้นเล่า ? ตอบว่า ทรงแสดงฉนวน
เหล่านั้น ไว้อย่างนั้น ก็ตามอรรถาจารย์แห่ง
บุคคลและตามเทศनावิลาสะ (ความงดงาม
แห่งเทศนา).

สนุนิปิตติเทวปริสาเย กิระ เยสึ ยถาเทสิเต
ปจฺมชฺฌาเน วิตฺกุกโก เอว โอฟาริกโต
อุปฺภูจาสี, อิตฺเร สนฺตโต. เตสึ
อชฺฌาสยวเสน (๒) จตฺตฺรํคิกํ อวิตฺกุกํ
วิจฺจามตฺตํ ฉานํ เทสิตํ. เยสึ วิจฺจโร,
เยสึ ปิตฺติ, เยสึ สุขํ โอฟาริกโต อุปฺภูจาสี,
อิตฺเร สนฺตโต. เตสึ เตสึ อชฺฌาสยวเสน
ตติยาทีนํ ฉานานํ เทสิตานํ. อยฺนตาว
ปุกฺคฺลชฺฌาสโย.

มีเรื่องว่า ในบริษัทแห่งเทวดาที่ประชุมกัน
อยู่ เทวดาเหล่าใด มีวิตกในปฐมฉนวน
ตามที่ทรงแสดงไว้อย่างเดียว ปราภฏโดย
เป็นธรรมที่หายาบ, ธรรมนอกนี้ปราภฏโดย
เป็นธรรมสงบ. ทรงแสดงฉนวนที่มีองค์ ๔
ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารณ์ไว้ ด้วยสามารถ
อรรถาจารย์ แห่งเทวดาเหล่านั้น. เทวดา
เหล่าใด มีวิจารณ์ปราภฏโดยเป็นธรรม
ที่หายาบ, เทวดาเหล่าใด มีปิตติ ปราภฏโดย
เป็นธรรมที่หายาบ, เทวดาเหล่าใด มีสุข
ปราภฏโดยเป็นธรรมที่หายาบ, ธรรมนอกนี้
ปราภฏโดยเป็นธรรมสงบ. ทรงแสดงฉนวน

^๑ ส. สนุนิปิตฺต...

^๒ ฉ. เอตฺตฺถนฺตเร () จ-สทฺโท ทิสฺสตี.

ทั้งหลายมีตติยฐานเป็นต้น ด้วยสามารถ
อัครยาศัยแห่งเทวดาเหล่านั้น เหล่านี้.
ที่วามานี้ เป็นอัครยาศัยแห่งบุคคลก่อน.

ยสุสา ปน ธมฺมธาคุยา สุปฏิวิทฺตตฺตา
ภควา ยสุมา เทสนาวีลาสฺสปฺตฺโต, ตสฺมา
ณานมฺหนตฺตตาย เทสนาย สุกฺสโล ยํ ยํ อํกุ
ลพฺภติ, ตสฺส ตสฺส วเสน ยถารุจิเทสนี^๑
นียาเมฺนุโต จตฺกุกนยวเสน, ปญฺจกนยวเสน

ก็พระผู้มีพระภาค เพราะเหตุที่ทรงถึง
ซึ่งเทศนาวิลาสะ เพราะทรงแทงตลอด
ธรรมธาตุได้เป็นอย่างดีแล้ว, ฉะนั้น เพราะ
ทรงมีพระญาณที่ยิ่งใหญ่ จึงฉลาดเป็นอย่างดี
ในพระเทศนา เมื่อจะทรงนิยามพระเทศนา
ตามความชอบพระทัยด้วยอำนาจแห่งองค์ฌาน
ทุก ๆ องค์ที่ทรงหาได้ จึงทรงแสดงไว้ ด้วย
สามารถจตุกกนัย และด้วยสามารถปัญจกนัย.

ตตฺถ จ ปญฺจกฺกํ ปจฺมํ, จตฺรํกฺกํ
หุติยํ, ติวํกฺกํ ตติยํ, หุวํกฺกํ จตฺตํ,
หุวํกฺกเมว ปญฺจํ ฌานํ เทเสสฺสตี อัย
เทสนาวีลาโส. เอตฺถ จ ปญฺจกนเย
หุติยชฺฌานํ จตฺกุกนเย หุติยชฺฌานปฏฺธิกํ กตฺวา
วิภคฺตํ "ยสุมี สมเย รุပ္ปตฺติยา มคฺคํ

ก็ในปัญจกนัยนั้น ทรงแสดงปฐมฌานที่มี
องค์ ๕, หุติยฌานที่มีองค์ ๔, ตติยฌานที่มี
องค์ ๓, จตฺตฌานที่มีองค์ ๒, ปัญจฌาน
ที่มีองค์ ๒ นั้นแหละ ที่วามาดังนี้ นี้ เป็น
เทศนาวิลาสะ. อนึ่ง ในนัยทั้ง ๒ นี้ ทรง
จำแนก กระทำหุติยฌานในปัญจกนัย ให้เป็น

^๑ ฉ. ยถารุจิ เทสนี.

คุณแม่มาณีศย์ แซ่เอี้ยว-คุณไกรเลิศ กุลนิพัทธสรรค์-คุณวรรณา อเนกภาษิต
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ภาเวติ อวิตกกัม วิจารมตฺตํ สมာธิขมฺปิติสฺสํ
หุติยํ ฌานํ อปฺสฺมฺปชฺช วิหริตี"ติ^๑

ฌานมีในฝ่ายแห่งหุติยฌาน ในจตุกกนัยว่า
"ในสมัยใดบุคคลเจริญมรรค เพื่อความเข้า
ถึงรูปภพ ย่อมถึงซึ่งหุติยฌาน อันไม่มีวิตก
มีเพียงวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ
อยู่" ดังนี้.

กสฺมา ? เอกตฺตกายนानตฺตสฺสณฺณีสฺสตาवास-
ผลตาย หุติยชฺฌาเนน สมานผลตฺตา,
ปจฺมชฺฌานสมาริโต ชาตตฺตา จ.
ปจฺมชฺฌานเมว ทิ "กาเมหิ อกุสฺเลหิ จ
วิวิตฺตฺนฺ"ติ ตทภาวา น อธิ "วิวิจฺเจว
กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสฺเลหิ"ติ^๒ สกฺกา
วตฺตํ, นาปิ "วิเวกชฺนฺ"ติ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะมี
ผลเหมือนกันกับหุติยฌาน โดยความที่มี
เอกตตกายนानตตสสนฺณีสสตาวัสเป็นผล, และ
เพราะเกิดจากสมาธิในปฐมฌาน. จริงอยู่
ปฐมฌานเท่านั้นที่อาจกล่าวได้ว่า "สังคจาก
กามทั้งหลาย และจากอกุศลทั้งหลาย" ใน
หุติยฌานนี้ ไม่อาจกล่าวได้ว่า "สังคจากกาม
ทั้งหลายแล้วแน่แท้ยว สังคจากอกุศลทั้งหลาย
แล้วแน่แท้ยว" เพราะไม่มีภาวะนั้น, ทั้งไม่
อาจกล่าวได้ว่า "เกิดจากวิเวก".

สฺสฺตฺตฺนฺตฺเตสนาสฺ จ ปญฺจกนฺเย หุติย-
ตฺติยชฺฌานานิ หุติยชฺฌานเมว ภชฺนฺติ

ก็ในเทศนาพระสูตรทั้งหลาย หุติยฌาน และ
หุติยฌานในปัญจกนัย ย่อมสมทบเข้ากะ

^๑ อภ. ส. ๓๔/๔๘.
^๒ อภ. ส. ๓๔/๔๘.

คุณแม่มาณิตย์ แซ่เอี้ยว-คุณไกรเลิศ กุลนิพัทธสรรค์-คุณวรรณ อเนกภามิต
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิตกกุฏุปสมา วิจากรูปสมา อวิตกกุตตา,
อวิจารณ์ตฺตา จ. เอวณจ กตฺวา สุตฺตฺนต-
เทสนายปี ปณฺจกนโย ลพฺภเตวาทิ สิทธิ
โทติ. นนุ สุตฺตฺนตฺเต จตฺตาริเยว ฌานานิ
วิทฺตฺตานีติ ปณฺจกนโย น ลพฺภตีติ ? น,
"สวิตกกุฏุปสมาโร สมาริ"^๑ติอาทินา
สมาริตฺตฺตยาปเทเสน ปณฺจกนยสฺส
ลพฺภมานตฺตฺตา.

หุติยฌานันนํเทียว เพราะสงบวิตกได้ เพราะ
สงบวิจารณ์ได้ เพราะความที่ไม่มีวิตก, และ
เพราะความที่ไม่มีวิจารณ์. ก็เพราะทำอธิบาย
อย่างนี้ จึงเป็นอันสำเร็จความว่า แม้ใน
เทศนาพระสูตร ก็ย่อมได้ปัญจกนัยเหมือนกัน.
ถามว่า ในพระสูตร ทรงจำแนกฌานไว้ ๔
เท่านั้น มิใช่หรือ เพราะเหตุนั้น ย่อมไม่ได้
ปัญจกนัย ? ตอบว่า จะไม่ได้ปัญจกนัยหา
มิได้, เพราะได้ปัญจกนัยโดยการอ้างสมาธิ ๓
โดยนัยว่า "สมาธิมีวิตก มีวิจารณ์" ดังนี้
เป็นต้น (สมาธิ ๓ คือ สวิตกกุฏุปสมาโร
- สมาธิมีวิตกวิจารณ์ ๑ อวิตกกุฏุปสมาโร-
มตฺตสมาธิ - สมาธิไม่มีวิตก มีเพียงวิจารณ์ ๑
อวิตกกุฏุปสมาโรสมาธิ - สมาธิไม่มีวิตกไม่มี
วิจารณ์ ๑).

จตฺตฺกนยนิสฺสีโต ปน กตฺวา ปณฺจกนโย
วิทฺตฺโตติ สุตฺตฺนตฺเตสนายปี ปณฺจกนโย
นินฺทฺธาเรตฺตฺโพ. "วิทฺตฺกวิจารณ์ รูปสมา"^๑ติ

ด้วยว่า ทรงจำแนกปัญจกนัย กระทำ
ให้อาศัยจตฺตฺกนัย เพราะเหตุนี้ แม้ใน
เทศนาพระสูตร ก็พึงขยายเป็นปัญจกนัยได้.

^๑ ที. ปา. ๑๑/๒๓๑.

หิ วิตกฺกสฺส, วิจารสฺส, วิตกฺกวิจารานญจ บพว่า "วิตกฺกวิจารานํ รูปสฺมา" เพราะสงบ
 "วิตกฺกวิจารานนฺ"ติ สกฺกา วตฺตํ. ตถา เสียได้ซึ่งวิตกและวิจาร ก็อาจกล่าวได้ว่า
 "อวิตกฺกํ, อวิจารนฺ"ติ จ วินา, สห จ เพราะสงบวิตก, เพราะสงบวิจาร, และ
 วิจาเรน วิตกฺกปฺปหาเนน อวิตกฺกํ, สห, เพราะสงบวิตกและวิจลฺลร ชื่อว่า "วิตกฺก-
 วินา จ วิตกฺเกน วิจารปฺปหาเนน" วิจารานํ" ดังนี้. และบพว่า "อวิตกฺกํ,
 อวิจารนฺติ อวิตกฺกํ, อวิจาร์, อวิตกฺกญจ อวิจาร์" ไม่มีวิตก, ไม่มีวิจาร ก็อย่างนั้น
 อวิจารญจาทิ วา ติวิชฺมุปี สกฺกา สงฺคเหตฺตํ. อาจกล่าวได้ว่า ชื่อว่า อวิตกฺกํ - ไม่มี
 วิตก ก็โดยการละวิตก เว้นวิจารและ
 พร้อมกับวิจาร, ชื่อว่า อวิจาร์ - ไม่มี
 วิจาร ก็โดยการละวิจาร พร้อมกันกับวิตก
 และเว้นวิตกดังนี้ อีกอย่างหนึ่ง อาจที่จะ
 สงฺเคราะห์ฌาน แม้ทั้ง ๓ อย่าง ได้ว่า ฌาน
 ไม่มีวิตก ๑, ฌานไม่มีวิจาร ๑, ฌานไม่มี
 วิตกและไม่มีวิจาร ๑ ดังนี้.

หุติยนฺติ จ วิตกฺกรหิเต, วิตกฺกวิจาร-
 หุยฺรหิเต จ ฌายาคตา เทสนา หุติยํ
 อธิคฺนตพฺพตฺตา, วิจารมตฺตรหิเตปี
 หุยฺรปฺปหานาธิคฺตสฺमानธมฺมตฺตา.

อนึ่ง บพว่า หุติยํ (ที่ ๒) ความว่า
 เทสนา มาแล้วโดยความรู้ในฌานที่เว้นวิตก,
 และในฌานที่เว้นวิตกวิจารทั้ง ๒ เพราะ
 ความที่พึงบรรลुเป็นครั้งที่ ๒, เพราะแม้

ก. วิตกฺกวิจารปฺปหาเนน.

ในฌานที่เว้นเพียงวิจารณ์ ก็มีธรรมเหมือนกัน
กับฌานที่พระโยคีบรรลู่ โดยการละธรรม
ทั้ง ๒.

เอวณฺจ กตฺวา ปณฺจกนฺยนิทุทฺเตเส ทฺตฺติเย
รูปสนฺโตปิ วิตกฺโก สหายภฺตฺตวิจาร์-
รูปสเม น สมฺมา รูปสนฺโตปิ วิตกฺก-
วิจาร์ทฺวยรหิตฺเต วีย วิจาร์รูปสเมเนว
ตฺต
"วิตกฺกวิจาร์ณํ รูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทฺนํ
เจตโส เอโกทฺทิกาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์
สมาธิชฺฌปฺตีสุขํ ตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
วิหฺรตี"^๒ ตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
นิพฺพิเสสํ วิภตฺตํ.

ก็เพราะทำอธิบายอย่างนี้ วิตก แม้ว่าสงบ
ไปแล้วในทุติยฌาน ในนิเทศแห่งปัญจกนฺย
ก็ไม่ชื่อว่าสงบโดยชอบ เพราะยังสงบวิจารณ์
ซึ่งเป็นสหายไม่ได้ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะ
ทรงแสดงความสงบเสียได้ (โดยชอบ) ซึ่ง
วิตกนั้น โดยการสงบวิจารณ์อย่างเดียว
เหมือนอย่างในฌานที่เว้นวิตกและวิจารณ์ทั้ง ๒
และความเป็นฌานมีธรรมที่เหลือ เสมอ-
เหมือนกัน จึงทรงจำแนกตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
แตกต่างกับทุติยฌานในจตุกกนฺย ไว้ ว่า
"เพราะสงบเสียได้ ซึ่งวิตกและวิจารณ์ จึงถึง
ซึ่งตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต อันมีความทำให้
เลื่อมใส อันยังธรรมที่ผูกขึ้นเป็นเอกให้

^๑ จ. เสสธมฺมานํ สมานตณฺจ.
^๒ อภี. ส. ๓๔/๕๐.
^๓ ก. จตุกกนฺยเนน.

เกิดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เกิดแล้วจากสมาธิ มีปีติ และสุขอยู่" ดังนี้.

ทวิธสุสาปี สหายวิรเหณ, ฌณณา จ ฌานทั้ง ๒ อย่าง (คือฌานที่เว้นวิตก วิตกทุกุปหาเนน อวิตกทุกุคฺคํ, สมาธิชํ ปีติ- อย่างเดียว มีเพียงวิจารณ์ และฌานที่เว้นทั้ง สุขตฺตณฺจ สมานนุติ สมานธมฺมตฺตยาปี ทฺตฺติยนฺติ วิตกทั้งวิจารณ์) มีคำแสดงไข ว่า ทฺตฺติยะ นิทฺเทโส. วิจารณ์ตฺตมฺปิ ทิ วิตกทฺวิจารณ์- (ที่ ๒) เพราะฌานแม้ทั้ง ๒ ละวิตกได้โดย ทฺวयरหิตํ วย "ยสฺมี สมเย รุปรูปตฺตฺติยา มคฺคํ เว้นสหาย (คือวิจารณ์), และโดยประการอื่น ภาเวติ อวิตกทํ วิจารณ์ตฺตํ สมาธิชํ ปีติสุขํ (คือไม่เว้นวิจารณ์) แม้เพราะเป็นฌานที่มี ทฺตฺติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหระตี"ติ^๑ อวิตกทํ ธรรมเสมอเหมือนกัน คือความไม่มีวิตก, และ สมาธิชํ ปีติสุขนฺติ วิกตฺตํ. ความเป็นฌานเกิดจากสมาธิมีปีติและสุข จัด เป็นความเสมอเหมือนกัน. จริงอยู่ ฌานที่มี แม้เพียงวิจารณ์ ก็เป็นอันตรงจำแนกไว้แล้วว่า เป็นฌานที่ไม่มีวิตก เกิดจากสมาธิ มีปีติและ สุขเช่นเดียวกับฌาน ที่เว้นจากวิตกและวิจารณ์ ทั้ง ๒ โดยตรัสไว้ว่า "ในสมัยใดบุคคลเจริญ มรรค เพื่อความเข้าถึงรูปภพ ย่อมถึงซึ่ง ทฺตฺติยฌาน อันไม่มีวิตก มีเพียงวิจารณ์ เกิดจาก สมาธิ มีปีติและสุข อยู่" ดังนี้.

^๑ อภ. ส. ๓๔/๔๘.

๕. เสสกสิณนิเทศวณณา

อาโปกสิณภาวณณา

๕๑. ยถาวิตุถาริตสฺส อตฺตสฺส
อติเทโสปี วิตุถารภูจฺจาเนเยว ติฏฺฐตฺตี อาท
"วิตุถารกถา โหตี"ติ. อาโปกสิณนิ
อาโปกสิณชฺฌานํ; อาโปกสิณกมฺมภูจฺจานํ วา.
สพฺพํ วิตุถาเรตพฺพนฺติ ปจฺจวิกสิณกมฺมภูจฺจानะ
วุตฺตนเยน วิตุถาเรตพฺพํ. เอตฺตกมฺปิ "คเต
วา อกเต วาติ" สพฺพํ วิตุถาเรตพฺพนฺติ
เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา.

สามุหฺทิเกน โลณฺทเกน ภริโต ชลาสโย
โลณิ. นีลาทิวณฺณสงฺกรปริหฺรณคฺคิ

๕. พรรณนาเสสกสิณนิเทศ

พรรณนากถาวาคัวยอาโปกสิณ

๕๑. แม้คำชี้แจงอรรถ ตามที่ทำให้
พิสคารแล้ว ก็ย่อมตั้งอยู่ในฐานะที่ควรทำให้
พิสคารนั้นเทียว เพราะเหตุนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "จะมีคำพูดโดย
พิสคาร" ดังนี้. คำว่า อาโปกสิณ ได้แก่
ฌานที่เรียกว่าอาโปกสิณ, หรือได้แก่
กรรมฐาน คืออาโปกสิณ. คำว่า คำพูด
ทั้งหมดบัดนี้พึงขยายให้พิสคาร คือ พึง
ขยายให้พิสคารตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว ใน
ปฐวิกสิณกรรมฐาน. คำว่า (จักไม่กล่าว)
คำพูดเพียงเท่านั้น คือไม่ขอกล่าวคำว่า
"คำพูดทั้งหมดที่ว่า ในอาโปกสิณที่ทำขึ้นก็ได้
หิมได้ทำขึ้นก็ได้ เป็นต้น บัณฑิตพึงขยายให้
พิสคาร" ดังนี้ เพียงเท่านั้น.

แหล่งน้ำที่เต็มด้วยน้ำเค็ม อันได้จากทะเล
ชื่อว่า แม่น้ำเค็ม. ท่านกล่าวว่า "ที่ใช้

คุณสมุค-คุณสมพร และบุตร เปียปะโยง-คุณทิพพา คงสมพัฒน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"สุทฺถวตฺถเณ กฺหิตนฺ"^๑ติ วุตฺตํ. อณฺณติ ภูมี
สมฺปตฺตํ. ตถารูปนฺติ ยาทิสฺ อากาสนฺ อุทกํ,
ตาทิสฺ. เตนาท "วิปฺสนนฺนนาวิลนฺ"^๑ติ, ยํ
ปน อุทกนฺติ สมฺปนฺโร. "น วณฺโณ
ปจฺจเวกฺขิตฺพโ"^๑ติอาทิสฺ ยํ วตฺตพฺพํ, ติ
ปจฺวีกสิณณทายํ วุตฺตเมว. ลฺกฺขณํ ปน อิธ
ปคฺขมรณลฺกฺขณํ เวทิตพฺพํ.

ผ้าสะอาดรองไว้" คั้งนี้ เพื่อหลีกเลี่ยง
ความปะปนกันด้วยสี มีสีเขียวเป็นต้น. คำว่า
น้ำอย่างอื่น ได้แก่น้ำที่ตกถึงพื้นดิน. คำว่า
เห็นเช่นนั้น คือเช่นกับน้ำที่เกิดในอากาศ.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "ใสไม่ชุ่มมัว"
คั้งนี้, เชื่อมความว่า ยํ ปน อุทกํ. ในคำว่า
"ไม่ควรพิจารณาสี" คั้งนี้เป็นต้น มีคำอธิบาย
ที่ควรกล่าวถึงอันใดอยู่, ท่านได้กล่าวคำ
อธิบายนั้น ในถาว่าด้วยปฐวีกสิณแล้ว เทียว.
ส่วนที่ชื่อว่า ลักษณะ ในอาโปกสิณนี้ พึงทราบ
ว่าได้แก่ลักษณะที่หลังไหล.

วุตฺตนเยเนวาคิ ปจฺวีกสิณทาวนายิ
วุตฺตนเยเนว. ตฺรชฺคฺกุณฺณานาทิ, ผณฺณิสฺสตาทิ
จ อิธ กสิณโทโส. โสติ โยคาวจโร.
ตฺสฺสาติ ปฏิกากนนิมิตฺตสฺส.

คำว่า ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั้น เทียว
คือ ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในการเจริญปฐวี-
กสิณนั้น เทียว. ส่วนที่เป็นระลอกน้ำเป็นต้น,
และความเจือปนด้วยฟองเป็นต้น เป็นกสิณ-
โทษ ในอุคคหนิมิตนี้. บทว่า ใส ได้แก่
พระโยคาวจร. บทว่า ตฺสฺส แปลว่า แห่ง
ปฏิกากนนิมิตนี้.

^๑ ฉ. วิปฺสนนํ อนาวิลนฺติ.

เตโชกสิณภาวณนา

๙๒. สีนิตฺธานิ สีเนหวนฺตานิ. สารทธารุณี น เผกฺกทธารุณี. ชาลา ย จิรภูจิตฺตํ สีนิตฺตสารทารุคฺคหนฺ. ขฺยิกํ ขฺยิกํ กตฺวา ชนฺธโส^๑ กริตฺวา. อาลิมฺเปตฺวาติ ชาลิตฺวา. มนฺชาลา ยนฺติ อวิรพฺวเสณ ปวตฺตอกฺกชิชาลา ยํ.

ปตฺนสฺทิสฺสนฺติ ปตฺมานสฺทิสฺ. อกเต กณฺหนตฺสฺสํ วตฺตนเยน ยถา กสิณมฺนุสฺสํ ปณฺณายติ, เอวํ อนภิสฺงฺขเต เกวเล เตชฺสมิ นิมิตฺตํ กณฺหนตฺสฺสํ.

พรรณนากถาว่าด้วยเตโชกสิณ

๙๒. ชื่อว่า สีนิตฺต ก็มีมายาง. ชื่อว่า ไม้แก่น คือไม่ใช่ไม้กระพี้. การที่ต้องใช้ ไม้แก่น มีมายาง ก็เพื่อความที่เปลวไฟจะตั้งอยู่ ได้นาน. ชื่อว่า ทำเป็นท่อน ๆ คือ ทำไว้ โดยเป็นท่อน. บทว่า ก่อกไฟ คือ ทำให้ ลุกโพลง. คำว่า ในเปลวที่บ คือในเปลวไฟ ที่เป็นไป เกี่ยวกับไม้แยกห่างกัน (รวมเป็น อันเดียวกัน).

บทว่า ปตฺนสฺทิสฺ แปลว่า เหมือน เปลวไฟที่ (ขาด) ตกไป. คำว่า สำหรับ พระโยคาวจรผู้ถือเอา (นิมิต) ในเตโชกสิณ ที่มีได้ทำขึ้น คือ สำหรับพระโยคาวจรผู้ ถือเอานิมิตในเตโชล้วน ๆ อันมิได้ตกแต่งไว้ โดยประการที่จะปรากฏเป็นดวงกสิณ ตามนัย ที่ได้กล่าวแล้ว.

^๑ ฉ. ชนฺธโส.

ว่าโยกสีกถาวณณา

พรรณนากถาว่าด้วยวาโยกสีก

๙๓. วุดตเณตุนติ เอตถ หิ-สทโท
 เหตุอตุโธ, ยสุมมาติ อตุโธ. ตสฺส "ตสฺมา"ติ
 อิมินา สมฺพนฺโร. อุจฺจกฺกนฺติ อุจฺจฺเขตฺเต
 ยถาจิตานํ อคฺคํ. เอริตฺตุนฺติ วาเตน จลิตํ.
สเมริตฺตุนฺติ สพฺพโส จลิตํ. ตสฺมาติ ยสฺมา
 "วาโยกสีก" ๗เปฯ อุปฺลภฺกฺเขตฺตี"ติ เอวํ วุดตํ
 อฏฺฐกถายํ, ตสฺมา.

๙๓. หิ ศัพท์ ในบทว่า วุดตเณตุนฺติ นี้
 มีอรรถว่าเหตุ (แปลว่า เพราะ), ความ
 เท่ากับ ยสฺมา. หิ ศัพท์นั้น มีความสัมพันธ์กับ
 คำว่า "ตสฺมา" นี้. คำว่า ยอกอ้อย ได้แก่
 ยอกของต้นอ้อยทั้งหลาย ตามที่ยืนต้นอยู่ใน
 ไร่อ้อย. บทว่า เอริตํ (ที่ไหว) คือที่ไหวไป
 เพราะลม. บทว่า สเมริตํ (ที่โอนเอน
 ไปมา) คือ ที่ไหวไปโดยอาการทั้งปวง.
 คำว่า เพราะฉะนั้น ความว่า เพราะท่าน
 กล่าวไว้ในอรรถกถา อย่างนี้ว่า "พระ-
 โยคาวจรเมื่อจะเรียนเอาวาโยกสีก ย่อม
 ถือเอานิมิตในลม คือย่อมกำหนดเอายอก-
 อ้อย" ดังนี้ เพราะฉะนั้น.

สมฺมัสสฺสจฺจิตฺตุนฺติ อุปฺริปตฺตฺตานํ วเสน สมฺมัสสฺส
หุตฺวา จิตํ. เวฬุ วา รุกฺข วา
เอตฺถาปิ "สมฺมัสสฺส" จิตํ ชนฺปตฺตเวฬุ วา
ชนฺปตฺตรุกฺข วา"ติ อาเนตฺวา โยเขตฺพฬ.
เอกํ กุลาหิ ปมาเณสุ เกเสสุ รสฺสกา วโต,

คำว่า ที่ยืนต้นสูงเสมอศีรษะ คือ ที่ยืนต้น
เป็นต้นสูงเสมอศีรษะ ด้วยสามารถแห่งใบ
 ตอนบน. แม้ในคำว่า ต้นไผ่ก็ดี ต้นไม้ก็ดี
 นี้ ก็พึงนำคำพูดเข้ามาประกอบกัน ว่า
 "ต้นไผ่ที่มีใบที่บึกก็ ต้นไม้ที่มีใบที่บ ก็

ที่ขมเรสุ โอลมฺพนโต, วิรเพสุ อนุปปเวสโต
วาทปฺหาโร น ปณฺณายตีติ จตุรงฺคฺลป-
ปฺมาณคฺคหณฺ, ฆนคฺคหณฺจ กถํ.

ที่ยืนต้นสูงเสมอศีรษะ" ดังนี้. การกระทบตี
แห่งลม ย่อมไม่ปรากฏ ในเส้นผมที่ยาว
ประมาณ ๑ องคุลีเป็นต้น เพราะความที่ผม
สั้นไป, ย่อมไม่ปรากฏในเส้นผมที่ยาวเกินไป
เพราะปรกท้อยอยู่, และย่อมไม่ปรากฏในผม
ที่ห่าง (ผมบาง) เพราะลมแทรกผ่านเข้าไป
ได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงใช้ศัพท์ว่า ยาว
ประมาณ ๔ องคุลี, และศัพท์ว่าผมตก.

เอตสฺมี จฺาเน ปฺหฺรตีติ สตี จฺเปตฺวาทิ
อุจฺจุกฺกาทีนํ ปจฺลนาการคฺคหณฺมุเขน. เตสํ
ปหารเก วาทสงฺฆาเต สตี อุปฺภูจฺเปตฺวา.
ตตฺถ สตี จฺเปตฺวาทิ ตสฺมี กายปฺปเทสฺส
สงฺฆฺญานวเสน ปวตฺเต วายุปฺนิเต
สงฺฆฺญานาการคฺคหณฺมุเขน สตี อุปฺภูจฺเปตฺวา.
"อุสฺสมวฺภูฏิสฺสทิสฺนุ"ติ เอเตน ปุริมกสิณฺส
วีย อิมสฺสาปิ นิमितฺตสฺส สํวิกฺคหตํ ทสฺเสติ.
"นิจฺจลนุ"ติ อิมินา นิจฺจลภาโวเยว
อุคฺคหนิมิตฺตโต อิมสฺส วิเสโสติ ปฏฺิภาค-

คำว่า ตั้งสติไว้ว่าลมนี้พัดที่อยู่ตรงส่วนนี้
คือ เข้าไปตั้งสติไว้ ที่กลุ่มลมอันพัดที่ส่วน
เหล่านั้น โดยถือเอาอาการที่สั้นไหวแห่ง
ยอดอ้อยเป็นต้นเป็นช่องทาง. คำว่า ตั้งสติ
ไว้ที่ส่วนแห่งร่างกายนั้น คือ เข้าไปตั้งสติไว้
ในกลุ่มลมนั้นที่เป็นไป ด้วยอำนาจการกระทบ
ส่วนแห่งร่างกาย โดยถือเอาอาการที่กระทบ
เป็นช่องทาง. ด้วยคำว่า "เหมือนพวย
ไอข้าวปายาส" นี้ ท่านแสดงถึงภาวะที่นิमित
(อุคคหนิมิต) แม้ยังเป็นไปกับกับสรีระ(สรีระ

นิมิตตสุสาปี
โหติ.

อุสมวภูฏิสทิสดาว

วิภาวิตา

ในที่นี้ คือตัวยอกอ้อย หรือตัวเส้นผม) เช่น-
เดียวกับกสิณก่อน ๆ. ด้วยคำว่า "ไม่
สั้นไหว" นี้ เป็นอันท่านเปิดเผยถึงความที่แม้
ปฏิภาคนิมิต ก็เป็นเหมือนพวยไอนั้นแหละ ว่า
ภาวะที่เป็นดวงไม่สั้นไหวเท่านั้น เป็นข้อที่
ต่างจากอุกคหนิมิตแห่งปฏิภาคนิมิตนี้ ดังนี้.

นีสกสิณภาตาวณณา

พรรณนากถาวาคัยนีสกสิณ

๙๔. ^๑ อณฺชนราชวภูฏาทีวณฺณาตฺตยา
วา. ตถารูปี ^๒ มาลาจจฺจนฺติ อวิรพฺวิกลิตฺตีสล-
วณฺณปฺปผสฺสจฺจนฺนํ ปฺปผจฺจจฺจํ. อิทเรนาติ
อกตาทิกาเรน. กิริกณฺณิกคฺคหณฺณ นีล
กิริกณฺณิกมาท. กรณฺทกปฏฺล สมฺมุคฺคปิธานํ.
ปตฺเตหิเยวาติ นีลุปฺปลาทีนํ เกสรวณฺณานิ
อปเนตฺวา เกวเลหิ ปตฺเตหิเยว.

๙๔. (ย่อมถือเอานิมิต) ในวรรณธาตุ
มียาปายตา เป็นย่อมเป็นต้น ก็ได้. คำว่า
กอดอกไม้ที่เป็นเช่นนั้น คือ กอดอกไม้ที่มีดอก
สีเขียว บานสะพรั่งปกคลุม. คำว่า พระ-
โยคาวจรนอกนี้ คือพระโยคาวจรผู้ไม่ได้ทำ
อธิการไว้. ท่านกล่าวถึงดอกอัญชันเขียวไว้
ด้วยศัพท์ว่า กิริกณิกา. ชื่อว่า กรณทกปฏล

^๑ ฉ. อณฺชนราช...
^๒ ฉ. มาลาจจฺจนฺติ.

คือ ฝ่าหีบ. คำว่า พร้อมทั้งใบเท่านั้น คือ พร้อมทั้งใบอย่างเดียวกันเท่านั้น คัดเอาเกสร และก้านแห่งอุบลเขียวเป็นต้นออกไป.

ปุเรตพพนติ นีลวณฺณ วตฺถิ กเหตุวา คำว่า ฟังใส่ให้เต็ม คือ ฟังถือเอาผ้า ภูตฺธิกั วีย พนฺธิตุวา ยถา นีลมนฺทล หุตฺวา สีเขียว ผูกไว้ให้เหมือนท่อของแล้ว จึงใส่ให้ ปณฺณายติ, ตถา จฺงโกฏฺถัก (๑) กรณฺทกปฏฺล เต็มผอบ หรือฝ่าหีบ โดยประการที่จะ วา ปุเรตพพ. มุขวณฺณุญฺย วาสฺสาติ อสฺส ปราภฏเป็นดวงสีเขียว. บทว่า มุขวณฺณุญฺย จฺงโกฏฺถกสฺส, กรณฺทกปฏฺลสฺส วา มุขวณฺณุญฺย วาสฺส แปลว่า หรือว่า ฟังผูก (ซึ่ง) เข้าที่ พนฺธิตพพ. มณฺิตาลวณฺณ อินฺทนีลมนฺนิมย ขอบปาก แห่งผอบ หรือฝ่าหีบนั้น. ชื่อว่า ตาลวณฺณ. พคแก้วมณี ได้แก่ พคที่ทำด้วยแก้วอินทนิล.

ปิตกสิณกถาวณฺณา

พรรณนากถาวว่าด้วยปิตกสิณ

๙๕. ปิตกสิณเณ มालาวจฺจนฺติ อิกฺกภูทิมาลาวจฺจ^๒ หริตาล, มโนสีลา วา

๙๕. ในปิตกสิณ คำว่า กอดอกไม้ ได้แก่ กอดอกหญ้าปล้องเป็นต้น. หรรคาลหรือ

^๑ ฉ. เอตฺถนฺตเร () วา-สทฺโท ทิสฺสติ.

^๒ ฉ. มालาคจฺจนฺติ อิกฺกภูทิมาลาคจฺจ, เอวมฺปรี.

คุณสุกัญญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธาตุ. ปตตงกบุปผะทีติ ปตตงกนามิกา มโนศิลา ชื่อว่า ธาตุ. คำว่า ดอกจันทน์
ปีตวณบุปผา เอกา กจฺจชาติ, ตสฺส เหลือง ความว่า ไม้พุ่มชนิดหนึ่ง มีชื่อว่า
บุปผะที. อาสนบุษนติ เจตียงคณ กตฺ จันทน์เหลือง มีดอกสีเหลือง, ได้แก่ ดอก
อาสนบุษ. กณฺณการบุปผาทิทีติ อาทิ-สทุเท ของไม้พุ่มนั้น. คำว่า อาสนบุษ ได้แก่
อาภุสิกราทบุปผาทินิ ^๑ สงฺคโ ทฏฺฐพฺโพ. ^๒ หนึ่งบุษ ที่เขาทำไว้ ณ ลานเจดีย์. ด้วย
อาทิ ศัพท์ (ที่แปลว่า เป็นต้น) ในบทว่า
กณฺณการบุปผาทิ (ใช้ดอกกรรณการเป็นต้น)
 พึงเห็นว่า รวมเอาดอกพิกุล ดอกกิราตะ
 เป็นต้น.

โลหิตกลินกาวาณณา

๕๖. โลหิตมณิ โลहितงฺคมณิอาทิ.
โลหิตธาตุ เกรกชาติหิงฺกุลิกาทิ.

พรรณนากาวาคัวยโลหิตกลิน

๕๖. ชื่อว่า แก้วมณีแดง ได้แก่แก้วมณี
 มีทับทิมเป็นต้น. ชื่อว่า ธาตุแดง ได้แก่
 ยางไม้สีแดงหรือชาคเป็นต้น.

^๑ ฉ. กณการบุปผาทินาติ.

^๒ ฉ. อาภุสิกราทิกราด...

คุณสุกัญญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โอสถกสิณภาวณณา

พรรณนากถาว่าด้วยโอสถกสิณ

๙๑. โอสถกสิณ มาลาวจฺจนฺติ
นันทิยาวัฏฐาทีมาลาวจฺจํ. ธาทู กุกฺขติมุตฺต-
เสติกาที?

๙๑. ในโอสถกสิณ คำว่า กอดอกไม้
ได้แก่ กอดอกไม้มีดอกนันทิยาวัฏฐะเป็นต้น.
ชื่อว่า ธาทู ได้แก่ กุกฺขติมุตฺตเสติกะ (อัญมณี
ชนิดหนึ่ง) เป็นต้น.

อาโลกกสิณภาวณณา

พรรณนากถาว่าด้วยอาโลกกสิณ

๙๔. ตถา อสุกโกนุเตนาตี ยถา
สุริยาโลกาทิวเสน โสภาสนิมิตฺตูปาหนํ
วุตฺตํ, ตสฺส โภภาสมณฑลสฺส นจิรภูจิติตาย^๒
ตถา นิมิตฺตูปาหนํ กาคู อสุกโกนุเตน.
ขมฺมุเชน นิกฺคจฺจนกโภภาสสฺส มหนฺตภาวโต
"ขมฺมุขํ ปิหิตฺวา"^๑ตี วุตฺตํ.

๙๔. คำว่า เมื่อไม่อาจอย่างนั้น
ความว่า การทำนิมิตแสงสว่างให้เกิดขึ้น
ด้วยสามารถแห่งแสงสว่าง ของพระอาทิตย์
เป็นต้น ท่านกล่าวไว้โดยประการใด, ก็ไม่
อาจทำนิมิตให้เกิดขึ้นได้ โดยประการนั้น
เพราะความที่ ดวงแสงสว่างแห่งพระอาทิตย์
เป็นต้นนั้น ตั้งอยู่ได้ไม่นาน. ท่านกล่าวว่า

^๑ ฉ. กุกฺกฏิมุตฺตเสติกาที.

^๒ ส. ม. น จิรภูจายิตาย.

คุณสุกัญญา คุณศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา